Институт языка, литературы и истории
ОТДЕЛ РУКОПИСЕЙ
Инв. № 257
212 стр. 1979 г.
Кир. ФАН СССР гор. Фрунзе
1426

ИСКЕНДЕРОВ, Н.

МАНАС

АЛООКЕ КАН

Т. П

Рукопись

Жаш манасчы Насыр Искендеровдун жазган „Манас" эпосунун мазмунуна рецензия.

рецензист Б. Маленов.

Насыр Искендеров „Манас" эпосунан Манастын туулушу, балалык чагынан тартып, „Алмаштын Таласка келишине" чейинки эпизоддорду жазды.

„Манас" эпосунун Караев жаздырган версиядан сюжеттик жагынан анчалык айырмачылыгы жок. Катышкан персонаждары да озгочолуксуз. Бирок идеялык корунуктуулугу менен алдыда турат. Жаш манасчы динди билбейт, ошондуктан диндин жыты жок. Манас баатыр, аньен чоролору, акылмандары, эл учун кызмат кылышат. Элдин таламдары учун туулгандар катарында суроттолот. Манас баатыр элди баш коштуруучу, элди ар кандай чабуул, зордуктардан сактаган адам. Эл тилеги да ошондой адамды кутот.

Кыргыз эли чогулуп,
Айылдаш болуп калса экен.
Калмак каны эсенкандан,
Откондогу очторду,
Калтырбай бутун алса экен.
Азаптан бошоп кыргыз эл,
Туболук жыргап калса экен! (30-бет)

Манас баатырдын пайда болушу, аныи келечеки курошу ушул идеяга терец байланышкан.

Манас чоцоёт. Калмактардын баскынчылыгы чектен ашып, налог кобойуп, эл тоноло баштайт. Домобил деген калмак бир нече жигиттери менен кыргыздарды, койчу, жылкычыларды налог токпогону учун сабайт, жудогон кыргыз элин кысмакка алат.

Жаш Манас биринчи жолу мына ушул Домо билдин устомдугуна, зордугуна каршы курошат, анын демин суутат, экинчи келбес кылып катыгын берет.

Муну уккан эсенкан Манасты жок кылып, жанданып келе жаткан кыргыздарды ортой очуруп келуу учун Жолой балбанды мин черуу менен жиберет. Алар амал-айла менен соодагер турунда келишип, ордо атышып ойнон жаткан жаш балдардын жанынан отушат. Манас аткан чука Жолой балбандын тетелеткен тоосуна тийип, бутун сындырат. Жолой чырды, себепти табат.

Жолой устомдук кылып бут кыргыздарды жок кылууга аракеттенет. Анын бул оккупанттык билеги да ордунан чыкпайт. Манастар аларга сокку урушат. Бул журуш ушуну менен бутпойт. Айласы кеткен жолой анын эрдемсинген колдору алсыран, аман калгандары эсенканга болгон кабарды билдиришет.

Калмак баатыры Нескара эрке аялынын тили, тукурчусу менен Манас баатырды олтуруп же тирчилой кармап келчуга аттанат.

Ал четтен эле элди чаап, малмулкун талайт, тун ичинде кыргыздар экен деп, калмак элин да талап алат.

Манастын айлынын кийин калмак айлынын талангачын уккандан кийин издеп, чабуулун улантат. Нескара элин кылар айласын таппай качат да кетет. Колдорунун кончулуру коромжуланат.

Жакыптын кеңеши, арманы боюнча Манас жери Анжыян, Алай экенин угат да кочуп келишет. Бирок, Алооке хан „кетсин, кетпесе коргулугун корот". Элчи Манаска келет. Манас ууда болуп чыторт кун кезигет, Алоокенин колу кочмондорго коркунуч туудурат. Бирок, Манас бул жонундо угуп, алардын коркунучтарына карши аттанат, Алооке Анжыянды таштай качат.

Жазылган окуя боюнча Юган хан Ахунхан жогоркудай эле тилек менен (Манасты жоготуу, кыргыздарды кул кылуу ичуне) дагы келет. Ахунханды шаарына чейин кууп, ага коркунуч туудурат. Акыры бел куда болуп келет. Андан кийин Алмамбеттин окушу, коцурбаю менен болгон чабышы суроттолуп, аяктайт.

Ошентип, Манас баштаган курештор негизинен калмак баскынчыларына карата жургузулот.

Н. Искендеров жазган эпизоддордогу негизги кемчиликтин орчундуусу корком суроттоодо. Ал баатырларды, жаратылыштын, урч-адат, турмушту, элестуу, корком создор менен корсото албайт, ага байланыштуу окуялар да тайкы суроттолот.

Экинчи орчундуу кемчилик мааниси строфалар, тайкы мааниилуу создор арбын учурайт. Ал жамакчы акындар сыяктуу жамактата, уйкаштата суроттойт да, мааниси, создордун кучтуу сапатына коцул бурбайт. Ошондуктан кой строфалары созмордун топтолгон гана чогундусу болуп калган.

Манастын алган багыты, курешу ал кызыкчылыгына байланышкан. Эпостун жазылып бутконе эпизоддорундагы мааниилуу корунуш ушунда. Жазылган эпизоддор ~~[illegible]~~ ~~са~~ "Манас" эпосунун сводный окуяларын ~~[illegible]~~ тузуудо сюжет озгочолукторуна, айрым окуяларды толуктоодо пайдалуу болот деп сейтеймин.

Кенже илимий кызматчы

Б. Маленов

Б. Маленов!

8580.
5908 строк.

Алооке Кан

Кыргыз эли башында
Анжиянда жатканы.
Калмак каны Эсенкан,
Капыстан келип чапканы.
Каарына чыдабай,
Кыргыздар тарап качканы.
Кууп келип Эсенкан
Болбогон шумдук баштады.
Чапканда колго тушконун,
Аржакка айдап, таштады.
Каарына тушкон Кыргыз эл,
Озунон-озу пастады.
Жургондору туткунда
Кукук менен зейнептей,
Туугаиын издеп таппады.
Кыйноого тушуп Кыргыз эл,
Аябай кордук тартканы.
Кайгыда калып барысы,
Катын, бала Карысы,
Ушинтип шору катканы.
Калмактардын, Колунда,
Кул болушуп барысы,
Оз эркинче баспады.
Азапка тушуп аябай,
Кутула албай какшады,
Кийимге жетпей суукта
Кара козун жаштады
Ал кезекте Каргыз эл.
Ак саманга жатканы.

29

2.

Эсен каптап киргенде,
Качышты бары беттебей.
Кармашканды айдатты,
Эки козун жайнатты,
Калганы жок четтебей.
Арбындуужери Анжиян,
Самарканда жайнаган,
Ушул жерди, жердешип,
Кыргыз Эли тандаган.
Башка жерге барбаган.
Эсен кан чаап келгенде,
Айдаганын айдатып,
Озу билип калтырган.
Анжиян менен Аркага,
Сандаган Эли Самаркан,
Мындагы Элдин башына
Алоокени кан кылган.
Эсен кан кетип Элине. 34
Жайнаган Эл бут тынган.
Алооке туруп бакырып,
Баш ийген элин чакырып,
Жасоол курган озуно.
Кыргыз элин бут бийлен,
Карабаган козуно.
Жасоолдору кеп айтса
Кирбеген такыр созуно.
Ачуусу келген убакта,
Чакыртып элин кыйнаган,
Жалгыз жарым мал болсо,
Аны койбой жыйнаган.
Каарына чыдабай,
Калыц эл какшап ыйлаган.
Катын бала, барысы,
Аккан жашын тыйбаган.

Алтын, кумуш, жамбыдан,
Элине салык салганы.
Бардык элин какшатып,
Кунуно, салык алганы.
Колдогусун беришип,
Жалпы эл Могдоп калганы.
Же салыгы такыр тыйылып,
Алооке тынчып калбады.
Салыкка алы келбесе,
Кызын баалап алганы,
Эгин баккан дыйкандан,
Салык деп алып эгинин,
Ат жемине камдаган.
Элдеп жыйып кул, кылып,
Озуно эгин айдаткан.
Баш котортпой иштетип
Эки козун жайнаткан.
Ысыкта да Суукта да,
Барынын шорун кайнаткан.
Алоокенин каарына,
Кыйла элдер тац кылган.
Баш которсо кулдары,
Башын койбой алдырган.
Каары катуу жан боягон,
Буткул элин какшатып,
Катуу эзген кан боягон.
Элдеп алган чычымы,
Казынага толуптур.
Бере берип элдери,
Аябай жарды болуптур.
Башкарган жерин байкасан
Элдин кобу жашаган,
Анжиян болот турагы.
Турасында Самаркан,
Кошулат экен бу дагы.

Быяк туурасын байкаса,
Арка деген Эл болот
Булардын жашап турганы,
Тоо арасы жер болот.
Башында кары кетпеген,
Арсайган бийик бел болот.
Аралаcаң тоолорду
Калың токой, чер, болот.
Коп жеринде койколгон,
Мелмилдеген кол болот.
Аралап журсоң буларды,
Коргон сайын коз толот.
Ар жыпкасын карасаң
Атырылып аккан суу,
Озондоп кеткен кайыңы,
Ичинде куштар ызы-чуу.
Асман тирен аркайган,
Ото бийик жери бар,
Арасында жойлогон,
Албан турлуу шери бар.
Тузоңчолу бели бар,
Кубалашып ойногон,
Борусу коп жери бар.
Аймагы малга жайытту,
Кок шибермуу тору бар.
Аралап адам журбогон,
Ар айбандын кобу бар.
Коктусунда кубулжуп,
Жапайы оскон багы бар,
Вргай, четин, ак чечек,
Карагай, арча дагы бар.

31

Жылкы сындуу жайылган,
Куланы коп жайы бар.
Чоп чыкпаган бетине,
Кумду, ташту, Сайы бар.
Жалама зоосун Карасаң
Коктиреген бийиги.
Ары бери секирип,
Жайнап журот кийиги.
Кубалашып кум белде,
Аркар, кулжа, Элиги,
Оттоп журот бул жерде.
Таштуу жерде дабыран,
Сууру чарк-чарк бакырган,
Чогуу журуп ар жерде,
Чоосу адамды качырган. 31
Улуу тоонун бетинде,
Ишкырып улар жайнаган.
Токойду чуга толтуруп
Булбулдар таңшып Сайраган.
Асканы бутун жоңыртып,
Барчыны кундо шаңшыган,
Суусу кирип жазында
Озонго батпай ташыган.
Кантип билет бул жерди,
Бут кыдырып корбосо.
Башка жактан байкаса,
Корунот козго озгочо.
Кыргыз эли кочушкон,
Убагында ордошо,
Мал багышып жайытка
Конушкан кыргыз тордошо.

6.

Аркадан артка кайтайын,
Анжиянды баяндап,
Баштан аяк айтайын.
Анжияндеген жер экен,
Кыргыз эли жашаган,
Тумондогон эл экен.
Башында турган башкарып,
Каардуу Алооке дер экен.
Тур жемиш чыккан жерине,
Туркун сонун берекен.
Арпа, куруч, эгишкен,
Абдан сонун жер экен.
Ар эгинден ойдашкан,
Суу барбаган жерине,
Коп эгишкен кайрактан.
Тецин алып Алооке,
Элдин козун жайнаткан.
Тандап алып элинен
Кул кылып шорун кайнаткан.
Бери жагында карасаң
Кирчил аккан суу экен.
Ат менен адам ото аягыс,
Усту кобук буу экен.
Эгинин жыйган коңур куз,
Жашаган жерин карасаң
Жайык келген керме туз.
Жузуму бышып жайнаган,
Элден алып жегенден,
Алооке такыр тайбаган.

Кун батыш жагы Самаркан.
Эки жагы зоо экен,
Арасында айбандан,
Адам журбос коо экен.
Самаркандын кара тоо
Кулан, бокон жайнаган,
Ортосунда аккан суу,
Ысыгы абдан кайнаган,
Туболукко жер кылып,
Кыйла адам жайлаган.
Суу боюнда даракта,
Булбул кукук сайраган.
Батышырак жагында
Калын, токой чер экен.
Жеринде бар жойрени.
Кабылан, жолборс, илбирси,
Эч нерседен тайбаган
Аралашып бул жерди,
Мергенден башка барбаган.
Самаркандын оюндо,
Ар турлу адам жайлаган.
Ортосунда Маргалан,
Кыдырып корук Алооке,
Бул жерге ордоо Салдырган.
Мармар менен, Чоюндан,
Кымбат баа таштан алдырган,
Мармардан беким койдурган,
Кооздотун тыштарын,
Асыл таштан ойдурган,
Чоюн менен бастырган,
Тышына кумуш жаптырган,

31

Көркөмдөтүп сарайын,
Алтын менен чаптырган,
Ушу менен улатып,
Туурасына куратып.
Чоң сарайын Салдырган,
Аюу, жолборс, Кабылан,
Буларды койбой алдырган.
Илбирс менен тайбасты,
Буларды да карматкан.
Кылыч куйрук чоолорду,
Кулан, бөкөн, жейрейди,
Буларды бутун байлаткан,
Сарайына айдаткан.
Бутун элге Алооке,
Кандыгын кату билгизди,
Талаа айбандан койбостон,
Сарайына киргизди.
Ордоо алдында багы бар,
Канаттуудан дагы бар.
Кубулжуган тоту куш,
Куйругу узун тоос бар.
Экоону бирдей учурар
Жалгыз канат кушу бар.
Бариай банды аябай,
Чакчуулардан дагы бар,
Адам даабас сурунон,
Кашчуулардан дагы бар.
Айбандан заардуу Ажидаар,
Мындан такыр калышпас,
Чоң баш болгон Мары бар.
Бойон, чаян, таш бака,
Ушулардын бары бар.

32

Айбандардын туру бар,
Коркомду кылган сарайда,
Миңден ашкан гулу бар.
Киргизгендин барысы,
Олук эмес тируу бар.
Окат берип купуно,
Адамдан ашык бактырган,
Кароолчудан башка адам,
Тахыр барып корбогон.
Ар жылында сарайда
Айбандар бутун толдогон.
Бул айбандын барысын,
Алооке колго кондургон.
Кылмыш кылган адамын,
Ушуларга бердирген.
Аралата таштаса
Кыйнап журуп олтургон.
Же андай болбосо,
Алооке коону толбосо,
Жер каздырып озуно,
Тикесинен комдургон.
Алоокенин тушунда
Болгон эмес жон билген.
Оңчой сулуу кыздардан,
Элден жыйып алдырган,
Эшигине куң кылып,
Акыл эстен тандырган.
Алоокенин алдында,
Ар адамдар кайгы жеп.
Башыбызга кан кылып,
Кандай неге койгондеп.
Каарлапат элине,
Ушундайы болбос эп.
Алдындагы адамын,
Айыбын тапса уратко.
Минтип журсо Алооке,
Эзип журуп оз элин,
Этегине чыгат ко.

Акыры элди туготуп,
Андан кийин тынатко.
Сарайынын алдында
Мелмилдеген колубар,
Ар турду жаян балыктар,
Ичинде сузуп ойногон.
Каз, ордок, менен Ак-куудан,
Алдырбай мындан койбогон.
Эл устунон, жеп ичип,
Алооке такыр тойбогон.
Бул Алоокенин өзундө,
Ар турлу сынчы дагы бар,
Элди бутун кыдырган,
Тынчылардын бары бар.
Кузгу карман суйлогон,
Балчысынан дагы бар,
Аркан керип устунга,
Устунон кату жугурган,
Дарчы оюнчу дагы бар,
Чогулган жерде ырдаган,
Жарчы, ырчы, дагы бар.
Дуба менен курутун,
Салгандандардан дагы бар.
Басып алып башканы,
Алгандардан, дагы бар.
Дуба менен Дубалан,
Ачык кунду жадырган,
Жайчылардын бары бар.
Жекешеге чыгышып,
Сайыщчуулар дагы бар.
Айта берем тугонбейт,
Имнекинин бары бар.
Жонунда Тургон булардын
Алооке деген каны бар.
Ар немешин бары бар.

11.

Ал кезекте Алооке,
Эч кимге биймик бербеген,
Башка кандар касташын,
Сабамын деп келбеген.
Алоокенин тушунда
Эч ким чатак салбаган,
Жасоол жылын озуно,
Экимиц балбан камдаган.
Бийлеп турган оз элин,
Аябай кату кармаган.
Касташканы болбогон,
Тыштагы кандар коркушун,
Алоокени коргогон.
Алоокенин тушунда
Калыц элитынбады.
Элден алып жеп-ичип,
Алооке кан жыргады.
Тактыдан тушпой Алооке,
Кырк жылсурак кылганы.
Абдан каарду кан эцен.
Жакшы менен жаманды,
Ылгабаган жан экен.
Алоокенин озунон,
Алтымыш уулу бар экен.
Кан болсо да алооке,
Пейли жаман тар экен.
Калыц элди какшотып,
Эзди аябай оцдурбай
Алтымыштын ичинде,
Эц кенжеси Коцурбай.
Атасындай алдастан,
Каары чыгып калдактан
Орттой чыкты капрай.
Турак кылып бу дагы,
Маргалацда Турунтур.

Жолдош кылып озуно,
Алты сан кошун куруптур.
Баш которгон адамды,
Баштан алып буруптур.
Атасынча Конурбай,
Каарланып туруптур.
Анжиянда кыргызды,
Ар тарапка айдаткан,
Эл, жеринен тенитип,
Ушинтип шорун кайнаткан,
Бут кочуруп Калмакты,
Анжиян менен Самаркан,
Буга алып келип жайлаткан.
Кайнап турган коп малын,
Торуно сурун жайнаткан.
Тушонду калмак келгени,
Туболукко жер кылып,
Анжиянды жердеди.
Алоокенин тушунда,
Катылып эч ким келбеди.
Тараган кыргыз чогулуп,
Катылыштык бербеди.
Кайнаган калмак жатышты,
Ылайыкту жер издеп,
Кыйла тоону ашышты.
Кыргыз, жерин, жер кылып,
Ээн эркин басышты.
Талаалашып кыргыз эл,
Кыйла азап тартышкан.
Алоокенин баяны,
Айта берсем тугонбос,
Кыскача ушул аягы.

32

Кыргыздардын Анжиянга Кочуго Камынганы.

Каардуу болгон элине,
Алоокени таштайын.
Алтайды жердеп турушкан,
Кыргыздардан баштайын.
Бар-кол деген кол экен,
Батыш жагы мелмилден,
Турактуу, Тур-кол деер экен.
Туурасы Ала-кол экен.
Жашаган жери кыргыздын,
Жайкалган шибер тор экен.
Аймагы малга жайыттуу,
Абдан сонун кец экен.
Кыйла ашуу бел экен,
Асман тирен аркайган,
Бийик тоолу жер экен.
Бул жерди Манас Жердеген.
Бу Манастын тушунда,
Касташып эчким Келбеген.
Адырга малын айдатып,
Баш коштурун оз элин,
Туболукко жайлатып.
Катылышып келгенди,
Какшатат козун жайнатып,
Булунтомун дегенди,
Бутундой шорун кайнатып.
Тумондогон жылкыдан,
Тузоцго желе байлатып.
Колундагы тоолорду,
Коё берген сайлатып.

29

Колотко коюн ордотуп,
Уйчуларын хогуруп,
Салкын торго, тордотуп.
Жайыт кылып бул жерди,
Каблан Манас туруптур.
Кошун кылып озуно,
Кырк чоросун куруптур.
Капысынан бир куну,
Ата журтун жайлаган,
Алоокени угуптур.
Алдындагы элдерди,
Алооке абдан кыйнаган,
Кутула албай каарынан,
Калыц эл тынбай ыйлаган.
Чачылган кыргыз чогулуп,
Аймагында Манастын,
Ойнон кулуп жыргаган.
Бул ишин коруп Манастын,
Жалпы эли сыйлаган.
Ойго кирип эр Манас,
Башка иши калыптыр.
Анжиянменен Самаркан,
Эл кыйналып турганды,
Алооке бийлик кылганды,
Бут эсине алыптыр.
Манас туруп кайгырып,
Устуно кызыл кийинип,
Ойлонгону билинип,
Сары жоалукту башына
Чымырата таңыптыр,
Ачуулаңып озунчо,
Колуна кылыч алыптыр.
Кылысын жерге таянып,
Унсуз созсуз суйлобой,
Кылчайып артын карабай
Эч нерсени санабай
Каарына келгени.

37

Манас туруп бакырып,
Кайгы тартып өзунчө,
Чоролорун чакырып,
Кулдурдун уулу Чалыбай,

Тура албайт камыибай
Кулдурчуусу Ажыбай,
Салгылашка киргенде,
Турбайт душман кажыбай.
Кыраан баатыр Кутунай,
Жекемеге чыкканда,
Жерсуздурот бутун ай.
Кортуктун уулу эр Мажик
Чабышуга киргенде,
Беттешкени бут качып.
Камбардын уулу эр Чарик,
Кайда болсо Манаска,
Кабар берет бул барып.
Атай менен Сатайы,
Ушулардын катары.
Уйшундон келген Умөт, бар. 35
Кайда барса кошулуп,
Бирге барып кирет ал.
Бообек Шаабек дагы бар,
Борумдуунун бары бар.
Арбалдардын Алтыайы,
Абдан ыкчам ал жайы.
Торболдордун Тортайы,
Тайманбаган өрт бары.
Кара толок толгочу
Агыдай далы кормочу,
Болор иштин барысын,
Толук айтып бермечи.
Топбашкарган Тоготай,
Кармашуга келгенде,
Кыйлаларды соготай.

Эл башкарган Элеман,
Кандуу баатыр Калкаман,
Чаболын деп келгендер,
Өзунон өзу чарчаган.
Серек менен Сыргагы,
Кошо кирип буларда,
Четтен алып бургады,
Кармашам деп келгендер,
Качмайынча турбады.
Алышдын уулу Алокен,
Кайда болсун шыпылдан
Кылган иши даро экен.
Кадыр, Жайлак дагы бар,
Балбандардын бары бар.
Шуугу деген дагы бар,
Кыйын адам барынан,
Айсыз болгон тундордо,
Кара кылды таанычан.
Жоруктуусу Жоорунчу,
Тайманбаган Тообунчу.
Шыцгынын уулу Кербени,
Каарданган чабышта,
Козго атар мергени.
Боруу жолду Богоолу,
Кошо журуп бу дагы,
Кыйланын жолун богоду,
Ырамандын, ырчы уулу,
Жар чакырган тыцчы уулу.
Айдаркан уулу Эр Кокчо.
Кыйлалардан сабырдуу,
Кылган иши жагымдуу.
Боз уул келди калбастан,
Качырын кирип бу дагы,
Душмандар менен кармашкан.

Калбай келди Тазбаймат,
Кайраттанат чамынын,
Коруигондон эч тайбайт.
Кара Тулоо, кайраттуу,
Качырганы айбаттуу
Капаланбас Кабыке,
Жамгырдын Уулу Жабыке.
Акбалтанын, Чубачы,
Ашкан баатыр буудачы.
Чечентаз келди Кыпчактан,
Кошо журуп, буделе,
Кыйлаларды какшаткан.
Устунон санаа басыптыр,
Манас кайгы тартыптыр.
Наар тартпай оозуна,
Уч кун уч тун жатканы,
Эки жакка баспады.
Кыйлалар коруп Манасты,
Жакындабай качканы,
Каарына канкор келди деп,
Эл ичине айтканы,
Кандай шумдук болот деп,
Калыц эл турат кайгы жеп.
Калтырбай бутун айтамын,
Мына мындай болгон кеп.
Эр Манастын жанына,
Кырк чоросу келгени.
Манас салды мындай кеп,
Эй баатырлар кандай деп:
Айткын барып элиме,
Жашан турган бул жерди,
Уч-Арал деген жериме.

Турбастан эрте баргыла,
Кары менен жаш дебей
Калтырбай кабар салгыла.
Бул жерде элине турабыз,
Эл чогулуп келгенде,
Чоң жыйынды курабыз,
Жоногуло кечикпей,
Созду кийин вурацыз.
Ушинтип сөзун болгону,
Кырк чоросу кетиптир,
Элине кабар жетиптир.
Катуу кабар бергени,
Эң биринчи энтеңден,
Акбалта шашып келгени.
Эл карысы Саламат,
Безилдеген Бердике,
Койчу болгон чоң Ошпур,
Акылдуусу Байжигит,
Казактардан Айдаркан,
Карыса да чабышта
Кыйланын козун жайнаткан.
Жайсаң кары жамаалаш,
Тууган болгон Догону,
Бу да келди аралаш.
Тотудан келген Токтообий,
Наймандардан Омурзак.
Жана башка дагы бар
Тургандардын бары бар,
Айта берсем тугонбойт,
Ар жагынан табылар
Баш аягын билбеймин,
Сөзум чыгып жабылар.
Ушул деле жетишет,
Катын, бала, карылар.

34

Кон жылкыдан сойдурун,
Булардын этин бышырын,
Кончулукко койдурун,
Кымыздан арак тарттырын,
Иче альшпай кончулук,
Барын койду арттырын,
Ырчыларын ырдатын
Бутун койбой айттырын.
Каналыгы басылды
Кабагы карыш ачылды,
Сакырылын келгендер,
Окатын ичин бутушту,
Кеп айтабы Манас деп
Жалпы эли кутушту. 33
Оргодон тышка чыгышты
Жайкалган коклюк шиберге
Чоң жыйынды курушту.
Керилин келин эр Манас,
Мына мындай салды кеп,
Ага тууган барыңар
Айтканды угун алгындеп:
Ата журтум Анжиян,
Кочуго менда ашыктым.
Кеңеш салайын элге деп,
Ошону учун чакырттым.
Алоокелин алдында,
Калган эл кордук тартыштыр,
Кутула албай залимден,
Какшаныйлан жатыштыр.
Алтайга барыңа келдиңер,
Айлацар жок алсыздан.
Эсен кан келин чанканда
Кыйласын анда калтырган.

Кыйнай бериш калгаиды,
Алоокенин жаны тынган.
Жалны кочуп барсак дейм,
Кыйноодо жаткан элимди,
Бут куткарып алсам дейм.
Ушундай менин Саларыш.
Жалны силер Тургаида,
Алоокени каратып,
Аштан бышык аларыш.
Кочуп барып барыбыз
Катын бала карыбыз,
Алоокеге тиели,
Чогу кирип кочпастан,
Жабылып кантоп кирели,
Жата бербей бул жерде,
Ар нашысты билели.
Таратып ийбей ар жакка,
Айткан созду илели.
Анжиянга чогулуп,
Эркин жашап журолук,
Катылышса Алооке,
Барып айдап суролук.
Барып байкап Карасаш
Анжияндын тушу го.
Келгенице барыздын,
Айткан созум ушу го.
Созуцор болсо айткыла
Коцулуцор бар болсо,
Мени менен кайткыла.
Айтпаса адам канабы?
Ага туугап инилер,
Созумдун ушул аягы.

32

Манастын айткан сөздөрүн,
Жалны эли укканы.
Калыц элди аралап,
Ортого Урбу чыкканы:
Акыл менен кен айтат,
Абайлацар деп айтат,
Барыбыз калбай кочолук,
Арасында тоолорду,
Ашуу кылып отолук,
Чоц суулардан тайманбай,
Чогубуз менен кечелик.
Кецеш кылып барыбыз,
Анжиянга жетелик.
Чын айтат ко Эр Манас,
Сонаалашыц болоюн,
Жериме жетип эртерек,
Чуй озонго конююн.
Аймагы абдан кец болот
Алтайды бутун кыдырсац
Чуй озонго тец болот.
Жайында кыргыз жабылып,
Жай лоосуна бут конот.
Барыбыз калбай баралык,
Жерибиз болгон Туболук,
Ата журту табалык.
Жаш эмеспис барыбыз,
Котын бала карыбыз,
Отун кеткен балалык.
Сөзун бутту чоц Урбу.
Барын айтып кайталап,
Кайжерде болсун басынбай
Акыл менен айта алат.

32

Айдаркан цулу эр Кокчо,
Ортого буда чыкканы,
Калың элим тургула
Аз соз айтам мендагы,
Аны бутун уккула:
Кокчо турун салды кеп:
Жалны калбай кочолук,
Кон эле турдук Алтайда,
Барыбыз эрте камыныш,
Ата журтка жетелик.
Айтканыш ушул барыца
Улуу кичуу карыца
Камыныш эртец турбасатан,
Кочолук калбай жабыла.
Кокчо бутту аяктап,
Оз жерге эрте жетсекден,
Кубанычтуу жаяктап.
Безилдеген Бердикке,
Ордунан буда турганы.
Калың элге какшаныш,
Мындай кепти урганы:
Турактуу Алтай жерлерин,
Кантип таштап кетебиз.
Кочконун кочун кетсецер,
Калгандар кайчы жебейби?
Коркконунан ал бурут,
Качып кетти дебейби.
Ата жердей болду эле.
Алтайды кантип таштайсыц,
Кетебиз деп барыцар
Болбогон шумдук баштайсыц.

Урбу чыкты кынчактан,
Бу да айтты мындай деп,
Айтып берем барысын,
Ичимдеги болгонкеп.
Барыбыз калбай коголук.
Талааладык жакшы эле,
Ар иштин болот убагы.
Камынгыла тезинен,
Кайратту адам турабы,
Боло айтам барыңа
Эртеден бери кеңештик,
Демилге болот будагы.
Отургандар бул жерде,
Калтырбай бутун уканы.
Барыбыз кетип өз жерге,
Атта журтта туралы.
Муну угуп калыңэл,
Аябай кату кубанды.
Чоюлгандар чочубай,
Денелери чыңалды.
Догон Жайсаңэкоотеңэ
Биз деле кошо кетебиз.
Мында жалгыз калбайбыз,
Эсенкан келип курутун,
Бутун талан албайбы
Кошулдуңэле кимге деп,
Балеени башка салбайбы.
Кеңешин бутун айтышты,
Келгендер макул болушун,
Уйлорунө кайтышты.

Элдин Алайга кочкону

Эл кецешин таштайын,
Кыргыз элдин камынын,
Алайды карай кочушун,
Калтырбай бутун айтайын.
Алтайдан калбай жабылын,
Кочкондугун баштайын.
Баштан аяк толуктон,
Айткандан мейда качпайын.
Сойдурунтуп ал куну,
Тогуз жуз кой, токсонбее,
Миз казанды астырып,
Конок кылып бут элин,
Оргоосуна жаткырып.
Кымыздан арак тарттырып,
Кызматкери жабылып,
Элге табак коюнтуп.
Сабалап кымыз алдырып,
Арак берип ке бироон,
Аябай элди кандырып.
Кон беришип барына
Акыл эстен тандырып.
Карылардын барына
Сары казы, кыймажал,
Шаранка кошкон таттубал.
Булардын барын бердирип.
Каблан Манас баатырдын,
Султандыгын мындан бил.
Карыга кышкан кийгизин,
Кабландыгын билгизин.
Жаштарга жорго мингизин.
Тобуна торко кийгизин,
Аябасын билгизин.

Жабыла уйдо турушту,
Ар турду оюн курушту,
Келгендер бутун жатышты
Тамашага батышты.
Тац агарып аткандa
Тараза жылдыз баткандa
Ордунан турун жаткандар
Эшке чыгып басышты.
Марттыгына кубанып,
Калыц эл кулун каткырды,
Бутун элин чакырып,
Ар оокаттан таттырды.
Улушу тарап эл кетти,
Жай-жайына бут жетти,
Каблан Манас канетти.
Аземин элге арттырып,
Кумуш оз Кернейин,
Куулдотта тарттырып.
Алтын доол кактырып,
Алтын кежим абайы,
Ат устуно жаптырды.
Жуздой экен аталы,
Ак оргосун арттырды.
Коколору челектей,
Коцгуроолу кызыл нар,
Колго кочу барабар.
Жабылып жолго тушкондо,
Салтанатын карацар.
Улгайган кон жаштараз.
Кыз келиндер кыял мас.
Алтай бети жоюлуп,
Сулуулар журот чоюлуп.
Алты миц беш жуз кошуну,
Ашдулу тузго коюлуп.

34

Жылкысысын жыйнап айдатып,
Аңырты менен кырыпты,
Толтурун буга жайнатып.
Тузоңдон сыртка салыңар,
Ало-Тоону айланып,
Ысык-кол, Турпан арасын.
Туурапан ашып барыңар.
Саламатты баш кылды,
Жылкыларды башкарыңь
Коп жылкыны болгону
Жалпы эли коргону,
Жылкылар менен барамдеп,
Жакыт чал кошо жоноду.
Коч менен бирге кошулуп,
Баса турсун Манасыңь.
Барды Жакыт жылкыга. 34
Жаш Абыке баланы,
Аны такыр унуткула.
Айдаркан уулу эр Кокчо,
Мындан кабар уккула:
Бир баштан окуп барысын,
Этегине чыккыла.
Бийик тоонун оюнан,
Орхун суунун боюнан
Жети жуз атан арттырып,
Жез доолусун, кактырып,
Оңчой кошкон Нарларга,
Чоң коңгуроо тактырып,
Башкача кылып турлорун,
Устуно килем жаптырып.
Келиштирип барысын,
Керней сурнай тарттырып.
Тумандогон жылкыны,
Алдына салып айдашкан.

Нойза алышып колуна,
Катарлаша бастырып.
Тарбагатай кайдадян,
Жылкыны тезден айдадян.
Алтайдан кочту барысы,
Катын бала карысы.
Каркыра, текес беталып,
Азгана эмес мол журун,
Аябаган жол журун,
Казак, кыргыз биригип,
Туугандыгы билинип.
Ысык-кол иле, арасы,
Жетпесе Кокчо тынбайтко,
Оз элине жеткен соц,
Жалны эли жыргайтко.
Кан Айдаркан жер кылып,
Каркырага жетишип,
Калыц эли бут тынып.
Айдан коюп жылкыны,
Ушул жерди жердеди.
Иле, текес калмагы,
Туугандар кочуп келдидеп,
Орулуктон келгени.
Кокчону мындай салайын,
Кынчактардан Урбунун,
Кабарын баштан калайын.
Калган каткан сез болсо,
Аны бутун карайын:
Калбай кочуп сан кынчак,
Тур-колду басып отушту.
Турбай кочуп барысы,
Бар-колго келип жетишти.
Кыцгыр жолго салышты,
Тарбагатай бет алып,
Булардa келип калышты.

Кыргыз баштап, кыпчакты,
Агына, жылдыз, журушуп,
Жалпысы менен кулушуп.
Узун жолду кыскартты.
Кыпчактар озу болушуп,
Илгерилеп жургондо,
Ысык-кол чети корушуп.
Кет-Малды басып отуптур
Айдап алып кон малын,
Суй таяна жетиптир.
Арсак тоону таянып
Жете келип бул жерге,
Эли менен чоц Урбу
Жатып калды жаялып.
Бул жерде турган Калмактыц
Жетимиш миц уй экен,
Жетимиш торту бий экен.
Жацы кочуп келгендер
Элду мицче бар экен.
Келгендердин барысы,
Ысык-колго тараган.
Анда турган Калмактар
Орулукко жараган.
Кокчо менен Эр Урбу.
Тилеги бирге болгону,
Каркыранын сабына
Тизилише конгону.
Жатышсын булар жаялып,
Ак-карлуу тоону таянып.
Муну таштап салыцар,
Кабыландай Манастын,
Кабарын угун алыцар:
Жетимиш миц уй кочкону,
Казак, кыргыз калмактан,
Манас жакка откону.

35

Азырагы ашып жылдызды,
Арбыны ашып куу-тузду.
Кандай шумдук жердешип,
Барысы журуп кецешти.
Муз-белден булар ашышты,
Манасты ээрчип бастырып,
Ак-сайга жетип жай кылып,
Аккарлуу тоону таянып.
Анжияи, Кашкар арасы,
Бугуп адыр жер экен,
Корунбогон талаасы.
Тузоцу жок конорго, 34
Токтоого болбойт чамасы.
Душманым турат Алооке,
Тар экен жердин калаасы.
Анжияи менен Кашкардын.
Ортосун булары жай кылып.
Тополон болбой жатышты,
Тогуз айга эл тынып.
Соода кылган кербендер,
Тынбай отот чоц жолдон.
Эми Манас баатырдын,
Сернише турган чак болгон,
Булчуцу кату чыцалып,
Кайтарылбас куч толгон.
Айылы конун Алайга,
Кайраты жетти далайга.
Касташканын жецгени.
Алтайдан кочун алайга
Арстан Манас келгени.
Тура алышпайт адамдар,
Толугу менен укпаса,
Окуган кана болбосун,
Аялы ушу кыскача.

Манас Алооке канды жеңгени.

Анжияйды жеркылып,
Алооке кантуруптур.
Алайга Манас келдиден,
Кончулук элден угуптур.
Каарланып Алооке,
Калкына кабар бериптир.
Калыц элин бут жыйнап,
Кайгысына келиптир.
Эй турган элим деп,
Келипсицер барыцар,
Силерге айтар кебимден:
Манас келип конуптур,
Бул эмне жону деп.
Алтайда азыр турганы,
Сурабай келип конуптур,
Бул эмне кылганы.
Кочуп келип калыптыр,
Баатырсынып жашынан,
Зордукту бизге салыптыр
Тумондуу малын туруптун,
Ордото айдап жайыптыр.
Алайга бутун конушуп,
Оз жери кылып алыптыр.
Ар оюнду курушуп,
Кумары абдан каныптыр.
Которо албайм кордугун
Тартпаймын кылган зордугун.
Мурда барып айткыла,
Корсотормун, чондугун.

29

Катылышса кашайтып,
Тарттырармын кордугун.
Дунуйодо баатырдын,
Экоо болсо биримин.
Бироо болсо озумун,
Корунормун козуно,
Турган элим кулак сал,
Келтирип айткан сөзумо.
Чыйраксынып келиптир.
Турарына жер таппай,
Кыдырып барын телиптир.
Эсенкан келип чапканбы,
Чабышууга чыдабай,
Алайды коздой качканбы?
Кордукту кон тартканбы?
Аябай азап басканды? 33
Манаска бирин баргыла,
Мына ушундай болдуден,
Айтып кепти салгыла.
Айткаича такыр конбосо,
Алайдан тездеп кайткынде,
Бей сураксыз келесиц,
Чын сырыцды айткынде.
Кубаты такыр келбесе,
Элге келип киргинде,
Айткан сөзун аткарып,
Барып башыц ийгинде.
Кайратыц болсо качырып,
Алоокеге тийгин де.
Кандай болсо ойлонуп,
Аягын озуц билгинде.
Айткаича такыр конбосо,
Биз менен азыр жургунде.

Баш ийсе келип алдыма,
Чексиз салык толосун.
Элиң менен бут барып,
Алоокени коргун дэ.
Азаматты бут жыйнап,
Жигиттикке бергин де.
Чабышчу болсо качпастан,
Кечикпестен келгин дэ.
Чатакташпай кыжылдап,
Айткан сөзгө конгун дэ.
Катылышсаң сен барып,
Ажалдан шурун өлдуң дэ.
Дагы кыйла сөзайтты,
Жыйылган эли бут кайтты.
Калың элугун чочуптур,
Тиземик деген баатырга,
Жуз адамды кошуптур.
Алооке турун куулөнду,
Тиземикти баш кылып,
Элчиликке жиберди.
Алоокенин айтканын,
Келе аткандар билишти,
Манасты карай бет алып,
Элчилер катуу журушту.
Ке убакта барысы,
Шаракташа кулушту.
Аргымак атын минишип,
Алайды карай бет алып,
Барысы бирдей журушту.
Жакып чалдын айлына,
Булар барып жетишкен,
Уйундө Манас жокэле,
Уга чыгып кетишкен.

Бары башка кийинип,
Жарак, жабдын анысын,
Орду менен илишип,
Бастырышын келеатат,
Айылды коздой жулунуп.
Башка-башка туру бар,
Барын байкап караса
Адамдан башка суру бар.
Тоц калышын калын,
Келгенче, алар куткону,
Башка жакка бурулбай,
Жакын чалдын уйуна,
Барысы келип тушкону.
Конок кылып барысын,
Колдогусун аябай,
Тамак, ашын бергени. 34
Тоц агарын аткаида,
Манас баатыр келгени.
Элчиге келген тиземик,
Эр Манасты коргону,
Сурдонун созун айта албай,
Айтпастан кайра кайта албай,
Ачуусу такыр келбеди,
Айласы кетип тердеди.
Сурдонун барын кошулун,
Соз айтуудан чогунун.
Тиземиктин муносун,
Манас турун билгени.
Сылык соз менен соз баштап
Тиземик айтып киргени.
Алоокенин создорун,
Калтырбай айтып болгону.
Угун турун эр Манас,
Коцулуна толгону.

Айткандардын барына,
Манас баатыр конуптур.
Келгендердин бут койбой,
Аттондордон бериптир.
Айткыла барып кабарын,
Уйуцорго баргыла
Болгон кепти калтырбай,
Алоокеге салгыла,
Айласын анан табамын.
Алоокенин алдына
Эртецдерден барамын.
Алдына барып мендагы,
Бар созуно канамын.
Коргон билген кептерди, 34
Озум барып саламын.
Манас турун сабырдуу,
Ушул созду айтканы,
Элчиликке келгендер,
Оз жерине кайтканы.
Жабыла журун барысы
Алайдан узап кеткени,
Аз калыптыр арасы,
Алоокеге жеткени.
Урматту улуу каныбыз,
Мына ушул кеп деди.
Тизешик кебин баштады,
Тактысында отурун,
Алооке угуп жаткаиы:
Кылган иши оц экен,
Каралыгы жок экен
Адам барса меймандос,
Берекелуу эл экен.
Эч нерсени байкабай,
Озу адамдын чоцу экен.

Кичи пеил сылык соз,
Эч адамда жок экен.
Адамдан ашкан айбатту,
Суруу куртуу жан экен,
Коркконду такыр билбеген,
Баатырдыгы бар экен.
Алардын жашан турганы,
Тушунда тоолор бар экен.
Андан бери жургондо,
Жолу жаман тар экен.
Аяктата айтканы,
Аны Алооке байкады.
Алооке турун бакырып,
Кошунун бутун чакырып.
Алдасташып барысы,
Улуу кичуу карысы. 34
Бары жагын камдады,
Санжыргасын толтурун,
Салтанатын болтурун
Манас келсе мендагы,
Кандыкты ага билгизсем,
Абайлап алдан аларды,
Ак ордоомо киргизсем.
Озум менен ээрчитип,
Ар айбанды коргозсом,
Аягында биригип,
Манас менен элдешсем,
Чатак салса келишип,
Барын айдан алдыма,
Чоц сарайга киргизсем.
Алооке турун камынып,
Ушуларды ойлоду.
Келсе менда сыйлайындеп,
Бардыгы даяр болгону.

35-36 - 37

Соода кылып Алайдан,
Копту коргон далайдан,
Жоноду жолго Балкыбек,
Малыңарды бергиле,
Сата турган жалпы деп.
Тумон малайдан алдына
Маргалаңга жоноду.
Соода кылып келууго,
Ар шаарына кыдырып,
Алоокени коруугo.
Асталашып айдашып,
Малдарын бутун жайлашып,
Алайдан узап кеткени,
Туну менен жол журун,
Маргалаңга жеткени.
Малын айдап жургону, 29
Эртеңь менен эртелен,
Соода кылып кирчени.
Ары бери караса,
Эч ким муну билбеди.
Айткан созго авайлап,
Кулачына илбеди.
Алачыктай алиттарды,
Манас азыр келет деп,
Алооке камдап жургону.
Доолорун бутун чогултун,
Эл аралап сургону.
Барын алып алдына
Сарайына кирчени.

37.

Алптарын алып карасаң,
Тоо сыяктуу чалкайган,
Жарак алып жанына,
Каргон адам калтарган.
Чабыша турган адамдар,
Суруно даабай жалтанган.
Доолоруна карасаң,
Дободой болуп далдайып,
Калкан алып колуна,
Сайышка кирет калдайып.
Нечен балбан дагы бар,
Салгылашта коркпогон,
Кайраттуунун бары бар.
Ар нерсени ойлогон,
Жана дагы табылар. 32
Алооке бутун камынып,
Али, доолорго сан жеткис,
Маргалашта жабылып.
Сары ала байрак желбирен,
Аны каран тургандар,
Айласы кетип делдирен.
Жер жаңырган чуу болуп,
Аралап адам адашкан,
Эл кыжылдан дуу болуп.
Эң бир шумдук болду эми,
Жер бетин бербей кыжылдан,
Кайнап адам толду эми.
Кошунун бутун жыйыптыр,
Жургондордун оздорун,
Оруидатып тыныптыр.
Жарак, жабдык буларды,
Барын тегиз кылыптыр.

Эч иши жок адамдар,
Буларды карап турунтур.
Чабыш чуусун бир башка,
Болок, болок курунтур.
Булар турсун кубурап,
Жоосу менен отчаны,
Бастырышып дубурап.
Муну мындай салалы,
Соодага келген Балкыбек,
Мындан кабар алалы.
Толуктан айтып барысын,
Бир кумардан каналы:
Откоро албай малдарын,
Балкыбек турун шашыптыр,
Алп, доолорду бут корун,
Айласы кетип качыптыр. 33
Турган жери Алайды,
Бет. алып буда журунтур.
Камынып жаткан Алооке,
Калтырбай бутун билиптир.
Кошунун корун булардын,
Балкыбек ичтен куйунтур.
Алоокенин доолору,
Эч эсинен кетпеди.
Эси чыгып делдецден,
Алайга келип жеткени.
Каналанып Балкыбек,
Цйуна барып жотконы.
Тац отканын билиптир,
Чочун турун ордунан,
Кийимдерин кийиптир.
Эшке чыгып керилип,
Эки жакка басканы.

Коргон билген создорун,
Оз элине айтканы;
Балкыбек мындай баштады:
Алпттарына карасаң,
Тоо ом корун кеткидей.
Кармашам деген адамдын,
Ажалы азыр жеткидей.
Катылганды какшатын,
Башын койбой кескидей.
Доолору да чоң экен.
Адам даабас айбатту,
Барысы бирдей зор экен.
Балбанына кан жетпейт,
Аябай кон кол экен.
Коргон адам тоң калган,
Жер дуңгурон мол экен. 32.
Каарынан жалтанган,
Караган адам калтарган.
Айтканым ушул барыңа
Ойлошла жабыла.
Калыц эл угун калганы,
Кайгыга башын салганы.
Жабылып келип Алооке,
Жалны чаан кетеби.
Алп, доолору кон болсо,
Адамдын кучу жетеби.
Кантан келип Алооке,
Элибизди жайлайтко.
Эсенкандай какшатын,
Барыбызды байлайтко.
Бутун калбай качышын
Кыргыз эли сайлайтко.

Ордунан Манас Гурганы,
Жайдары карап Элине.
Кайгырыштан пайда жок.
Кулак сал менин кебиме;
Алп, доолору коп болсо,
Келермин мен да тецине.
Коп болсо да корормун,
Кубат берсин, Элиме.
Кайраттуу адам кажыбас,
Айбаттуу адам алдырбас.
Кыжылдаса Элдери,
Адамдын коопун кандырбас.
Чоңу болот чоркогу,
Бары тоодой болсода,
Бут адамдын коркогу.
Каталанбай барыңар
Улуу кичуу карыңар,
Айткан тилди алыңар.
Алоокенин айласы,
Камынып барсак табылар.
Биз борганда баатыры,
Калбай бары жабылар
Корорсуңор ошондо,
Кулан тушот тактыдан,
Мердемсиген каныңар.
Барыңа кайрат кылгыла,
Аман калар жаныңар.
Кайрат айтып Элине,
Манас кебин болгону,
Ойлоно берип калыңа эл,
Кайгыга бутун толгону.

Калың эли кайтышты,
Үйлоруно барышып,
Жай-жайына жатышты
Таң агарып согулуп,
Жарык болуп бүт жерге
Адам даана корунуп.
Куйдун мурух тийгенде,
Ордунан Манас тургаңы.
Алоокеге камынып,
Кошуидарын курганы.
Себилдуусу сексен торт.
Чабышканда карасаң,
Бары куйгон кызылорт.
Айбаттуусу арбынду, 33
Тецинен кобу чаягындуу,
Балбандары басымдуу,
Касташканды кочырып,
Кыйласына татынду,
Кылган ишин жагымду.
Бедрону тандап, минишип,
Белдемчисин белине,
Барысы бирдей кийишип.
Аргымакты минишип,
Ордуна менен онтойлоп,
Айбалтасын илишип,
Чопкутун тошко кийинип,
Дабрашат барысы,
Айбаттуусу билинип.
Канча басса чарчабас,
Аттары журот жулунуп.
Баруучулар жыйылды,
Адам айрып таанылыс,
Бир порумда кийинип.

Жанында карап тургандар,
Каран туруп таң калды.
Алоокеге бет алып,
Бары бирдей жол алды.
Доол согуп дуңгурап,
Адам чыдап туралгыс,
Кундой болуп куркурап.
Кернейин тарттырып,
Кошо журот эр Манас,
Келбетин элден арттырып.
Сурнайын тарттырды,
Аттарына минишип,
Албан турлу кийишип,
Жабылыша бастырды.
Барысы бирдей жургону,
Ак-куроко саотун,
Устунон кынай кийгени,
Жанында карап тургандар,
Ким Экенин билбеди.
Найзасын колго алганы,
Чоң жолго кирип чоюлуп,
Катарлаша салганы.
Алжып калган карылар
Айылында калганы,
Жургондорун карасаң
Кабландын суру бар.
Эч нерседен тайбагон,
Арстандай туру бар.
Баштаганы эр Манас,
Ак-кула минип койкоюп,
Ножери бутта чойкоюп.
Найзасы белде шыңгырап,
Айбалтасы кыңгырап,
Ак-куланын басканы,
Таштар учат зымырап.
Келе жатат барысы,
Жетсек дешип шашылып.
Тумандай болуп тунжурап,
Топурак жолдон чачылып.
Оң жагында жыйырмасы,
Эч нерседен корклогон.
Ойротту баатыр жыласы.
Алдында журот жыйырмасы.
Ашкан баатыр жыласы,
Сол жагында жыйырмасы,
Солонду буучан жыласы.
Арт жагында жыйырмасы,
Айбаттуу баатыр жыласы.

78

Али кара куш арбайып,
канатын куулоп далдайып.
Асманда журот куубулдап,
Салаңдатып буттарын,
Шашалдай болуп зуулдап.
Катуу кантап киргенде,
Жоон теректи ийгендей,
Салгылашса башкалар,
Куушурулуп тийгидей.
Карап турбай будагы,
Аралаша киргидей.
Ажидаар жыланы,
Заарланып шуулдап,
Алдынан сойлоп алгандай,
Буда кошо баргандай,
Чатак чыкса капыстан.
Заарын тогуп салгандай.
Кошо журуп будагы,
Кантип турат чамданбай.
Он жагында Арыстан,
Буда кошо жарышкан.
Арандай оозун ачканы.
Желке жуну уйулуп.
Кошо журот будагы,
Аткан октой туйулуп.
Кара башыл ак буура
Кал-жаш уруп туп туура.
Сол жагында чамынып,
Жардам берет барысы,
Кошо журуп жабылып.
Кармашкандар качышат
Тилеги тошка кабылып.
Эки позу кызарган,
Косоо куйрук узарган.
Артында журот боруусу.
Катылышкан адамдын,
Тик бетине асылган,
Чогу кирип барысы,
Кыйласын кирип качырган.
Бары бирдей айбатту,
Качырганы кайратту.

71

Барысы чогу журуштy,
Анжиянды бет алып,
Шаракташа кулуштy.
Доол согуп кунгуроп,
Мындан чыккан ундору,
Тоо кочкондой дунгуроп.
Муку мындай таштайлы,
Алп, доолорун камдаган,
Алоокеден баштайлы;
Алп доолору жабылып,
Манас келсе чапсак деп,
Алооке Турган камынып.
Эр Манастын кабарын,
Калын элден укканы.
Карбаластан шашылып,
Тактысына чыкканы. 72
Орунтуктуу отуруп,
Чоң жолго козун салганы,
Келатышкан шумдукту,
Манастын колун коргону.
Кутулбайм го мындандеп,
Тут санаасын болгону.
Алоокени карасаң,
Каарланганы бар экен.
Алыс жерден таанычан,
Козу ачык жан экен.
Айласы кетип шалдыран,
Тактысынан тушкону,
Тозо чычып алдынан,
Эр Манасты куткону.
Алооке барып Манастын,
Алдына барып жугунду.
Алоокенин алсыран,
Корккондугу билинди.
Аны коруп эр Манас,
Аябай кату суйунду.
Алооке барып калтыран,
Манастын атын алганы.
Желдеттери жабылып,
Чорфолорго барганы.
Аттарын алып барынын,
Бир баштом баылан калганы.

Эрчитип кирип сарайга,
Орундарын жайлады.
Алооке абдан калтарды,
Эрчитип алып Манасты,
Тактысына алып барды.
Баатыр Манас сурунон,
Алооке туруп чочуду.
Тактыга чыккын дегенде,
Манас барып отурду.
Кичи пейл ак коцул,
Айткан кеби аткан ок,
Кыдырсац да бут жерди,
Адамда шындай болуп жок.
Балтыры өзуз белиндей,
Карап муну коргондор,
Баатыр Манас дегидей.
Чатактуу созду талашкан,
Өзу менен суйлошуп,
Этегинде жарашкан.
Чагылгандай чартылдайт,
Тоо жаңырып куркуройт,
Акылын коргон, адамдын,
Азат бою дуркуройт.
Жолборс моюн жон билек,
Эч нерседен тайманбас,
Жоруну кату таш жирок.
Жазы маңдай жанган коз,
Делдегей кулак, жолборс тош.
Бекер созго тук кулбас,
Келбети сонун бир мунөз.
Кылган иши кайратту,
Айткан созу айбатту.
Эрчип жургон Манасты,
Сексен чоро бар экен.
Кайда журса барысы,
Шайыр шайдоот жан экен.
Барысы бирдей шамдагай,
Ашкан баатыр чыкты го,
Эл ичинен тандабай.

Капыстан катуу иш болсо,
Турабы бары чамдабай.
Арстан сындуу жулунат,
Соот кийинин барысы,
Башкача болуп кубулат.
Буларды конок кылууга,
Алооке туруп камданды,
Чоролордун туруунө,
Тургандар коруп тац калды.
Айласы кетип алдыран,
Ары-бери ойлонуп,
Алооке туруп шалдырат
Актаган куруч алдырып,
Аттарга арпа жемилип,
Бутун койбой кандырып.
Айдатып келди койлорун,
Камыналы жалпы деп,
Мен дагы уят болбоюн.
Барын конок кылалы,
Артымды мейда ойлоюн.
Самаганы табылды,
Барысын тейлеп Алооке,
Койбостон бары камынды.
Камын билип булардын,
Ордунан Бакай Турганы,
Уккула калбай барыцар,
Мындай кепти урганы:
„Айткан сөзгө калыцар,
Аш жейбиз деп барыцар,
Ооц домокко калбацар.
Абайлап барыц талдацар.
Айла кылып Алооке,
Биз жей Турган ашына
Тийсе болот уу салат.
Аны кошуп жегеп соц,
Тируу кантип жан калат.
Жашып-бушуп Алооке,
Ушунуц учун камданат.
Бутундой кыргын кылбайбы,
Барыца алдап уу берип,
Алооке жаны тынбайбы.

Алоокенин сөзүно,
Барыңар такыр ишенбе,
Болбосоңор бул сөзгө,
Тушосуңар кишенге.
Менин айткан сөзүмдү,
Барыңа акыл дегиле,
Эринбестен шыпылдап,
Өзүңөр союп жегиле.
Алооке коюн бербейби?
Унчукпай барыңа турасыңа,
Кой союш колдон келбейби.
Бакай сөзүн бүттү го.
Жигиттерге күттү го.
Чоролор бары бакырып,
Бирин-бири чакырып.
Бакай Туура айтты эми,
Тургандардын барысы,
Бул сөздү Туура тапты эми.
Кун кызарып баткандa,
Кеңеш кылып болушту
Алоокенин коюнан,
Он койду алып келишип,
Барысы Турун союшту.
Казан асып от жагып,
Койлорду союп бүт салып,
Табакка үйүп эт салып,
Жешип бары бүт калып,
Жер жарыктан жабылып,
Сорайды бүтүп басышты
Кайра келип барысы,
Жан жабыла жатышты.
Жарагын жандан алышты,
Үйкуга кирип калышты.
Эртеңи жатып бүт бойдон,
Кун үйкуга канышты.
Асманда жылдыз батыптыр,
Таңа агарып атыптыр.
Эртеңи менен болгондо
Эл ойгонуп толгондо,
Жерге жарык тушкондо,
Калыңа эли камынып,
Ордунан турун буткондо.

42

Кара тугун тунжурап,
Сарайдын устун басканы.
Таң атканча ойлонуп,
Алооке тынчын жатпады.
Кун нуру жерге тогулуп,
Жаркыны кетип [illegible]
Жер бети сонун корунуп.
Тоо башында тумандар,
Ар кайжакка болушуп.

Алооке туруп бакырып,
Жайсаң калдай уруусун,
Оз алдына чакырып.
Алооке ойлон коптолды,
Буларга мындай кеп салды:
Барыбыз турбай Манаска,
Баралык бизда деп калды.
Калбай азыр баралык,
Манаска кепти салалык.
Нары бери кеп суйлоп,
Ажырашып калалык.
Биерден кочуп кет десе,
Башка жакка баралык
Биздин созго конобу?
Ээрчитип алып буларды,
Манасты карай жоноду.
Келип булар кеп салса,
Жоногондор бир капча.
Манаска булар келгени,
Чыдай албай сурууно,
Алооке абдан тердеди.
Коркконунан калтыран,
Соз айталбай шалдыран.
Бары келип жугунуп,
Сезгендиги билинип.
Манас баатыр деп калды,
Айласы куруп Алооке,
Мына мындай деп калды.
Томонкудой кеп салды:

38

„Ээлигип менда эсирдим,
Откоро кылчаншы болсо,
Манас аны кечиргин.
Албырып менде ашындым,
Айбатыңдан мен коркуп,
Озумдон озум басындым.
Сиздер каптап келгенде,
Айламды таппай шашылдым.
Этегинде эбирен,
Алдыца келип турамын.
Багынганым тууралу,
Жалпыца кулдук кыламын.
Кет десеңиз кетейин,
Эч нерсе албай тактымдан,
Башка жакка жетейин.
Айла кылар арга жок,
Амалым жок нетейин.
Урушуга камым жок,
Чабышууга алым жок.
Ушундай кепти урганы,
Мамаетын козун карашып,
Жабылыша турганы.
Ай колдугун чын болсо,
Ак коңулуң бар болсо,
Жакшы кепти салсаңчы,
Элдешип кетип элице,
Жыргап жатып калсаңчы.
Алганыңалып отка артып,
Жеңдим деп уйго барсаңчы.
Айткан кепке коно кор,
Тилегимди оорундан,
Ар жагын озуң биле кор.
Алооке турун колтыран,
Суйлогонго тил келбей
Арандан зорго болдыран.
Алаңдаган Алооке,
Алдында турот жалдыран.
Арны берки айтышып,
Булар мында жатышсын,
Жеткени ушул алымды,
Коркомду кылып ар жагын,
Куртуу акындар жазышсын.

42

Алооке кебин таштады,
Манас туруп чоюлуп,
Мындай кепти баштады:
Алооке келип алдыма,
Ар созду айтып турасыц.
Мынча Эмне кысылдыц,
Башкача созду курасыц
Жон жерден эле жалынып,
Башкага ойду буррасыц.
Келгенден бери суйлойсуц,
Качан тынчып тынасыц.
Кулак сал менин кебиме,
Катылбайбыз биз келип,
Сенин тынч жаткан Элице.
Катылышсац Алооке,
Алп, доолоруц коп болсо, 38
Келбейсиц менин тециме.
Жакшы жыргап тындыц го,
Кырк жыл, Турун башына
Элди куц кул кылдыц го.
Акыры мени чабам деп,
Балбан баатыр жыйдыц го.
Ашынды го сеники,
Райымсыздык кылганыц,
Элден чыгым коп алып,
Малын алып жыйнадыц
Жарабайт ко Алооке,
Элди аябай кыйнадыц.
Откон отуп кетти го,
Ойлонсоц Туруп Алооке,
Убакытыц азыр жетти го.
Аягы Эми бутту го.
Айткан созго конуцуз,
Улуу уулуц Боокени,
Конгурдун уулу Комабыш,
Соролукка берициз.
Айтып коргун Алооке,
Дагы Эмне жонуцуз.

Жон айтып жоткон калысмын,
Бербеймин десец экоону,
Калданыт азыр чабышкын.
Эч качан элге бербеймин,
Кыргыздардын Намысын.
Алоокени байкасац
Ашкан шумдук кан экен
Акыл менен ой ойлоп,
Кутулуп кетчи жан экен.
Элден ашкан жанада
Кыйтырлыгы бар экен.
Ары бери ойлонуп,
Манаска жакын келгени,
Кошабыш менен Боокени,
Чоролука бергени.
Аный дешке болбоду,
Айтканын бутун орундап,
Кутулушун ойлоду. 38
Боокени алып карасац,
Ар онору бар экен,
Атканы жаздыштийбеген,
Ашкан Мерген жан экен.
Кошабыш ишке жарачан,
Тумондогон кон колду,
Чай кайнамда санаган.
Убагында Алооке,
Ушунун козун карачан.
Манас Турун бакырын,
Алоокени чакырын,
Тынч жоткын деп калганы,
Чоролорун чогултун,
Барысы жолго салганы.
Кошабыш менен Боокени,
Чоролука алганы.
Алоокени тынчытын,
Туболуко жай берди.
Барган Манас, Чоролор,
Уйлорунө бут келди.

Шоорук кандын кыргызга

Кол салышы.

Манастар келип уйуно,
Жай жайына жатышты.
Аскалуу тоолу алайда,
Токолорун ээрчитип,
Уу кылышты далайга.
Туш тарапта коктирен,
Аскар тоосу зацкайган.
Устуидо туман кетпеген,
Адам чычып жетпеген,
Жалама зоосу аркайган.
Манастар мындай жатышсын,
Тогудсу менен ойношун,
Оз эркинче басышсын.
Муну мындай салалы,
Шооруктан кепти алалы.

Алайдын батыш жагында
Кара тогин жеринде
Кайнаган калча элинде
Мындагы элдан башында
Шоорук деген бар экен.
Буделе кату кан экен.
Калыц элин баскарып
Коптон бери турунтур
Алайдагы кыргыздын
Кабарын элден кугунтур
Шоорук турун бакырып
Калча элин калтырбай,
Бутун койбой чакырып.
Каналаным кан Шоорук
Каарына элин тердеда.
Анда санда топтошун,
Калыц эли келгени.

Калыц эли жабылып,
Чакырты эмне бизди деп,
Кайгыда бары сабылып.
Калтырбай бизди чакырып,
Каарына алабы?
Барыбызды бут койбой,
Какшатып салык салабы.
Алын берип бу куйдо,
Баш кайгыда калабы.
Ала берип салыгын,
Аябай бизди талады.
Жигити салык доолашып,
Айылды койбой жаалады.
Калыц элди чогултуп,
Чабуулга алып барабы.
[illegible]
Кан буйругу кандай деп,
Калыц эли карады.
Ушундай ички пикирлер
Эл ичине тарады. 38
Кайгыга салып бут элди,
Башка шумдук табабы.
Топ-топ болуп кубурон,
Эл кыжылдап толушуп,
Соз угулбай дубурон.
Ойнон жургон жашбалдар,
Бирин-бири кубалап,
Нары-бери жугурот.
Кебироосу шыцкылдап,
Озунон озу суйунот.
Кабагын салып Кебироо,
Кайгы тартып куйунот,
Эл ичинде жургондун,
Бар Мунозу билинет.
Качан чыгат Шорукден,
Тактысына тигилет.
Шоорук такыр чыкпады,
Эл ичинде отурун,
Кыйласы жатып уктады.

Эл ушин тургандa,
Тобу менен суйлошуп,
Озунчя жыйын кургандa.
Тактыда турган чалкыйып,
Челектей болуп семирип,
Салык алып эл жечен,
Койгон эмес калтырып,
Тажысын башка кийиптир,
Солокоту бир башка
Алтын менен жамбыдан,
Арасына илиптир,
Сыймыктанып Шоорук кан,
Бийлик кылып журуптур.
Каран турган калыц эл,
Келсе деп кулак туруптур.
Чем тонун жонго жамынып,
Тактыдан тышка чыкты эми
Кеп суйлоого камынып.
Кутуп турган калыц эл,
Каран калды жабылып.
Жигиттери жанында,
Эмне айтса аткарат,
Кызмат кылат канына.
Шоорук элди аралап,
Ортолоп келип калганы.
Уккула калбай баарыц деп,
Улуу кичуу карыц деп
Мына мындай салды кеп:
" Жашап турган Алайда,
Атагы кеткен далайга,
Кыргыз дечен эл болот.
Бул жерде каран турбастан,
Ушуларды чабалы,
Кантан кирип барыбыз
Каран тунго салалы.
Эли деле аз эле,
Ошондон кантип калалы.
Катылышар адам жок,
Угулду мага кабары.
Ушу баштан камынып,
Эртелеп бизда баралы.

Калмактан кочун келиптир,
Куугунтук жеп ал жерден,
Кыдырып кыйла тениптир.
Буларды чаан калмактар,
Азабын колго бериптир.
Кандай шумдук дебецер
Алайча келип жайлаптыр.
Болбогон шумдук эмецер.
Башкача созду баштайт деп,
Барыцар кайгы жебецер.
Кыргызды бутун каратсак,
Катылганын бут карман,
Ар таранка таратсак.
Айткандан такыр кайтпайлы,
Барыбыз калбай чогулуп,
Каптан кирип баралы.
Кайнап жаткан коймалын,
Олжолон койбой алалы.
Эрикенди бут жазып,
Бир кумардан какалы.
Кандай болот айткыла 36
Калыц элдин талабы
Орундавай бул ишти,
Ушул бойдон калабы.
Мени менен кошулуп,
Талантуулар барабы.
Созун бутун шоорук кан,
Калыц элге карады
Барабыз деп баралы,
Айткан ла калбай [illegible].
Оз ичинен Шоорук кан,
Ой тоону бутун санады."
Азыр айткан Шооруктун,
Болбогон созун укканы.
Калыц эли тунжуран,
Элден эч соз чыкпады.
Кыбыраган караан жок,
Соз суйлогон адам жок

Элди кайгы басканы,
Кыбырабайтынч болуп,
Бутундой сана тартканы.
Эл ичин алып карасоц
Каран тун барын кантады.
Шалдайышып барысы,
Копту коргон карысы,
Эч бирое оозун ачпады.
Кун туш оон кет кенде,
Шамал согуп сыдырым,
Салкын болгон кездерде,
Ордунан туруп Шоорук кан,
Калыц Элди карады.
Канды коруп калыц эл,
Макул болуп каларбы?
Чыны менен чыцыртын,
Кайгыны бошка саларбу.
Шорук туруп салды кен,
Турган Элге мындай ден:
Айтканым ушул силерге,
Турбагыла биерге,
Чйуцорго кайткыла,
Адам калса айылда
Барына койбой айткыла
Айтканыма кенгуле,
Эртец эрте барыцар,
Ушул жерге келгиле.
Ойлогонду кыламын,
Эртец колду жыямын.
Кыргызды кантан мен барын,
Бутун жецил тынамын.
Жецилбесиз андан ден,
Озумчо ойлон турамын.
Алайды байкап карасам,
Ажияндын тушу го.
Баргыла Элин барыцар
Айтор созум ушу го.

37

Долы эмне болот деп,
Калыц эли кайгы жеп,
Конко чейин карады.
Бироо-да калбай бул жерде,
Уйлоруно тарады.
Кутуруп калды Шоорук деп,
Бир балени корот деп.
Башканы барып чабамдеп,
Мал мулкун талап аламдеп
Ажолсыз бир кун олот деп.
Шоорук олсо башкадан,
Болор эле бизге сеп.
Кайткан элдин ичинде,
Мыка ушундай болду кеп.
Барысы уйго кайтканы,
Кан Шоорукту жемелеп,
Ушундай созду айтканы.
Атту жургон адамдар,
Которулуп барысы,
Бизда кошо барабыз,
Каратын алсак кыргызды,
Мал мулкун талап алабыз.
Жайлоо кылып Алайды,
Жайнатып малды салабыз.
Эч жакка такыр чыкпадык,
Бир кумардан калабыз.
Оздорунчо куулонун,
Ушундай деп суйлошун.
Оз аттарын сынашып,
Нарыбри чабышты.
Тараган бардык адамдар.
Уйуно келип калышты.
Барбаганы качышсын,
Жалпы эл уктап жатышсын.
Эл кеткенден эбирен
Шоорук суйлоп зебирен,
Эртец колду курсамдеп,
Кыргыздарга бет алып,
Аттын оозун бурсак деп.

39

Ары бери ойлонуп,
Уйкуда жатты толгонуп.
Таң агарын аткаида,
Эрте турду ойгонуп.
Ары бери шашылып,
Пенгиттерин чакырып.
Эрте туруп эрчишип,
Эли келди жабылып
Эл ичинен кол жыйнап,
Өңчой баатыр мол жыйнап
Шоорук турду камынып.
Кыйласын алып кон элдин
Ичтен тынып сабылып.
Аттарын тандап минишип,
Жоо кийимин кийишип,
Кылычын кынга салышып,
Кур калышпай барысы
Колуна жарак алышып.
Барысы Найза кармашып
Калбай келген калыц эл
Каран турат жардашып. 38
Кыйынсынып кыйласы,
Жарактарын тандашып
Баатырсынып барысы,
Барскандарын камдашып.
Балбандары чамынат,
Жоргак шым кийин барысы,
Сайышууга камынат.
Белдемчи менен чарайна,
Орду-ордуна тартынган.
Керектоочу курандар,
Бир атына артылган.
Аттарын байлан барысы,
Ары-бери басышат,
Качан чыгат Шоорук деп,
Барсак дешип шашышат
Камданышып калбастан,
Жоногону жатышат.

Бардык жактан элдерин,
Шоорук туруп камдады.
Шоорук кызы Аклай,
Буу да келип калганы.
Айланайын ата деп,
Тынч жаткан Кыргыз элине,
Бул кылышыц ката деп.
Кыйла кепти камдады.
Алдына келип Аклай,
Мындай кепти салганы:
„Кандай кепти айтат деп,
Калыц эл угуп калганы.
Абайлацар барыцар,
Созумдун жектур жалганы
Тундо жатып туш кордум,
Тушумдо шумдук иш кордум
Азыр ата сен барба
Курулай жерден жээлигин, 32
Кыргыздарга кол салба.
Азыр айташ тушумду,
Конулуцо тук алба."
„Биздин элди тушумдо,
Кара туман каптады,
Атырылып сел келип,
Кыйратып бутун таштады.
Эл ичинен болбоду,
Эки жакка качканы.
Селди коруп мен озум,
Жалац жакка басыпмын,
Толкун толуп калатат,
Алтын терек бар экен,
Башына чыга качыпмын.

Жацыдан сел келгенде,
Айлашды таннай шашылдым.
Мына ушундай уксацар,
Тундогу туштун жоругу,
Адам карап тургандай,
Чынар терек поруму.
Кантоса да жоо туман,
Жер корунун жаркырайт
Кантаган селдин куусуно,
Тоо жацырын аркырайт.
Парки тынбай шоодуран
Таштар кулан куудуран.
Нумдар агын сай толун,
Чынар терек кувулжун,
Асман тирен зацкайган.
Булут кантан тооларду,
Чокусу турат аркайган.
Бутагы кеткен чынардын,
Коркому сонун тартайган.
Туман кетней туздордон,
Шумдуктуу болун чалкайган.
Уктан жатсам мемирен,
Ушундай шумдук ш экен.
Журогум сочун онколжун,
Ойгонун кетсем туш экен.
Аябаган куч экен.
Шашын, чочун ойгонун,
Эрте турун келгеним.
Барбагыла айтканым,
Силерге акыл бергеним."
Асылын барын Кыргызга,
Шылтоосуз кантин чабасыц,
Жецсецер бутун олжолон,
Мал, мулкун талан аласыц
Катылышсац канастан,
Балесине каласыц.
Олтурган эли шалдайын,
Тацыркашын калды эми.
Ушул кантин барысын,
Кыз Аклай салды эми.

70

10803 строк.

61.

Ачуланын Шоорукан,
Кызына жини келгени.
Угун Тургун кызым деп,
Мындай жооп ту бергени.
„Жолумдан мени калтырып,
Мынча эмне какшайсыңь,
Туш кордум деп калп жердеп.
Кыргыздарды жактайсыңь.
Менин жолум торгойсуңь
Айткан сөзгө болбойсуңь.
Ажал жетип кун бутсо,
Кыргыздардан олормун.
Маңдайга келсе корормун.
Айтканына кызынын,
Шоорук кан такыр конбоду.
Ушинтип Турган Шоорукту
Калыңь эли коргону.
Кызынын тилин албады.
Сандаган колун бутальп,
Шоорук жолго салганы.
Муну корун Аклай,
Ҫын кайгыда калганы.
Баргандар эмне болот деп,
Жалпы эли кайгы жеп.
Кутурун барып Шоорук кан,
Жецип келсе бизге сеп
Баргандын бары жецилсе,
Анда шумдук болот деп.
Турган элдин ичинде,
Мына ушундай болгон кеп.
Шоорук кан жолго тушту эми,
Ишибизди оңдо деп.

Шоорук кандын колдору,
Бир шумдукту карасаң,
Коптугуно сан жетпейт,
Баш аягын санасаң.
Шолкулдошуп кебирөө,
Тоо комдошуп миниптир,
Чабышканга чыдамсыз,
Чарайнасын кийиптир.
Кыргызды барын чапсак деп,
Жабылыша журуптур.
Арасында алдастан,
Качыр минген дагы бар.
Баатырмын деп мактанган,
Кыйлалардын бары бар.
Ат мингени алдан коп,
Туурасы жок созундо,
Кон суйлогон жалган коп.
Жургон жерин карасаң,
Эки жагы аркайган
Ото бийик тоосу бар.
Арга, кайың тартайган,
Туурасында булардын,
Адам журбос коосу бар.
Эч ким билбейт буларды,
Кыргызда эмне жоосу бар.
Баратышат барысы,
Кай себептен доосу бар.
Кыйла ашуу бели бар,
Алайдын батыш жагында,
Тузоңдуу кеткен жери бар.
Кайраттанып жонашту,
Кыргызда кандай кеги бар.
Канысан барын чабууга,
Шооруктун кандай жону бар.
Кыргыздарды каратып,
Талахак деген коду бар.

36

Мындайларды сонаган,
Ораш ойдун кобу бар.
Алайда жашан турушкан,
Арбын кыргыз элине.
Шооруктар коптан келишти,
Кыргыздардын жерине.
Айгайды булар салганы,
Коптан кирип калганы.
Качырып кирди сурулуп,
Тынч жаткан Нойгут эл,
Кыйласы калды кырылып.
Эчтеме албай оюка,
Кыргыздар бейкут жатышкан.
Камы жокто качырып,
Капыстан келип басышкан.
Аттарын жайдак минишип,
Кыйратарын билишип,
Тоону карай качышкан. 36
Катылууга каруу жок,
Кармашууга ашал жок
Кыргыздар качып жургону.
Нойгут эли кырылып,
Олуктор жатот жыйылып.
Сокку берип Шоорукка
Катылганы болбоду.
Борысы калбай качышып,
Кутулууну ойлоду.
Жашбалдары чыркырап,
Талкаланды бозуйлор,
Кереге уугу быркырап.
Тебелеп кыйласы,
Оордунан турбай зыркырап.
Айыл ичи чуу болуп,
Атдубурон дуу болуп,
Кыргыйда калган элдердин,
Каны акты суу болуп.

Кайгыда калды барысы,
Нойгут элдин карысы.
Элинен качып чыкканы.
Атын минип алдына,
Тоо аралап келгени
Аз уулап жургон Манаска
Жетип кабар бергени.
Айланайын эр Манас,
Элине уга чыктындеп
Качып келдим мен азыр,
Айтканымды уккундеп:
Азыр бойтайм барысын
Мына азыр болгон кеп.
Атайдан келип кыргыз эл,
Жакшы турун тынды го. 38
Капыстан келип Шоорукан,
Болбогон шумдук кылды го.
Кол жыйнап келип барысы,
Нойгуттарды кырды го.
Мына ушул кеп деди,
Бул турушун жарабас,
Эрте барып жет деди.
Ачуусу келип эр Манас,
Каарына келгени,
Каналанып аябай,
Озунон-озу тердеди.
Эки коздон от жанып,
Чачы тике туруптур,
Айылды коздой бетальп,
Атынын оозун буруптур.
Элине келип кол жыйнап,
Аябаган мол жыйнап,
Кырк мин кошун куруптур.
Кыжылдаган кол менен,
Кербен жургон жол менен,
Жарак-жабдык алганы,
Шоорукту коздой жоношту,
Барысы жолго салышып.

Кайраттаныи барысы,
Бара жатат жарышыи.
Ат дабышы дабыран,
Чыккан чоптор шабыран
Жургондордун барында
Жарагы бар шагыран.
Кылычтары кыцгыран,
Ай болталар шыцгыран,
Карала байрак кылкылдан,
Барысы темир кийинген,
Кай жерде болсун качырын,
Айбаттуусу билинген.
Баштаганы эр Манас,
Кырылган элге куйунгон.
Жарагын колго алганы,
Капаланыи Шоорукка
Кошо жургон колуна.
Мындай кепти салганы.
Кучу ашынса Шоорук кан,
Суйлошун турун чаппайбы.
Аласасы бар болсо,
Мага келип айтпайбы.
Тушундурун барысын,
Элчилик менен кайтпайбы.
Жарабайт ко Шооруктун,
Калча элин жыйганы.
Каныстан келип какшатын,
Калыц элди кырганы.
Жоруксуз келип эл союп,
Бул элне кылганы.
Капаланыи эр Манас,
Оз кошунун жур деди.
Абалын угуп элинин
Аябай катуу жиндеди.
Кошунунун барына
Ушундай кепти суйлоду.

Ак-кула минип бастырып,
Арандай оозун ачтырып,
Ак-кобугун чачтырып,
Тездегиле барыңдеп,
Жургондорду шаштырып
Шоорук колун капташып,
Аралаша келгени.
Эки тарап болушуп,
Кыйындарын кыйкыртып,
Беттеп келсе союшуп.
Кылычын кындан алышып,
Кылчылдаша салышып.
Аралашып калышты,
Айбалта менен чабышты 32
Союн баш-уну чакылдап,
Калышып найза шакылдап
Аябастан бири-бирин.
Ай балта менен сулатты
Союнбаш менен кулатты
Найза сунуп мылгытып
Ат устунон ыргытып.
Куун калышты Шоорукту
Калыңколун дыргытып
Башына тийип Союнбаш,
Жарылгандар андан кон.
Найза тийип Кансырап
Кучу кетип алсырап
Чалынгандар андан кон.
Колу чыгып кокуйлап,
Жалынгандар андан кон.
Козу калган жумулуп
Акыл эстен таиган кан.

Чечен, Култкан баатыры,
Мурда келип кутурган,
Азыр олуп жатыры.
Нечени олду Балбандан,
Канчасы кыйран жыгылды,
Соз билбеген зардалдан.
Сурчунон коркун Манастын,
Барысы качып калтарган.
Алды-Алдынан качышты,
Аягында жалтанган.
Кантан келди Шоорук, кан
Кан болуп турун кутурган.
Тоо минип келген адамдан,
Качканы жок кутулган.
Кебироолор келгенде,
Кыргызды кырып жутунган.
Жутунгандар жумулду
Ажыраптыр кээ бироо,
Колу менен бутунан.
Кыйласын кырып таштады,
Шоорук каны чогулуп,
Тоо аралап качканы.
Кантип артка басышат,
Озу келип баштады
Жарадар болуп кэ биро,
Аябай жаман какшады.
Тополоң шумдук болдуго.
Эрдеден кечке чабышып
Кенен туз адам болдуго.
Олгондору чабышта,
Ороондору толдуго.

31

Шоорук колу шор кайнап,
Ар таранка тарады,
Качып журуп катылып,
Аскар тоого камалды.
Кутулсак деп барысы
Табышпады амалды.
Качыр минип калпыстап,
Качып жургон андан кон,
Ашалы эрте тоону деп,
Шашып жургон андан кон.
Минген аттан ажырап,
Басып жургон мындан кон.
Кутулашын кууса деп,
Мердемсиген тыздан кон.
Качканы, качып кеткени,
Кара зоога жеткени. 32
Эки жаатган олгоича,
Эсебим такыр жетпеди.
Манас колу жабылып,
Артынан кууп алганы,
Чоролорун чогултуп,
Мындай кепти салганы:
„Айтканды тыздан талдацар,
Качкандардын артынан,
Кууп такыр барбацар.
Шаарын кантан киребиз,
Калбай барин камдацар.
Бекер кучту кетирбей,
Ошол жерде чамдацар.
Без деле барып чабалык,
Амане бруп сималык,
Бироон мында калбацар.
Турбайлык азыр бул жерде,
Айтарым ушул силерге."

Барысына кеп айтып,
Сөзум жок баш кадеп айтып.
Элди ~~ба~~ анты Шоорук деп,
Монастар журду кайгы жеп.
Карына келип кулбоду,
Шооруктун Шаарын бет алып,
Жабылыша жургону.
Алды-артына карабай,
Эч нерсени сапабай
Бары журун калганы.
Адыр тоону аралап,
Калбай бары сабалап.
Эки жагы кара тоо,
Кай берени жай нагап,
Албан турлу айбан бар,
Катарлап кеткен бийик зоо.
Капысынан туйунтпай,
Калбай келди бутун жоо.
Чер токойого кубулжун,
Аскандан ташы кулаган,
Кайчи койдой чубаган.
Ар жеринде Арчалар,
Карагайы куураган.
Чоп тошолун суналган,
Бул тоону корсөчүз,
Чыгасыңар кумардан.
Барысы журун жарышты
Шооруктун шаары Коргон-Таш
Буга келип калышты,
Жете келип барысы,
Тегеректен калышты.

70.

Муну көрүп Шоорук кан,
Акыл эстеп танганы.
Чечеп дегеп акылман,
Буга кепти салганы.
Бутун элин чогултуп,
Ортого келип калганы.
Келгеп эли тынганы,
Элине кецеш кылганы.
Шоорук кепти баштады:
Кутурун барып өзубуз
Кашайды биздин көзубуз.
Канча айтсак дакакшанын,
Отпойт ко биздин сөзубуз.
Акылман чечеп турбастан,
Элчилике бар гыла.
Итчилик бизден өтту деп,
Мамаска кепти салгыла.
Айылга качып Шоорук кан
Элчиге адам жиберди.
Барыңар окуп көргүлө,
Суроттон берем биерди.
Калча эли кайнаган
Туболукко жайлаган.
Кайнап турат ысыгы.
Тоосун алып карасаң
Жапайы чыккан дарагы
Бийик тоого жарашкан.
Сөксөөлу бар тузулдө,
Аркар кулжа жайнаган,
Бут ысыкка чыдабай,
Жер кыдырып сайлаган.
Ото бийик жерине
Адам коркуп барбаган.

Элчилер жолго солганы
Таш коргонду курчаган,
Манаска келип калганы.
Сурунон коркуп Манастын,
Жакындашып барбады.
Элчиликке келгендер,
Акыл эстен таганы.
Кайрат кылып акыры,
Манаска жакын барганы.
Акылман Сечен мындайден,
Томонкудой айтты кеп:
„Бизден отту жамандык,
Кечириниз аны деп.
Катын бала чыркыран,
Бары калды кайгы жеп.
Элдешели барыбыз
Ошондо болот бизге сеп.
Отунуз кылып келдик биз.
Кырылышты кыйла жуз.
Болбой барды Шоорук кан,
Жарабайт ко болгон иш.
Кыйлабыз кочып карадык,
Калыц калча элдери
Алдыцызга карадык.
Болбосо бизда чогулуп,
Эл жерден кайда барабыз.
Тепип журуп барыбыз
Жерди кайдан табабыз.
Кечирип кой эр Манас,
Тругандыкка сапацыз.
Бут элице карацыз.
Айткан кептин пускасы,
Кебимдин ушул кыскасы."

33

Ойлонуп Манас калганы,
Муну кандай кылсак деп,
Элине кепти салганы:
„Айткан созду ук кула
Кармашкандан чык кыла
Кутуруп барып Шорук кан,
Мурда ишти баштады,
Кармашканга чыдабай,
Кайра бари качканы.
Бизге бари карады,
Эли калбай тарады.
Мен жокто келип элди чаан,
Чоң тополоң салабы.
Айткаига Эми кондитур.
Жыйылган соң кайран эл,
Акылына келиптир.
Кандай айтса Шоорук кан
Баштан аяк угат го.
Муну кандай кылабыз,
Элчи келип турат го.
Урушкандан пайда жок,
Эки жаат элдешип,
Тынгандан башка айла жок.
Сүйлогуло барыцар,
Ак сакалдуу карыцар.
Айтсын бари калбастан,
Дагы кандай кеби бар.
Кебин бутуп эр Манас,
Озунун элин карады.
Эл болому жалбы деп.
Ак-коцулу кармады."

Эл ичинде кары бар,
Ушундайда сөз тобар,
Акылмандын бари бар
Мунозун айтса тугонбос,
Кыйла адамдар дачы бар.
Эрчип журчу Манасты,
Кеңеш курчу жачы бар.
Тыңдачыла барыңдеп
Азыр Манас кеп айты.
Жалпы эли чуулдап,
Тополоң болуп дуулдап,
Макул болот деп айты.
Элчиге келген адамдын,
Башына сыймык конгону.
Кана болуп журушкан
Кубанчы азыр толгону.
Арстан Манас баш болуп, 36
Барысы макул болгону.
Элчилер калбай суйунду,
Чабышканда жыгылган,
Элге Манас куйунду.
Элчиликке келгендер,
Шоорукту карай жугурду.
Элчилер мурда жеткени.
Акылсыз арам Шоорук деп,
Абдан сонун жорукден.
Айтканга Манас кондуго,
Баргандар бутун кордуго.
Аябаган акылдуу,
Ичи терец кол экен,
Айткан сөзгө бат конгон,
Аябай ичи кец экен.
Өз эли менен башкага,
Барысына тең экен.
Кабагы ачык жадыран,
Сен башкасың дебеген.

Жарды менен начарды,
Жакшыларга тецеген.
Шоорукту алып ортого
Ордосуна келгени,
Элчилер созун бутуптуп,
Туган Манас келет деп,
Алдынан бари кутуптуп.
Манас колу дабыран,
Жаркыраша кулушун,
Жан-жабыла журушун,
Кылычын кынга салышын,
Кубанычтуу жарышын,
Ай балтасын асынын,
Катар лаша бастырын,
Карала байрак буларын,
Жерди коздой жапырын.
Чоюн башын тагынышын,
Суйунгондон барысы,
Эки-экиден калышын.
Найзаларын оцорун,
Тууган кылын шоорукту,
Сыйын барын королук.
Шоорук менен келишин,
Барибиз калбай жоподук.
Керилген кора жол менен
Шатыраша журушту,
Шоорук каидын ордосу,
Буга келип тушушту,
Шоорук келип Манаска,
Тазим кылын калганы,
Атынан жерге тушурун,
Ак-куланы алганы,
Аттарын алып барынын,
Керип койгон кермеге,
Кыркарынан байлады,
Ээрчитип кирип барисин,
Орундарын жайлады,
Келгенине суйунун,
Тамак ашын камдады.

Келген Манас колуна,
Томактарын тартырды.
Отурбацар бекер деп,
Тамашасын арттырды.
Отургандын бариси,
Кыйланы коргон карысы
Эр Манасты жактырды.
Кечкинин камын корсок деп,
Койлоруна чаптырды.
Окатын жешип болушту,
Эшике чыгып бариси,
Аттарын отко коюшту.
Кун кызарып батканда
Элдин амды жаткандa
Акылайды алып келди,
Өзумдун ушул баламдеп,
Оюца алба жаман кеп,
Ойлогон ушул санаамдеп,
Манаска кызды алып берди. 38
Экооцо ата болоюн,
Кыйынчылык тушсода,
Жаманда кайдан жолоюн.
Башымдагы кемчилик,
Аны өзум жоёюн.
Журт кылдырды кашатты,
Экооно уйун жасатты.
Уй порушун карасаң
Ачкан козуң жумгандан,
Анча-мынча адамдар,
Каран эле тургандан,
Тыкандыгын бойкагын,
Тыңшагыла барыңар
Уй ичин азыр ойтамын.
Жумурткадай агарын,
Эч жеринен кун отпойт,
Окугула барыңар
Акын эмес жаш бала,
Томонкуча суроттойт.

Үй ичин алып карасаң
Жел боосу желбирейт,
Саймасы бар жибектен,
Коргон адам делдирейт.
Жалаң эле уккандар,
Айланып башы кеңгирейт.
Жабык башы кундуздан.
Карагандар таң кылган.
Коргондун козун кандырган.
Чамгарагы кумуштон,
Кандай чебер кылган деп,
Тургандын бары кулушкон.
Ууктары сырдалган,
Чийин алып карасаң,
Жибек менен чырмалган.
Уук тизгичи жибектен,
Келиштирген саймалан.
Туш кийизин карасаң
Атлес менен шайыдан,
Кооз Турдон саймалан,
Башына Макмал кайыткан.
Караганды таңданткан
Тегерете чекесин,
Кундуз менен карматкан.
Керегеси бир бонун
Каран Турсаң бир порум,
Устуно кумуш чаптырган,
Керегенин кобулун,
Алтын менен жаптырган.
Байкалаңар эшигин,
босогосу порумду,
Кандай уста кылса да,
Былкылдабайт орунду.
Эшиктерин Турдоткон,
Алтын, менен кумуштон,
Кооздотуп гулдоткон.

36

Улпулдотун Устуно,
Ак буулумдан жаптырган,
Боосун жасап порумду,
Келиштирип тактыргам.
Мунусуна кубанып,
Шоорукту эли жактырган.
Манас менен Аклай,
Мына ушунда жатышат,
Эриксе ууга басышат.
Ак уулан тоого чыгышып,
Тамашаны кылышып,
Аркар кулжа атышат.
Бугу кулжа Маралдар,
Добураша качышат.
Бул тоону алып карасан, 36
Ото бийик аркайган.
Текеси чубап чалкайган.
Аска зоолор зацкайган
Кулан, жейрен жайнаган,
Албан турлу айбандар,
Ушул жерде жайлаган.
Салкын эмес анчалык,
Кун ысыгы кайнаган,
Токоюнда тынбастан,
Ар турду кушу сайраган.
Ууга чыгып мергендер,
Дубурото айдаган.
Корунушу тоолордун,
Кастошууга адам жок,
Аягы тынды жоолордун.
Уйуно Манас кайтпады,
Манас айкол эжен ден,
Эл ракмат айтканы.
Уйкаштыгын карайын,
Жакшы болсо жазганым,
Улантууга жарайлын.

78.

Келгенден бери Шоорукту,
Сый-сыпатын корду го.
Кутуруп журген кан Шоорук
Айткан созго конду го.
Нечен малын айдатып,
Тартуулукка берди го.
Акыл эсин бут жыйнап,
Намысына келди эми.
Манас туруп бакырып,
Жарды шепен начарды,
Бутун койбой чакырды,
Тартууга алган малдарын,
Барына болуп берди эми.
Эл журттун бари кубанып,
Берген малды алышып,
Которулуп чыцалып.
Тургандардын барысы,
Ак сакалдуу карысы,
Манас жакшы экендеп.
Ай колдугу бар экен,
Ак коцулдуу жан экен.
Элдин мулкун жебеген,
Сен душмансыц дебеген.
Калыц элдин барысы,
Бут манаска кубанып,
Ай колго муну тецеген.
Начар элин байытып,
Алайда Манас туруптур.
Капыстан барып тийишип,
Бизди кудай уруптур.
Келген эли ушинтип,
Жакшы созун айтышты.
Малдуу болуп барысы,
Уйлоруно кайтышты.

34

Шоорук кандын шаарында,
Жыргап эли жатышсын,
Манас менен Аклай
Койколушуп жатышсын.
Эркинче ойлоп кулушсун,
Муну мындай таштайын.
Манас менен келишкен,
Алоокеден баштайын:
Алайда Манас жатканда,
Капыстан келип Шооруккан,
Кыргыздарды чапканда,
Кантап келип барысы,
Кайра артына качканда
Артынан Манас куугандо
Барысы калбай элдешип
Бейкут жашап турганда.
Алооке туруп бакырып,
Калдай, жайсаң чоңдорун,
Оз жанына чакырып,
Жигитин элге чаптырып,
Келелекте Манасың,
Кочолук деп шашылып.
Алооке туруп ордунан,
Ортого келип калганы,
Кайнаган калмак элине,
Мындай кепти салганы:
Турган калың элим деп,
Айта турган кебим деп
Бул жерден эрте кетелик,
Шооруктан Манас келгенче,
Аркага барып жетелик.
Жетпес бийик ашуудан,
Эртелеп бизда отолук.

33

Ук канда эли шашылып,
Сапырылып кочушту,
Калың эли качышып,
Аз-Аздан айдап малдардан,
Качкандардын ичинде,
Барго кыйла балдардан,
Калганы жок айылда,
Какчыңдаган чалдардан.
Жоо журушун кыйласы,
Чарчашып жолдо сандалган.
Анжияндан качышты,
Кыйла жолду басышты,
Сабырылып жол-жолдо,
Кыйла тоону ашышты,
Алды келип аркага
Ээсалып эркин жатышты.
Эң артында элдирен,
Акыл эстен делдирен,
Башы айланып кеңгирен.
Ордодон мулкун албады,
Анжиянды бут таштап,
Алооке жолго салганы.
Казына менен мал мулку,
Ордосу менен калганы.
Келелекте жетсек деп
Илгерилеп чамдады.
Нечен-нечен тоо ашып,
Адам журбос коо ашып,
Кыйла суудан отушун,
Журду бари кочушун.
Алды артына карабай,
Жургон жерин карасаң
Арча менен карагай,
Келе жатат Алооке,
Ушуларды аралай.

Эң кенже уулу Коңурбай,
Журушу шумдук добулдай.
Буткон бою салмакту,
Куюп койгон чоюндай,
Бул Коңурбай жашынан,
Жолдошу бар башынан,
Кур деген бала бар экен,
Коңурбай менен бир журун,
Курдаш болгон жан экен.
Муну коргон адамдар,
Озунон-озу таң экен.
Коңурбай менен Кур экоо,
Жолдош болуп алыптыр,
Кытай шаары чоң Бежин,
Окууга булар барыптыр.
Чоң Бежинде окуулар,
Дубалап атты токуткан,
Найза, сайыш, чабышты,
Ушул жерден окуткан.
Мен-Менсиген баатырлар,
Алыстан келип окушкан.
Кыйынчылык иштушсе,
Башка менен беттешсе,
Айла менен шаштырып,
Үйрончнушкон машычып,
Жайчыларды окуткан.
Дува менен курутуп,
Саячууларды окуткан.
Боло турган иштерди,
Буту койбой айтуучу,
Балчыларды окутткан,
Катуу шамал бороонду,
Жайгууларды үйроткон.
Айла кылып адамды,
Акыл эстен тандырып
Нечен куну тунотkон.

36

Нечен ууну чыгарган,
Баргандардын барысын,
Окууга бутун сугарган,
Жер алдына окутун,
Кундун бетин коргозбой
Буткондон кийин чыгарган.
Айта берсем тугонбойт,
Канчасы бар булардан.
Коргон эмес уккандар,
Барысы чыгат кумардан.
Кыйла баатыр барышын,
Бутун келин чыцалган.
Коцурбай менен Кур дачы,
Чоц Бежинге барышкан,
Уруш чабыш окуга,
Нечен жылы каныккан. 33
Окууну бутун Экоотец,
Уйлорунe кайтышкан.
Калмак кочун корушун,
Бул кандай деп айтышкан.
Атамдын кандай кылганы,
Жолдошуна Коцурбай,
Мындай кепти урганы:
„Элди корун кецгирен,
Бутконбою делдирен.
Кыргыздар келин жабылын,
Калмак элин чанканбы?
Каарына чыдабай,
Калыц эл калбай качканбы?
Монас келин кутурун,
Анжиянды баскаибы?
Айласы кетин Калмак эл,
Кутула албай шашканбы?

Кутула албай өз атом,
Кыйноодо азыр жатканбы?
Муну айтып Коңурбай,
Жолдошун алып жанына,
Экоо бирдей аттанды.
Катуу журуп шашылып,
Ангжиянды бет алды.
Тузоңчолу жер менен,
Туркун кеткен бел менен.
Жайкалган шибертор менен.
Бирин-бири шаштырып,
Камчы уруп атына,
Катуулата бастырып
Кеткен кара жол менен,
Келе жатат экоо эле,
Жанында жок колдеген.
Кумду, Таштуу жер менен,
Адам журбос жол менен.
Кее жеринде керилип,
Ар тарабы бут кенен.
Абдан сонун тору бар,
Ар жеринде бору бар.
Жерлеринде турлонун,
Токою кон жери бар.
Тундосу журсо биерден,
Эч тынбастан дубурон,
Адам сындуу кубурон,
Ар Айбандын кобу бар.
Ар жеринде кубулжуп,
Абдан жакшы чобу бар.
Экоо бирдей жол журду,
Жол журчондо мол журду.
Эч бурулбай туз келди,
Ачуусу келип куч келди,
Эки шаардын чечинде,
Алоокеге туш келди.

36

Атасын коруп алсырап,
Коптон бери корушпой,
Аш бышымча магдырап,
Учурашып калганы,
Атасына Кожурбай,
Мындай кепти Салганы:
„Кандай акыл таптыцар,
Каптан келсе Манасыц,
Кай себептен качтыцар,
Кыйынчылык келдиби,
Мынча эмне шаштыцар,
Мен кеткенден бери жакка,
Кандай жашап жаттыцар.
Кайрат кылып Атаке,
Кайра кечуп баралы.
Кутурун турган Манаска,
Чын булукту салалы.
Калмак элин какшаткан,
Очубузду алалы.
Манас менен беттешип,
Бир кумардан каналы.
Озу мурда баштаса,
Бизда барып чабалы.
Кармашып мен да коройун,
Тоо болсо да караны.
Каптан барып мен дагы,
Кыргызды бутун кыйратам,
Карман алып Манасты,
Бир жолу тындым кылбасам.
Каратып алып бут бойдон,
Анан жатып тынбасам.
Колду жыйып берициз,
Айтканыма конуцуз,
Ата мени сыйласац.
Айтып коруц Турбастац,
Сиздин кандай жолуцуз."

36

Баш аягын ойлосоң,
Эң эле элдин кобубуз.
Айтарга ушул созубуз.
Алооке туруп ойлонуп,
Курчтугуңду кайтарып,
Байкап жургун балам деп.
Баатырмын деп Мактанбай,
Уккун азыр салам кеп:
Ото кату жулунбай,
Кубатыңа кара деп.
Кайратыңа келгенде,
Ким жумшаса Тартынбай,
Тайманбастан жара деп.
Барганыңа менен качасың,
Куулонуп катуу келгенде,
Кутула албай шашасың.
Балам азыр жашсыңго.
Эч нерсени корбогон.
Элдиреген массыңго.
Толгондо анан чабарсы,
Эски кеткен очум деп,
Ошондо барып аларсың.
Азыр Балтыр этиң толо элек.
Баруучу чагың боло элек.
Каруу этиң толо элек,
Кармашар чагың боло элек.
Кабырга этиң толо элек,
Кайратту чагың боло элек.
Уккун балам айтамын,
Созумду угуп байкагын.
Ойлочу элем озумду,
Кулак салып угунтур,
Азыр айтар созумду
Жер жузундо Баатырдан,
Экоо болсо бири элем,
Каптап келген кол болсо,
Беттей албай тунорган.
Кайратту элем силерден.

38

Коңулго туйун унутпай,
Ошого чейин кектешкин,
Кыйын болсо Коңурбай,
Манас өзу келгенде,
Ошондо барын беттешкин.
Кайратту болсоң качыргын,
Ошондо балаш билинет,
Кайра өзуң басынгын.
Окуудан келдиң алыңжок,
Кармашарга карууңжок,
Азыр кандай шашылдыңь.
Кеңешип бир кун конгону,
Алоокенин сөзунө,
Коңурбай макул болгону.
Эртең менен болгондо
Кун нуру жерге тийгенде,
Шомал болуп сыдырым,
Терек башын ийгенде. 36
Жукторун бутун артышып
Алооке менен Коңурбай,
Бутун жонон кетишти.
Качкандардын барысы,
Каалаган жерге жетишти.
Аркага бари барышты
Эч ким менен иши жок,
Жайкан жотын калышты.
Айдан келген малдарын
Аралата салышты.
Кутулдук деп Калмактар
Бири-бири менен таанышты.
Тамаша кылын барысы,
Катын бала карысы,
Аралыктын алысы
Бир кумардан калышты.
Ачыгын жаздым аянбай,
Чын сөздун ушул калысы.

Бирөө болсо өзу элем,
Касташ кандан качпаган,
Так ошонун козу элем.
Манастын өзун көргөндө,
Акыл эстен бут таныш,
Аз калды сурдон өлөргө.
Журогум өозго тыгылды,
Кыйлалар сурдон жыгылды.
Ак коцулдук жагынан,
Басат ко деймин кылылды.
Жургөндөру шамалдай,
Элдин бари суйунуп,
Жургону коп табалбай,
Жанындагы жургөндөр,
Бардык жерден өтушөт,
Эч буйдалып камалбай.
Кай жерде болсун таймалбай,
Эц кайратту жан экен.
Ар жагында ээрчиген, 38
Колдогону бар экен.
Акыл эстен тандым го.
Бекер кыргын болбоюнден,
Ортого элчи салдым го.
Кошамат кылын кош артын,
Алдынан тозун бардым го.
Ээрчитин келин барысын,
Зоц конокко алдым го.
Орундалды талабым
Акырында башийин,
Манаска бутун карадым.
Шоорук кантан кургенде,
Бутун калбай качтык го,
Узан эрте кетсек деп,
Аябай катуу шаштык ко.
Эсен турса Манасыц,
Эсен канча келет ко.
Кантан кирин калтырбай
Азабын колго берет ко.

Алоокени таштайын,
Шоорук менен Элдешкен,
Манастан кетти баштайын.
Аржагын бутун толуктан,
Жазгандан менда качпайын.
Турганын бутун суроттон,
Аягына таштайын.
Жазган сайын чуурун,
Келсин сөзум ансайын.
Манас менен Аклой,
Эко калды кошулуп,
Келген кулун санасам,
Торт ойга кетти созулуп.
Манас туруп жадыран,
Озунун элин чакырын,
Алайда калган чачылын,
Айылын эске алганы.
Санаасы тынбай ордуна,
Кетелик деп калганы.
Муну угуп шоорук кан,
Кызын кошун берууго,
Дур-дунуйө камдады.
Тигилу Турган оргөсун,
Орду менен буктотун,
Дунуйө кошун булорга,
Беш жуз тоого жуктотун.
Кыйла малын бергени,
Малдын барин албастан,
Начар элге бер деди.
Кубанышын кулушту,
Аклайды кочурун,
Манас жолго тушкону.
Шоорук эли калганы
Манас колу жабылын,
Бутун жолго салганы.

Ортосуна барысы,
Акылайды алышып,
Келе жатат калбастан,
Эки-экиден жарышып.
Тузоңчолу жон менен,
Туптуз кеткен жол менен
Тумандогон кол менен.
Арыстан Манас алдында.
Акылдуу Бакай ортында.
Жукту тоону чирешип,
Жолго батпай тирешип.
Эки жагын каранып,
Жургондордун барысы,
Кайраты бар жаланып.
Жагалданып жарашып. 37
Айбаттуусун арттырып,
Катарлаша бастырып.
Атына камчы урушуп,
Аралаша журушуп,
Жадыраша кулушуп.
Барысы тец жол журду,
Куну туну мол журду.
Кыйла белди отушуп,
Келе жатат когушуп.
Кумду жолду басышып,
Бийик тоону ашышып.
Анжияндан Алооке,
Качан кеткен качышып.
Ат дабышы дубурон
Тоо жацырып кубурон
Келеаткандын барысы,
Жашы дебей карысы
Келдик дешип суйунат.
Чарчаганы билинбей,
Аттары кайра жулунат.
Тоого жанкан килемдер,
Бир шумдукту кубулат.

Тундоп жургон жерлерин,
Турун такыр кор бодум.
Кундузгусун байкадын,
Баштан аяк айтамын.
Окугандар кызыгын,
Озунон-озу гарчасын.
Азыр жазам суроттоп,
Барын койбой туголдоп
Кырка тоонун канчасын.
Булардын жургон жерлери,
Кызыл-бийик тоо экен,
Кыян журсо коо экен.
Жамгыр жааса катуулап,
Тоо ташы бутун кулаган.
Кышындасы кар жааса,
Кочку кочун куубулдоп,
Тоо кочкондой дуңгурап
Канчыгайы жабылдап,
Тоо жаңырып дабылдап,
Кичине эле ун чыкса,
Тундурун кулак талытат.
Арасында кайберен,
Топ-топ болуп жарышат.
Чоң-чоң болгон текелер,
Бийик тоодо кагышат.
Кулан жургон жери бар.
Кыйла тоонун кобу бар.
Ке жеринде молтурап,
Булагы оргуп тошыган,
Токойунда кубулжуп,
Турду куштар таңшыган
Булбулдун унун уккандa,
Мундуу пенде жашыган.
Бийик зоону жаңыртып,
Ала барчын шаңшыган.
Кыргоолу квейкылдап,
Балта жутар кок жоору,
Асманда журот кукулдап.

38

Кекилиги чукулдап,
Кузгундары куркулдап.
Ушул жол менен журушуп
Шаракташа хулушуп.
Анжиянды бет алып,
Зетки жолго салышты.
Аймагы бутун корунуп,
Жакын келип калышты.
Тоолорут тайтаңдап,
Аттары бутун алгактап
Кыйласы жок келишсе,
Туболук турган элдерден.
Бир жакты карай кочконго,
Орду калган ар жерден.
Тополоң боло тушконбу,
Кастык кылып мен жоктоо
Бироосу чаап бутконбу.
Калыңэлим кашалып,
Ошондо мени кутконбу.
Турган жерлер кацгырап, 39
Калган эли ацгырап.
Булар келип жетиптир
Алооке эрте камын
Небак когун кетиптир.
Малынын азын алыптыр,
Казына сарай, ордоосу,
Ошол бойдон калыптыр.
Кандай шумдук болду деп
Манас эстеп таныптыр.
Ордого тушуп эр Манас,
Калгандардын барына
Ак сакалду карыга,
Калтырбай кабар салыптыр.
Айдап койгон жерден бар.
Кыргыз эле колбастан,
Ар уруктуу элден бар.
Кабар угун калгандар,
Жабылыша келгени.
Калыптыр кыйла элдери.

Айланайын элдерден,
Манас салды мындай кеп:
„Кайда кетти каныцар,
Кайсы ком комтон келди эле,
Кандай калды жоныцар.
Айткылачы барыцар,
Конту коргон карыцар.
Малды талап алдыбы
Кантон келип башка кан,
Камыстан булук салдыбы."
Отурган эли чуулдап,
Жабыла суйлон дуулдап.
Алооке турун камынып,
Озу кочуп кетти го.
Кочконуно кон болду,
Жетчуу жерге жетти го.
Элге эч кеп салбады.
Казынада мулкунон
Эч бироон да албады.
Элдин созун бут бойдон,
Айкол Манас укканы.
Кетпегиле барыц деп,
Тактысына чыкканы.
Казынасын кыдырып.
Бутун кой бой коргону.
Отургандын барына,
Жашы менен карыга,
Казынаны болгону.
Калыц элди келдирди.
Казынада мулктордy,
Бут элине бердирди.
Камасы кетип ичинен,
Кайнап турган элкулду.
Калган жерди бут берип,
Ээн эркин жайла деп,
Барыц эркин айда деп.
Калган малды бут берди,
Жашацду торго айда деп.

38

Кандай айтса эр Манас
Калыц эли конду го.
Эч нерсе албай озуно,
Корабады эр Манас
Дунуйонун козуно.
Бутун элге берди го.
Келген эли какшаныт,
Жакшы созун айтышты.
Аман болгун Айкол деп,
Уйлоруно кайтышты.
Болгон жерге жайлашып,
Ээн эркин жатышты.
Каарду кандан кутулуп,
Оз эркинче басышты.
Туш болушун Манаска,
Кабагын карыш ачышты.
Алоокеге жабышыт,
Кыйлалартенин качышты.
Жарды болгон адаидар,
Байыт бары созулду.
Кайгыда калган калыц эл,
Эл катарга кошулду.
Эл акысын жебеген.
Жардыны байга тецеген.
Тууган кылган болокту,
Сен башкасыц дебеген.
Начарларды бай кылып,
Эт майына болочон.
Айылым кандай болду деп,
Алайды коздой жоногон.
Кутурун келген Шоорукту,
Артынан куун жецишти.
Шоорук менен Элдешин
Аклай менен тецешин
Алайга булар келишти.
Кыйла жерди басышты
Кыйла тоону ашышты.
Жай-жайына келишин,
Бари жыргап жатышты.
Касташкандар калбастан,
Озунон-озу качышты.

71

Акун кандын кыргыздарга кол салышы.

Акун кандан баштайын.
Айтыштан менда качпайын.
Кор кандy кылып барысын
Баштан аяк какшайын.
Окчунурак жер экен,
Кайнаган ооган эл экен,
Башкарып турган бул элди,
Акылду Акун деер экен.
Ооган эли кайнаган,
Тубалукко жайлаган.
Откон-кеткен кербенден,
Алтайда турган Манастын,
Кабарын угуп калыптыр,
Калыц ооган элине,
Кан Акун кабар салыптыр.
Жигиттери чапкылап,
Калтырбай айтып барыптыр.
Бул элине болду деп,
Кабарды кандай салды деп,
Калыц эли келгени.
Ке бироолор кулушун,
Кай бироолор куйунун.
Чакырткан жок бекерден,
Кылганыбыз жетер деп.
Кошун курун Акун кан,
Же бир жакка кетерден
Калыц эли келгени.
Жашы менен карысы.
Каны буйрук бергенсоц,
Калбай келди барысы.
Кандай соз айтат каныбыз,
Калса болду жаныбыз.

32

Калыц эли ойлонун,
Капа болун толгонун
Жогорку созду суйлошун,
Бирин бири жур дешин.
Жалпы калбай жабылып
Кайгырышып сабылып,
Ордо алдына келгени.
Барысы турун калганы,
Тактыдан тушун Акун кан.
Мындай кепти салганы:
Калыц ооган элим деп,
Айта турган кебим деп.
Акун созун баш тады.
Элне айтар экен деп,
Турган эли какшады.
Айтамын азыр уккула. 35
Анжияндын туурасы,
Алай деген жерболот.
Бул жерде жашам тургандар,
Кыргыз деген эл болот.
Ал жерге адам конбогон.
Мындай шумдук болбогон.
Кыргыздардын баатыры,
Манас деген бар экен.
Касташканды какшаткан,
Ушундай шумдук жан экен.
Ээрчиткени Манастын,
Оцгой жан-жаш бала экен.
Калмакка булук салыптыр,
Мал, мулкунан койбостон,
Бутун чаап алыптыр.
Алдында бари кул болун,
Акыл эстен таныптыр.
Кыйланы кыргын кылыптыр,
Этегине чыгыптыр.

Барсак деймин камынып,
Ойрот Элим уктуцар,
Каптосак деймин жабылып.
Тынч жоткан Шоорукка
Капыстан булук салыптыр,
Пополоц кылып барысын,
Ак сакалдуу карысын,
Мал, мулкун талап алыптыр.
Жецилип калып Манастан,
Шоорук Эстеп талыптыр.
Бирде турбай камынып
Жабылган Кошун куралык, 28
Кутурун турган Манасты,
Бир жолу тындым кылалык.
Кыргыздар менен чабышып,
Бир кумардан чыгалык.
Акун кан кебин болгону,
Кайнаган Оогап толгону.
Элдин бари укканы,
Барабыз дешип барысы,
Чуубулдап уну чыкканы.
Тулку дегеп агасы,
Кыйытырак чамасы.
Тумонбай дегеп дагы бар,
Айбаттуусу Ажыбай,
Ушундайдын бари бар.
Кыйласы Кайчы жегени,
Кобу макул дегени.

Оган эли тынганы,
Акун кантурун бакырын,
Жигиттерин чакырый,
Оогондандар кошун жыйганы,
Жыйган кошун карасаш
Жер бетине сыйбады.
Оз жагы алтындан,
Кернейлерин тартырын,
Керек болчу жарагын,
Бутун койбой арттырын,
Сурнайларын тартырын
Жургондорду жактырын,
Тумонду колу сурулун,
Эл чабары билинип.
Мен мексинген боатарлар, 30
Бари журот жулунуп.
Чарайнасын кийинип,
Белдемчисин илинип.
Найзалары кагышып,
Кыргыздарга бет алды,
Бари калбай жабылып,
Калгандары атылда,
Бут калды сабылып.
Узонгулор кагышып,
Аттарына комгы урун,
Эки-экиден жарышып,
Калкандары жаркылдап,
Келе жатат шартылдап.
Сыр найзасы белинде,
Куулонушот жеринде.

Кылычын кынга салышып,
Жаралын колго алышып.
Бедаратонун кийишип,
Бедоолорун минишип.
Безилдеше журушун.
Караа таландай кыжылдан,
Кумурскадай быжылдан,
Жердин бети дубурон,
Сүйлошконун карасаң,
Жер жаңырып кубурон.
Контугуна колдордун,
Эч убакта сан жетнейт.
Байкан корсо колдорду,
Коргондордон жан чыгат,
Алды артына карасаң,
Уюлгуган чаң чыгат.
Жалаң эле кол эмес,
Баатыр балбан бар чыгат.
Кантан кирсе барыса,
Кандайларды калтырат.
Колташкандын барысын
Акыл эстен тандырат.
Кандай адам болсо да,
Качышат бари магдыран.
Колун жыйнап жол журду,
Куну туну мол журду.
Акун кандын ишине,
Кыйла адам тоң кылды.
Шаракташа кулушун,
Шашылыша журушун.

Адыр-Адыр жон менен
Ашу бийик жол менен
Агасы Тулку алдында
Акун кан журот артында,
Кол башкарган Тумонбай,
Акылдашы Ажыбай,
Келе атышат Кажыбай,
Жабылын бари бакылдан,
Тынбай журун шакылдан,
Алайдагы Элдерге,
Келин калды жакындан.
Алайдын кочук жагында,
Кыргыздарга бет алын. 28
Кылычын оцой коюшун,
Кенешти кылын болушун,
Найзаларын оцорун,
Кыргыздардын баатырын,
Катылышса королук,
Ажал жетин кун бутсо,
Кыргыздардан ололук.
Качырын кирин барыбыз,
Азабын колго берелик.
Куболорун жамынын,
Айбалтасын асынын,
Журушту калбай шашылын,
Чоюн башын тачынын,
Калбай бари камынын.
Кирмек болду бариси,
Кыргыздарды качырын.

Камынышын барысы,
Кыргызга кирип келгени.
Жабылып бари камынып,
Четтен кирип бергени.
Найза уну шаркылдап
Чоюн баш уну чакылдап,
Кыргызды каптап калгалы,
Чындап булук салганы.
Ооган эли жабылып,
Кыргыздар бутун сабылып.
Кыйкырык уну чуу болуп,
Катын менен жаш балар,
Ыйлап журот дуу болуп.
Кирди калбай качырып,
Чацын кокко сапырып.
Айгайлаштан бакырып,
Ооган эли дубурап,
Бирин-бири чакырып.
Кылычтары кыцгыран,
Кыргыздан калды зыцгыран.
Эки жакка басалбай,
Эсине келип кача албай
Акылынан алдыран,
Айласын таппай шалдыран,
Беттеше албай кыргыз эл,
Жаш боладай магдыр.
Дарманы келбей качууга
Эки козу жалдыран.
Жерде жатат кебирдо,
Туралбай бого кансыран.
Кыйла дйлорду чабышып,
Кобун кырды сайышып.
Кыргыз эли кыцкыстан,
Жерде калды жабышып.

34

Тополоңдун ичинде,
Кыйкырышып табышып.
Тополоң тоодой болуптур,
Кыжылдаган Оогандар,
Жерге жайнап толуптур.
Кыйласын чаап какшаткан,
Кобун чаап аксаткан.
Кармашуга каруу жок,
Беттешкенге алы жок,
Же чабышты сала албай,
Чатакташып бара албай 29
Акун кандын айласын,
Кыргыздар турду табалбай.
Чабышкан жери чоң болун,
Кармашкан жери аң болун,
Эрдеден кечке чабышып,
Мал мулгун талап алышып,
Тушондогон кон жылкы,
Алдына койбой салышып,
Айдап журот жорышып.
Оогон эли кутурун,
Бир кумардан канышып.
Кон жылкы жолдо ойнектон,
Кумдай болун куюлун,
Акун кан келип чанканда,
Кыргыздар тушуп кан канга,
Бутунун бутун суюлун.
Жерге бутун ҙаң толун,
Кыргыздарга кор болун.

Жылкыны айдап дабыран,
Акун кан кети элине.
Башкадан азыр айтамын,
Салгыла кулак кебиме.
Муну мындай салыңар,
Арстандай Манастын,
Кабарын угун алыңар.
Айдап алып жылкыны,
Акун кайтып кетиптир.
Тополоңдун кабары,
Манаска келип жетиптир.
Манас угун кайгырып,
Каарына келиптир. 32
Калыц кыргыз элине,
Кабарды кату бериптир.
Айткапына Манастын,
Кайнаган эли коиптур.
Манас турун элине,
Мындай кепти салганы:
Коңул берип кон эли,
Бутундай угун калганы.
Кантан келип Акун кан,
Кыргызга булук салыптыр,
Калыц элим какшанып,
Каарына калыптыр.
Жылкыны салып алдына,
Мулкун талап алыптыр.
Акун кан кандай шумдук деп,
Капыстан келип чанкандай,
Биз элине кылдык деп
Мага кабар келиптир,
Мына ушул айтар кеп.

Манас кебин буткону,
Кецеш салып барына,
Калыц Эли" Куткону.
Турган Элдин барысы,
Улуу кичу карысы,
Бутун калбай баралы,
Жылкыны алып калалы,
Кастык кылса Акун кан,
Бизда булук салалы.
Биз баргайда айтышсын,
Кандай анын талабы.
Калыц Эли какшанып, 29
Кайгырышып турганы,
Эл ичинен кол кошун,
Манас Турун курганы.
Кыргыз Эли чогулуп,
Ар жактан келип кошулуп,
Дуцгурогон кол менен,
Тун-туз кеткен жол менен.
Бакай журот бакылдан,
Колбай журду шакылдан,
Айбатту Манас аралош,
Озу келип касташа,
Эч козуно карабас.
Тынч жаткан Элге кол салган,
Акундун ишин жарабас.
Бедоону тандап минишип,
Куболорун кийишип,
Куулоншо журушуп.

Асаба желек желбирен,
Кыргыз колун коргондор,
Эси кетин делдирен,
Чабушуга ал келбей,
Башы калат кецгирен,
Найзалар белде шыцгырын,
Барысында Айбалта,
Жондорунда кыцгыран,
Кылычын кынга салышын,
Чоюнбашын алышын,
Кыргыздар жолго салышты,
Дубурошо жарышын.
Эки-Экиден качышын,
Жургондордон чац чыгын,
Коргондордон жан чыгын,
Ат дабышы дубурон,
Барысы калбай кубурон,
Коптугуна колдордун,
Кыйласы жандан туцулот.
Мурда келин Акун кан,
Кыргызга салды кызыкты,
Манас колу бара атат,
Эске албай ысыкты.
Арасы алыс болгон соц,
Ат тамакын кызытты.
Эки жагын карашын,
Алган жарак барына,
Катасы жок жарашын.
Акун кандын иштерен,
Ичтеринен санашын,
Кантан келин кыллыш жок,
Жылкы алышты талашын.

32

Акун кан кандай шумдук деп,
Кен кылышты баратып.
Арсайган кара тоо менен,
Аскар кеткен зоо менен,
Адам журбос коо менен.
Ке жеринде жайкалып,
Ото турган жол кенен.
Ар жерине койколун,
Кокшок болгон колтерец.
Ар токойдун ичинде,
Албан жыгач туру бар.
Бул токойду жацыртkан,
Айбом, чымчык уну бар.
Ар жеринде кубулжун, 3°
Токойлордун жузу бар.
Колот, кокту жон болун,
Кийгиги журот бут толун.
Адам чыдан журбогон,
Ысыгы кучон кайнаган,
Аскасын бутун аралан,
Тон-тон болун сабалан,
Аркар кулжа жайнаган.
Ке жеринде токойдо,
Турду куштар сайраган.
Жеринде жок айыбы,
Жекелен чыккан кайыцы.
Кумду ташту сайынан,
Эч бир айбан корбойсуц,
Ке сайына суусу жок,
Адам журсо чолдейсиц.

Ушундай жерди аралап,
Калбай бари сабалап.
Каналаныт жол журду,
Кайраттаныт мол журду.
Акун канды колуна,
Кыргыздар жете келиптир,
Каарына келгенсоц,
Кый кырып кантап келгени,
Кыргыздарды карасац,
Манас деп Ураан чакырып,
Чапканынан жазылбай,
Барысы кирди бакырып.
Бирин бири чакырып.
Айгайлатып Акунду,
Кыргыздар кирди жамырып.
Кый кырыктар баш жарып,
Айкырыктар таш жарып.
Найзаны таш мылчытып,
Чапкылашып дыргытып.
Чоюнбаш менен кулатып,
Айбалта менен сулатып,
Аттарын бутун чуратып,
Чабышкан жерден чац чычып,
Акун кандын колунан,
Бутун калбай жан чычып.
Чоц тополоц болгону,
Кыжылдаган кошунга,
Кара тузычын толунтур.
Катылышып кел албай
Акун кандын кошуну,
Эч туруштук бере албай.

Артын карай качканы,
Батырсын ган Ажыбай,
Акылынан шашканы.
Эки жаат чабышты,
Кыйласы калды кырылып,
Башы чацга тыгылып,
Жарадар болуп ке бирое,
Ат устунон жыгылып.
Акун каны баш болуп.
Айласы кетип Тулкубек,
Абдан шашып мас болуп,
Кыйланы корду барысы,
Кыргыздарга кас болуп.
Айла кылып оогандар,
Атына камчы салышты
Эч туруштук бере албай,
Барысы качып калышты.
Асаба желек жанырып,
Манас колу чуулдап,
Куун калды качырып.
Эси чыккан коркоктор,
Тоо араман жашынып.
Тумандогон жыякыны,
Небак айдан кетиптир.
Качып журун оогандар,
Оз шаарына жетиптир.
Шаар арамай качканы.
Кыргыздар бутун жабылып,
Акун шаарын баскаиы.
Оогандарды чыгарбай,
Нечен кун курчан жаткаиы.

31

Мурда келиптийшин,
Кутула албай какшады.
Корккононунан Акун кош,
Эч акылын таппады.
Кыйла кунго жеткенде.
Ооган каны Акундун,
Жеден шайы кеткенде.
Акун кан турун бакырын,
Бийлен турган оогаиды,
Баш улугун чакырын,
Мындай кепти салыптыр:
„Айланайын элим деп,
Айта турган кебим деп.
Курчан турган Манаска,
Тартуу алып чыгалык, 32
Барыбыз барып элдешин,
Анан кийин тыналык.
Кармашуга кару жак
Айла жок кандай кылалык."
Келген эли кубурон,
Кептерин мындай болтада
Тургандардын барысы,
Аксакалду карысы,
Бул созду туура тапканы.
Барсак барып королук,
Кандай болот арттыдеп,
Элдешели эли деп,
Баралычы жалпыдеп
Келгендердин барысы,
Копту коргон карысы,
Ушундайча салды кеп.
Акун кан турат кайгыжеп.

Эгерде Манас элдешсе,
Болор эле бизге сеп.
Мына ушул болгон кеп.
Келген ооган эл менен,
Кецеши бутун тынганы.
Баралы деп Манаска
Акун камын кылганы.
Жардам кылып барысы,
Келгендер карап турбады.
Камынганын айтайын,
Алганынан баштайын,
Айтыштан менда качпайын,
Баштан аяк бут жазып,
Аягына таштайын.
Торт тулук малдан айдатып,
Шаар ичин жайнатып.
Тумонду жылкы алдырган,
Оюн салат удургун,
Коргон адам тоц кылган,
Аргымак, кулук жорголор,
Бари журот ичинде.
Эг тийбеген укурук,
Жылкылардын азоосу,
Уркун журот кутурун.
Ичиндеги ацгилер,
Эки-экиде алышып.
Кунан менен жабагы,
Энесен таннай жарышып.
Кыжылдаган койдонбар,
Кумурскадай жайнаган,
Жерге батпай кайнаган.
Артында журот жабылып,
Койлорду бутун айдаган.

33

Дагы нечен малдан бар.
Айбатына чыдабай,
Акылынан таисанбар.
Акун кантурун бакырын,
Жигиттерин чакырын,
Жугдогон тоону алдырын,
Калыц элин айттырын,
Алтын кумуш зарынан,
Дунуйонун барынан
Жуздогон нарга арттырын,
Кооздотун устуно,
Тур килемден жаптырын.
Туркумун элге арттырын.
Жуздогон кызды алдырын
Оцгой жорго мицгизин,
Бул кыздардын барына
Бир порумда кийгизин.
Кыздардын барин сынайын,
Баштан аяк барисин,
Бут турлонтун чыгайын.
Башын аттан баштайын.
Кадемди калмак эзринен,
Бут жоргону токуган.
Кумуштон кылган олоцу,
Ар жерине борктотун,
Алтын кумуш чаптырган,
Куюшканын коркомду,
Байкаган адам жактырган.
Токулгасы торкодон,
Тердиги болот барчадан.

Сайма, чачык, кылганда,
Иштуулору чарчаган,
Саймалары жаркылдан,
Куюшканы жаркылдан.
Жугондору бир сонун,
Каран Турсан айрылгыс,
Айыбы жок бир порум.
Буулумдан букта кийгизген,
Жорголорду булкунтун,
Бир турунан ёмингизген.
Ойлонун турун Акун кан,
Эрдигин Элге билгизген. 3°
Шекуле башка салдырган,
Элден сынан алдырган.
Кыздардын барин карасан,
Кызыл жузду бир сонун.
Айтууга кучум жетет хо,
Шекулолор бир порум.
Жибектен чачык салдырган,
Коргондорду тац кылган.
Алтындан кошо кынаткан,
Жашбыдан корктон куратkан.
Кун чагылат кузгудой.
Жургондун бари кара коз,
Жадыраган сылык соз.
Кызарган бети анардай.
Кыйлалар журот табалбай.
Келишимдуу келбетти.
Барынын коркун чыгарат,
Моюнга таккан бермети.

Кекилик сынду керше каш,
Белине тушот кара чоч.
Зардап журот жете албай,
Жанындагы кыйла жаш.
Тоосу менен жукту алып,
Жоргосу менен кызды алып,
Короосу менен айдатып,
Торт тулуктуу малды алып,
Тартуу кылып барысын,
Чакыртып алып карысын,
Акун кан жолго салганы,
Тазим кылып баш ийип,
Маласка келип калганы.
Айланайын Манас деп,
Акун салды мындай кеп:
„Алдыца келип отундум,
Кылмышым элге отту го,
Аны аянбай кечиргин.
Бир ачуунду сурадым,
Мал, дунуе кыздарды,
Тартуу кылып турамын.
Жиндиленип мен барып,
Тут жериңди талаштын.
Кылмыш менден отту го,
Элдешели, жарашкын.
Чатакташпай барыбыз
Бир адамдай бололу,
Аралашып талашпай,
Айылдоша коноолу."
Чатакташтык чабышып,
Уруштук го тиерге,
Кеңешип айтып коргуло,
Айтарым ушул силерге."

Манас турун бакырып,
Дубурогон тумонду,
Оз кошунун чакырып.
Манас салдымындай кеп,
Эй акылман Элим деп
Айта турган кебим деп:
„Элдешсек деп элецдеп,
Акун кан бизге келиптир.
Айтканга эми конуптур.
Озу сунган моюнга,
Сууруган кылыч отпойт, деп
Эрдешсинген баатырды,
Эч бир найза тешпейт деп.
Муну кандай кылабыз,
Атадан калган соз экен, 32
Кыйбагыла коцулун,
Акундун эли коп экен.
Кечиргиле мен учун,
Кайнаган элдин кобу учун,
Кыйлалардын конуучун.
Коп адамдын созу чын
Аркыл болот озу чын.
Акун айткан соз учун.
Соз айтуга киргиле,
Журт озуцор билгиле.
Кеп укпадым билерге,
Айтарым ушул силерге."
Манас созун айтканы,
Эмне болор экен деп,
Эки жагын байкады.
Кур чаткакты кылышып,
Озунон озу чарчады.

Ары бери ойлонуп,
Кеңеш кылып толгонуп,
Макул болуп калганы,
Тартудагы мал, мулкту,
Бутун болуп алганы.
Мен кичине суйлойун,
Баринер макул болсоңор,
Бир ишти өзүм бийлейин.
Ушуну айтып калганы,
Ордунан турун эр Манас,
Эл алдына барганы.
Жаалашып бари дуулдап,
Макул дешип чуулдап,
Кошуну макул болгону
Манас турун жадыран,
Мындай сөзду салганы:
„Жорго минген кыздарды,
Бошотолук деп айтты,
Мына ушундай кеп айтты,
Үйлоруна барышсын,
Жыргап жатып калышсын."
Манас кошу жабылып,
Макул болбой неткени,
Бошотушту кыздарды.
Каран турат кетпеди.
Муну деле алгындеп,
Акун турун салды кеп:
„Сүйүшүктүү кубанып,
Бутун бою чыйралып,
Кулун сүйлөп чыңалып,
Тууган болуп туралык
Эй Манас баатыр деп,
Кулдугум бар акыр деп
Мына ушул болгон кеп."

34

Акылдуусу Ажыбай,
Бу да тура калганы,
Угун тургун барыңар,
Улуу кичу карыңар,
Аман болсу жаныңар
Мыйдай кепти салганы:
„Кулдук деген сөзүңдө,
Кудалык да айтылат,
Экөөңөр куда болгула
Бир конушка конгула"
Турган кыздар кайтканы,
Ажыбайдын ойлонун,
Ушул анын айтканы.
Манас, Акун, булжерде,
Бел куда болун калышты.
Бари чогу элдешин,
Ооган, кыргыз жорашты.
Окугандар бай колын,
„Бел куданы"-тушунтун,
Толуктан азыр айтамын.
Эки адам бар болсо,
Эки жерге гоц болсо,
Балдары такыр жок болсо,
Баласы жокто кудалайт
Бириники кыз болсо,
Бут бей или туз болсо,
Бирөөнүкү бала да
Ар адамга жан керек,
Бел куда болун койгонсоң
Балага кызды алын берет.
Эркек болсо экөөтең
Жан дешкен дос болушат
Жанаша журтка конушат.

Бел куда болуп эр Манас,
Миндеген жылкы берди го.
Каран турган калың эл,
Калбай бутун корду го.
Акылдашып Акун кан,
Айткан сөзгө конду го.
Акун канда камын,
Манасты да кур койбой,
Кошунуна чепетин,
Торко тонду кийгизди
Тобурчактан мингизди,
Бир-биринен аябай,
Бел кудалы билгизди.
Жана башка кийиттер,
Жуктотун бутун бергени.
Экоо калды жарашып,
Эки жагын карашып,
Туугандыкка санашып.
Калың эли кайтышты,
Аккол экен Манас деп
Бутундой алкышайтышты.
Кыргыз эли жакшы деп
Ооган эли дубурон,
Ушундайча салды жеп.
Ооган, кыргыз кубанып,
Которулун чыцалып,
Тартууну тоого артканы,
Калганын алып жылкынын,
Кыргыздар кайра тартканы.
Коштошушун барысы
Ак сакалду карысы,
Эжерине жетишип,
Эркинче ойнон жатканы.

Ар элдин башкаруучуларынын тайындалышы

Манас кошу жабылып,
Айылына келишти.
Акун менен Элдешип,
Ооганэлен жеңишти.
Манас турун кубанып,
Жиги. Чоролорун чакырды.
Айлашыйын чоролор,
Ишибиз бутун оңолор.
Силерге менин айтарым,
Барыңар турун байкачын:
„Алайда турган Элиме,
Бутундой кабар бергиле,
Айтканымды абайлап,
Орундатып келгиле.
Жашы дебей карысы,
Калбай келсин барысы."
Муну угун чоролор,
Кабарды жоздой жарышты,
Калыңкыргыз элине,
Калтырбай кабар салышты.
Мурда кабар уккандар,
Чубашып бари барышты.
Жоңбалдары чуркашып,
Барысы ойнон журушат.
Карылары бекчоңдон,
Улдары чекчекден.
Чоролор кабар бергени,
Калыңэли жыйылып,
Бутун калбай келишти.

Манас келген элине,
Салгыла кулак кебиме;
Алайда турган элимден
Манас салды мындай кеп:
"Алайдан азыр кочолук,
Самаркандын кара-тоо.
Ушул жерге жетелик.
Эки жакты бут каран,
Ошол жерде туралык.
Душмандар калды кобойун,
Жолун тозуп тыналык.
Кыргыздан башка элдерди.
Бир жолу коргоп калалы.
Озу келип чабышса,
Тугандашып алалы.
Кепке созго конбосо,
Башына-кыйын салалык."
Турбайлы азыр Алайга,
Дуну кетти далайга.
Манас айтып болгону,
Кылкылдаган кыргыздар.
Келген жерге толгону.
Келген элдин барысы
Улуу кичуу карысы.
Бутундой макул табышты
Барысы уйго кайтышын,
Камынын бари калышты.
Уйлорун бутун чечишин,
Эч нерсе койбой тацышты,
Жолго салып малдарын,
Барысы жолго салышты,
Алай калды ацгыран,
Жондоду бари зацгыран.

33

Калбай кочун барысы,
Катын бала карысы.
Тоого жугун арттышып
Устуно килем жаптырып.
Алайды койду арттырып.
Торт тулук малы жайылган,
Калбай кочту айылдан,
Жылкылар кумдай жайылып
Койлор журот маарашып,
Айдан журот жаалашып.
Бойго жеткен кыздары,
Иорго минип жаркылдап,
Жуктуу тоону карасаң,
Дулуйолор шаркылдап.
Усабылышып барысы
Келе жатат шарттылдап.
Шанисин элге арттырып,
Шаракташа бастырып,
Корюндордун барысы,
Кону тоюн жактырып.
Кара таандай кыжылдап,
Тумондогон малдары
Кумурскадай быжылдап.
Шашылыша кочушту,
Кыйла ашууну отушту.
Кыйла сууну кечиште,
Эч кыйналбай кысталбай
Кара-тоого жетишти.
Тузоңчолу жерине,
Кок шиберлу торуна,
Уйлорун бутун тигишти.
Эки жагын бут корун,
Кец экенин билишти.
Ар жагына аркайган,
Бел экенин билишти.

35

Ордото малын салганы,
Кыргыздар жатып калганы.
Эки жачы кара тоо,
Аржеринде жаркылдап,
Ак каплу болгон бийик зоо.
Ар тарабы токойлу,
Адам журбос кыйын коо.
Жылгасынан молтулдоп,
Катуу аккан суусу бар.
Суубоюнда токойдо,
Ар чымчыктын чуусу бар.
Орушко малы толгону,
Жайланып эли болгону.
Уйлорун тигип ар жерге,
Кыргыздар кырка конгону.
Касташкан адам болбоду.
Манас туру бакырып,
Кабар бер жалпы элге деп,
Чоролорун чакыртып.
Калыц элге койбостон,
Бутундой кабар кеткени,
Ар тарапка тарашып
Кабарчылар жеткени.
Кабарды катуу салганы,
Элди айтып келишке,
Чоролору барганы.
Баш элден койбоскон,
Келечегин ойлошкон.
Кыйлага кетти созулуп,
Ар жерден келди кошулуп,

Ар жерден келди акылман,
Калбай келди барысы,
Конту коргон карысы.
Кара-Тоого келишти.
Манас жайлан элдерди,
Кон малынан сойдурун,
Казан асын от жагын,
Бутун элге тарттырын.
Жейман кылын барысын
Акылын элге арттырын,
Конокко элин алганы.
Ар уруу элден калбастан,
Акылман, билгич барганы.
Тамак ашын бут жайлоп,
Конок кылын салганы.
Алдына килем салдырын,
Айылында кымыздан,
Бут калтырбай алдырын.
Келген элин жаткызын,
Тамашага баткызын.
Калыц элин кандырын.
Куп кызарып батканда,
Чоц тамаша баштады,
Ырчылар келин айылдан,
Жатканча эли, какшады.
Оюнга бутун канышты,
Чарчап келген элдери,
Тамашасын салышты.
Уйкуга кирип калышты.
Жаталы деп барысы,
Тургандар макул табышты.
Эшике чыгып барысы,
Келген жерин билишти.

Кобурашын келгендер,
Чын уйкуга киришти.
Тыштан согун сыдырым,
Көңулду шамал кандырат,
Алыстан келген конокторр,
Уктап жатат мачдырап.
Карагай башы шуудурап,
Кайыңдын башы куудурап,
Асманда такыр булут жок,
Жылдыздар жылт-жылт жыбырап.
Жылкылар оттоп журушот,
Кырдуу болгон кайкыда,
Келгендердин бариси,
Кебелбеген уйкуда.
Жылдыздар тарап болунду,
Тоң шооласы корунду,
Тараза жылдыз батты эми,
Алыстан чачын жаркынын,
Тоң агарын атты эми.
Ордунан туруп келгендер,
Эшике чыгып басышты.
Оокатына камынып,
Казандарын асышты.
Келгендер бутун тоң калып,
Эки жагы кец экен,
Кыркасында кубулжум,
Кыйла шумдук бел экен.
Ар жагы малга жайыттуу,
Абдан сонун жер экен.
Тегерете карашып,
Мелмилдеген тоолорго,
Башында кары жарашып.

32

Тамагын элге бердирип,
Окатын жеп келгендер,
Эшикке чыгып турушту,
Килем салып шиберге,
Чоң жыйынды курушту.
Арстан Манас чоюлуп,
Ордунан тура калды эми.
Келген элди аралап,
Ортолой басып барды эми.
Келген тууган элимдеп,
Айта турган кебимдеп.
Манас салдымындай кеп:
Кепке кулак салыңар,
Улуу кичуу карыңар
Бул журушту оңдойлук,
Баш аламан болбостон,
Элдин ишин колдойлук.
Ар кайсы жерди жер кылып,
Иретсиз бизда турабыз.
Айткылачы барыңар
Муну кандай кылабыз.
Ар уруу элдин башына
Башкаруучу койолук,
Бизди болду дебестен,
Ынтымактуу бололук.
Башчы болгон адамы,
Элге болсун карамду,
Душман келсе ар жактан,
Ишке болсун жарамду.
Бир колдон жем жегендей
Айтылсын элге кыйлакен,
Бир туугаибы дегендей.
Бир жакадан баш чыксын,
Ынтымакты коргон соң
Душмандардан жан чыксын...

Олу болсок барыбыз,
Бир чукурда калалык.
Туру болсок тайманбай,
Бир добону алалык.
Душмандар келсе камыстан,
Катылыштык салалык.
Кантан келсе королук,
Жардашкылып чогулуп,
Бир оздон жоон беремик.
Башкага такыр барбайлы,
Эч булукту салбайлы,
Душмандарга тецелип,
Манас созун бутту эми,
Кеп чыгат деп келгенден,
Тургандарды кутту эми.
Кыргыздардан Байжигит,
Кыпчактардан эр Урбу,
Суйлогону бут кулху,
Айдаркан, уулу эр Кокчо,
Эр Тоштук бар ичинде,
Жамандык кылбайт кишиге.
Олтурат дагы Музбурчак,
Кыргыздан Кары чоц Ошпур,
Оогандардан Ажыбай,
Акылдуу Бакай дагы бар,
Айбатту Кошой аралаш,
Ак сакалдуу Кары бар.
Ар жердеи келгеи кецешке,
Акылмандын бари бар.
Булар да Турун какшады,
Манастын айткан создорун,
Бутун колбай жактады.

32

Кецеши бутун болгону,
Келген эли ойлоду
Ташкендеги элине,
Таштуу ысык жерине,
Ар тарабы аркайган,
Татыктуу сонун белине,
Кайраттуу адам Кокотай,
Калыц эли кецешип,
Башчы кылып котордуай.
Туркмондогу элине,
Турулгон кумду жерине,
Туркмон эли кайнаган,
Туболуко жайлаган,
Буудайыктын Музбурчак,
Калыц элдин башына
Муну койду дайындап.
Парганада элине,
Пайдасы кой жерине,
Кыйынырак Сынжыбек,
Кыйлалардан тыцдыр деп
Карабады жашына,
Дайынады чоц кылып,
Андагы элдин башына.
Кара Кашкаршаарына,
Калыц элдин барына.
Акылду адам Жамгырчы,
Кандай киши айтса да,
Кылган ишин кандырчы.
Ар нерсеге эптекей,
Керектоочу буюмун,
Эл ичинен алдырчы.
Мындагы элдин башына
Жамгырчыны каатырды
Келгендердин барысы,
Ырас деп бутун жантынды.

Котендеги кон элге
Башчыкылып биерге
Эр Тоштукту жиберди.
Сары Аркада элине,
Сан жыргалу жерине,
Сандаган Шибер торуно,
Мындагы элдин кобуно,
Калыц эли ойлоду
Айдаркан цулу эр Кокчо,
Башчы кылып койгону.
Баш жагы Ысык-кол экен,
Этегинде койколгон,
Керилген чуй деер экен.
Мында дагы жашаган,
Калыц кытчок эл экен,
Авасы, таза аккан суу,
Абдан сонун жер экен.
Туптуз кеткен тунарып,
Аймагы Абдан кец экен.
Мындагы элдин башына,
Эр Урбуну калтырган.
Кецешкылып барыпы
Улуу кичуу карысы,
Келгендердин жаны тынган.
Келгендердин барысы,
Манас менен коштошуп,
Жакшы кебин айтышты.
Дайындалган жерине,
Барысы тарап кайтышты.
Касташып келген душман жок,
Бардык эл тынчы жатышты.
Шаракташа кулушуп,
Оз эркинче басышты.
Гатактошпай барысы,
Иштерин бутун ачышты.

Келгендер кетип элине,
Кыргыздар бутун тынганы,
Адам чыдап туралгыс,
Ысыгы абдан кайнаган,
Манас өзу баш болуп,
Самаркандын тузуна,
Ар кыл эгин айдаган.
Эгини чыкты буралып,
Бардык эли жабылып,
Меснетке кирди куралып.
Арык чоот суу байлап,
Калың эли камынып, 3°
Эгинди койбой бут айдап.
Манас туруп чыцалып,
Кайрат кылып шыманып,
Кийимдерин чечинип,
Эгинди кирди сугарып.
Копчулук эли корушуп,
Барысы кирди кубанып.
Эгини ыгып жайкалган,
Кыган иши Маластын,
Копчулук элге байкалган.
Жай өтуп кузго толгондо,
Эгини бышып болгондо,
Калың элин чогултуп,
Кецешти кандай кылууну,
Жаан чачынга калтырбай,
Эгинин оруп жыйууну.
Элчинде эркинге,
Баскалды такыр тыйууну.

Сурады Манас кон элден,
Жабылып ишти кылуцу.
Калыц эл турбай, камынып,
Катын бала жаш дебей
Дубурон ишин кылышты
Кар алдына калтырбай,
Эгинин оруп жыйышты.
Мээнетинен бай болуп,
Калыц эл бутун тынышты.
Кыргыз элге туболук
Самаркам калды жай болуп,
Калыц кыргыз элинин,
Бут жегени май болуп. 31
Курсактары ток болду,
Тыштан келип кол салган,
Душмандары жок болуп.
Ансе дагы кыргыздар,
Барысы тец сак болуп.
Бай болушту барысы,
Ак сакалду карысы,
Ойной турган чак болуп.
Эгинин сатып башкага,
Кыргыздар бутун кийинген.
Ынтымагы булардын,
Башка элге билинген.
Манас баштан кон элди,
Самарканды жайлаткан.
Иштин жонун цйротун,
Барине эгин айдаткан.
Эгин сатып бай болуп,
Орушко малын жайкаткан.

Сырт душмандан сак болуп,
Бедоону тандап байлаткан.
Ай балта, кубо, чоюнбаш,
Барын койбой шайлаткан.
Карагай кыйын тузунон,
Учуна болот аштаткан,
Азаматтын барына,
Арнаттын найза жасаткан.
Чоролордун барысы,
Кийчени бутун темирден.
Жалпы элинин барысы, 3°
Мунусун корун суйунгон.
Карган адам жаш бала,
Торгун, туар, кийинген,
Кабарын уккан душмандар,
Озунон-озу куйунгон.
Байлоодо турган буудандар,
Багуусу ашын туйулгон.
Кыргыз эли бай болуп,
Жегендери май болуп.
Самаркан калды кыргызга,
Туболукко жай болуп.
Азган, тозон, жардыны,
Манас бутун эл кылып,
Жыргап жатын калышты,
Ушул жерди жер кылып.
Жай-жайына жатышты,
Келбеди душман, элтынып.
Касташ кандан кабар жок,
Угулбады кабары.

Ооган менен Индостан,
Буларга соода салдырган.
Алтын, кумуш, болоттон,
Бутун койбой алдырган.
Айбалта, мылтык, буларды,
Барысын койбой алдыран.
Алып келген буюмду,
Коргондун бари тац кылган.
Токор уста Болокпай,
Дооту менен дос болгон,
Жасаганы болокчоай. 32
Алдырып келген Болоттон,
Кылыч найза жасаткан
Болокпай кылып буларды,
Кыябына келтирип,
Откур кылып сугарган.
Мунун кылган жарагы,
Алгандар бутун кубомган.
Калыц эл бутун тац калып,
Коргондор чыгат кумардан.
Адамдын колу жыммашпас,
Кармаган жерин борктогон.
Тоц калгандай коргондор
Кооздоп бутун корктогон.
Чоролордун барыша,
Накери отук жасаткан.
Душмандардан сак кылып,
Бардык жагын жай кылган.
Жарактарын жасатып,
Даярлап бутун шай кылган.
Келбеди такыр катылып,
Душмандардан жан тынган.

Белдемчиси темирден,
Элдин бари ишенбей,
Ким жасады дедирген.
Болокпай ишке киргенде,
Эчбир темир коротпойт.
Чарайнасын карасаң,
Эч кылымда ок отпойт.
Канчалык кату сайса да
Болот Найза эчтешпейт.
Курокo соот жасаткан.
Курсулдогу кубулдон,
Калкондары кацгыран, 33
Кубо тону шацгыран.
Камысыман коргондор,
Каран турат жалдыран.
Оз козуно ишенбей,
Буткон бою шалдыран.
Кернейлери бир сонун,
Адам каран тургондай,
Сурнайлары бир порун.
Тышына кумуш жаптырган,
Оозуна алтын чаптырган.
Кооз кылып порумдан,
Жибектен боосун тактырган.
Коргондордун барысы,
Ак сакалду карысы,
Болокпайды жактырган.
Турдон жасан Болокбай,
Туркумун элге арттырган.
Буда болсо кон элин,
Чеберликтин нускасы.
Айта берсем тугонбойт,
Созумдун ушул кыскасы.

Алмамбет.

Турку атасы Айтууган,
Айтууган уулу Кунтууган.
Кун туугандан Алооке,
Экинчи уулу Эсенкан.
Эҥ кичуусу Соорентик,
Ушул уча бир тууган.
Эсенкандан, Борукоз,
Алоокеден Коцурбай
Эч нерседен таймамбайт,
Журушу шумдук добулдай.
Соорентиктен бала жок,
Алтымышка чыккаича
Кайгыга адам батпайбы,
Бала унун укпаса.
Буркандарга сыйынып,
Ламаларга кон барган,
Калганы жок тыйылып.
Булардан зары жетпеди
Коз жашын тыйбай Соорентик,
Айласы такыр кеткени.
Капаланбай неткени,
Канчалык мечет кылсада,
Эч балага жетпеди.
Курачы менен балчыны,
Бутун койбой алдырды.
Алын кирип уйуна,
Алдына килем салдырды.
Айткылачы барыцар,
Кыйын билген карыцар
Мен балалу боломбу.

Соорентик салды мындай кеп,
Айткылачы Турбастан,
Билесицер кандай деп.
Айтканыцар чын болсо,
Бала козун коройун,
Анан кийин Олойун,
Ачык суйлоп такайткын
Дегенице конойун,
Жакшы болсо созуцор,
Дур дунуе берейин.
Мына ушул болгон кеп, 32
Чынга чыкса созуцор,
Мага болсун кыйла сеп.
Соорентик созун бутту эмн,
Кандай болор экенден
Балчыларга кутту эмн.
Келген балчы бал ачты,
Биринен-бири талашты.
Жакшы болуп ачкан бал,
Айтуудан ада шашылды.
Акырында антыгып,
Соорентик деп бакырды.
Ушун бийик чыгарып,
Мындай кел деп чакырды.
Шашылгандан кайтканы,
Соорентикти бай ка деп,
Мына мындай баштады.
Таглык Калдай дегенбар,
Мунун кызы Экзерхан,
Ушуну ал деп какшады,
Зайып кылып муну алсан,
Бир балалу болосуц

Албалацды карасац,
Кыйлаларды бут басат.
Баатырдыгы балацдын,
Коцурбайдан да ашат.
Батына албай кыйлалар,
Сурдонуп турбай бут качат.
Андан корокайраттан,
Бурканыцан тилен дейт,
Балацдын колдотурары,
Адамга кары кылары,
Анысы такыр кумон дейт.
Балчылар айтып болгону,
Кымбат баалу дунуйолор,
Балгы алдына толгону.
Санаа тартып Соорентик,
Баштаа аяк ойлоду.
Соорентик турун камынып,
Кана болуп сабылып,
Тумонду малдан алдырып,
Кумурскадай жайылып.
Казына ачып дуйнодон,
Барысын койбой алганы,
Кошчу кылып жанына
Таглык калдай алдына
Бут кочурун баргаиы.
Кумуш менен жамбыдан,
Койбой алды алтындан.
Жуздогон тоого арттырып,
Кацчыран калды казына,
Койгону жок калтырып.
Жоноду бари калбастан,
Экзерди, коздой тартырып.

32

Нечен дуйна коп малды,
Соорентик барын бергени,
Калдай кызы Экзерди,
Бут кочуруп келгени.
Тагылык Калдай бакырын,
Тугандарын чакырын,
Салты менен өз кызын,
Соорентике бергени.
Экзер кызга арнатып,
Канча тоого жонотту,
Ак-оргоосун карматып.
Коңгуроолу Нарларга
Дунуйосун жуктотуп.
Нар устуно турлотуп,
Килемдерин жантырган,
Ашырын берин себилин,
Байлыгын элге арттырган.
Баш жоргодон мингизин,
Устуно барча кий гизин.
Коңгуроолар шоңгыран,
Орду менен кочуруп,
Келе жатат дабыран.
Келе аткандын барысы,
Жашы менен карысы.
Алыстан эле угулат,
Коңгуроонун дабышы.
Узоңгулар кагышын,
Барысы жонон келеатат
Биринен калбай жарышын.
Жук-жуктогон нарларды,
Барысы айдан, чабышын.
Кеткендердин барысы,
Сый-сыпатын корушту.
Калбай журун тундосу.
Уйлоруно келишти.

35

Соорентике экзерди,
Туболук алып бершти.
Сыдырым болуп шамалы,
Тац шоолаеып чачканы.
Баркырагаи жылдыздар,
Оорду-ордуна баткаиы.
Адамдаала корунуп,
Тац агарып аткаиы.
Уйкусунан ойгонуп,
Соорентик турун калганы.
Той берууго камынып,
Калкына кабар салганы.
Байлап койгон тогуз тоо,
Жетимиш кой, жети, бее.
Булардын бутун сойдуруп,
Кемеге казып ар жерге,
Кырк кулактуумиз казан,
Эт салдырып аетырып.
Агыидыдан алдырып,
Казанга отту жактырып,
Эл келишет азыр деп
Кеиен оорун салдырып,
Арак, шарап, кымыздан
Бутун койбой алдырып.
Коргон элдин барысы,
Бул ишине тац кылып.
Элине кабар кеткени,
Барыпо калбай жеткени.
Калтырбай кабар бершти,
Калыц эли чубашып,
Барысы калбай келишти.
Аттарын буттуп алганы.
Кенепирек тузуно,
Чубата килем салганы.

Жалны эли тойго калишин,
Кажылдаша сүйлошүп,
Отурушуп калганы,
Тамагын элге тарттырып,
Келгендердин барына
Тамашасын арттырып.
Арак, шаран ичишип,
Кон ичин алып кыйласа,
Мушташкандай шишишип,
Ал куну калды конушуп,
Кымыз, арак, шаранты,
Мен ич, сен ич болушуп,
Ырчылары ырдашып,
Кызыштал болуп келгендер,
Бир-бири менен сырдашып.
Мас болушуп кыйласы,
Озунон-озу жыргашып.
Келгендердин барына,
Канту коргон карыга
Барына кийит кийгизип,
Кыйласын кур койбостон,
Жол жоргодон мингизип,
Жоругун элге билгизип.
Келгендер сыйын коргону,
Катын алып Соорентик,
Чоц тоюн элге бергени.
Экинчи куну жотканы,
Учунчу куну болгондо,
Тоц отып жарык толгондо,
Калыц эли кайтышты.
Баламу болгун Какшабай,
Кончулук эли айтышты.
Эл жерине кеткен соц
Соорентик жыргап жотышты.

Кундон, кунго кун отун,
Карацгылан тун отун
Арага куну кошулун,
Айга кетти созулун.
Ал ацгыча болбоду,
Алды артына ойлоду.
Экзерди байкап карасац,
Оокат ичней танганы,
Кон убакыт отпостон,
Боюна бутун калганы.
Кана болун куйулун,
Наар албай оозуна.
Кабагы калды туйулун. 33
Аны корун Соорентик,
Озунон-озу суйулун.
Ордунда карап турабы,
Экзердинкана болушун,
Соорентик барын сурады.
Экзер турун кен айтты,
Арстсан, жолборс журогу,
Талгак болдум ден айтты.
Кана болун турамын,
Чыдабадым мен такыр,
Айласын кандай кыламын.
Муну угун Соорентик,
Журогу туйлан тынбады,
Элиндеги Мергенге,
Бутундой кабар кылганы.
Кабарчысын чаптырды.
Барысын кайбой айттырды.
Ар жерден келди кошулун,
Мен, менсиген мергендер,
Кал бай келди чогулун.

Эч нерсе албай аюна
Экзер жатат чоюлуп.
Мергенчилер келгени,
Арстан, жолборс бумарды,
Бутун атып кел деди,
Кечикпей эрте келгиле,
Кереги жок башканын,
Журогун бизге бергиле.
Аянбастан барыцар
Айткан созго кончуло.
Кайшалактан тынчыбай,
Экзер кайгы жегени,
Мергендердин бариси,
Турбай макул дегени.
Мергенчилер кетишти,
Тоо-токойду аралап,
Кыйла жерге жетишти.
Кумду ташту голу бар,
Аралан адам журбогон,
Чытырман калыц чери бар.
Арстан, жолборс, жайнаган,
Дубурогон жери бар.
Аюсу журот бакырып,
Доцуз жургон жерлери,
Кемегедей казылып.
Учурап калса адамга,
Бетме бет келип качырып.
Кыйла айбанды корасац,
Адамдан качат жашынып.
Мергенчилер жетишти,
Жургуло деп шашылып.

Кечирек жонон барысы,
Токойго барын жатышты,
Тонц агарын аткаида,
Аю, жолбор Арстан,
Парылаша басышты
Арстан, жолборс, илбирстен,
Кыркарынан атышты,
Аюуну атты кулатын,
Марал буугу буларды,
Калтырбай атты сулатын.
Токой ичин тынчытпай,
Мергенчилер камынын,
Кыргын кылын салышты.
Аюу менен жолборсту, 3°
Арстан менен Илбирсти,
Барысын койбой алышты,
Бугуу менен Маралды,
Калтырбай алды аларды.
Жургуло деп барысы,
Жолго тушун каларбы.
Мергенчилер келишти,
Ар айбандан тогуздан,
Алып келип беришти.
Экзер турун карады,
Арстан, жолборс журогу,
Ушул эле талабы.
Кайнотын жен журокты
Жериги калбай тарады.
Жеген жерде мемирен,
Экзер уктан каларбы.

Мергендерге кур койбой,
Алтын жамбы бергени.
Коталаибай Соорандук,
Кубанчына келгени.
Суйдигонго чыдабай,
Озунон-озу тердеди.
Мергендердин барына,
Соорентик алкыш айтканы,
Бергенин алып кубанып,
Уйлоруно кайтышты.
Жай-жайына барышып,
Барысы жырган жатышты.
Кундон-кунго кун отун,
Ай жарыктуу тун, отун,
Кундон-кунго кошулун
Айдан ашты созулун.
Курсакта бала туйласа,
Чыдабайт Экзер отурун,
Экзер тура албады,
Токтото албай оз боюн,
Коп ээлигин калганы.
Агыны кучту дарыя
Арманын айтсам жары.
Адам чыкса алдынан,
Сен кимсиц деп жекирет,
Кирип турган суулардын,
Устунон жукпай секирет.
Учураса ар айбан,
Айласын жаман кетирет.
Кыялын билген адамдар,
Жолдон чыгып бекинет.

31

Эриксе Экзер ээлигин,
Кууса айбанга жетет ко.
Аркайган бийик тоолордон,
Жукпай чуран отот ко.
Ар кайсы жердеи корунун,
Белиндеги белдемчи,
Болок-болок болунун,
Башкача болун узулун,
Пара-пара болгону,
Айдан отун жакындан
Ай кунуно толгону.
Экзерге толго кириптир,
Кабарын угун кальщ эл,
Анысын калбай билиптир.
Толгосу куидо кошулун,
Экзер абдан кыйналын,
Жумага кетти созулун.
Коздон жашы куюлун,
Чыдай албай чыцырын.
Соорентик билин анысын,
Бу баласы мал болбойт,
Аман эсен туулун,
Адам сынду жан болбойт.
Кабагы калды туйулун,
Капа болун куйунун.
Бала козун коромбу,
Унун укпай коз корбой,
Армандa журун оломбу.
Соорентиктин кеби экен,
Айтып турган жери экен.
Ар нерсени ойлонун,
Токтона албай толгонун.

32

Жетинчи кунго жеткенде,
Бир жумадан откондо.
Катындар карап туруптур
Эртец менен болгондо,
Жерге жарык толгондо
Эркек бала тууптур.
Карап турган катындар
Келгиле деп чакырып,
Бала жерге тушту эми,
Чоң адамдай бакырып.
Жашы толгон баатырдай,
Жигит сынду мунозу
Жанында турган зайыптар,
Алалы деп асылды.
Сол колунда карасац,
Уюган кан бар экен,
Оң колунда кара таш,
Жетоо бирдей бар экен.
Тургандардын барысы,
Катын менен карысы,
Бай кап корун туц улду.
Баланы жерден алгандар,
Бариси кыйрап жыгылды.
Кабарын угуп Соорептик,
Шашып кирип келгени,
Кубанганга чыдабай,
Чындан ыйлап ийгени.
Алтын, жамбы, зарынан,
Дунуйонун барынан,
Суйунчуго бергени.
Баланы корун кубанып,
Буткон бою чыцалып.

32

Соорлитик бала коргону,
Той берууго камынып,
Элине кабар бергени.
Эсеиканга баргындеп,
Калың элдин барына
Калтырбай кабар салгын деп.
Жашы дебей карысы,
Калбай келсин барысы.
Кабарчыга кеп айтып,
Тез бергиле деп айтып.
Тушундурун жай айтып
Кулун жайнап шай айтып.
Элине кабар кеткени,
Эч калбастан барына
Таралып бутун жеткени. 37
Кошшу турган адамдан,
Чакырып коюп сойдурун,
Тоодон сойду кулатып,
Жылкыдан сойду кулатып.
Токойдон отун алдырып,
Кемегесин каздырып,
Кырк кулакту миз казан,
Катары шепен астырып,
Эттерин союп тезинен,
Казанына салдырып,
Отту койду жактырып,
Бардык жагын жайлады,
Эттери жацы кайнады.
Айтканы ачык корунун,
Калың эли шашылып,
Келишти топ-топ болунун.
Жайыкка килем салдырып,
Алдынан берип кызыл чай,
Аракка элин кандырып

Кыйласына коп берип,
Акыл эстен таидырып.
Эсен кан келди дуулдап,
Суйцичу десе катындар,
Болсун дешип чуулдап.
Аттарын барып алышты,
Килем салып алдына,
Жолборс Аюу, талпагын,
Коюшту анын устуно.
Эл отурду кубурап,
Кермедеги коп аттар,
Турду бари дубурап.
Ырчы бийчи, алдырды,
Келгендердин барысын,
Бут оюнга кандырды.
Тамагын элге тарттырып
Тамашасын арттырып.
Соорентиктин бул тоюн,
Келгендин бари жактырып.
Кеп суйлошуп кабырып,
Кажылдашып барысы,
Улуу кичуу карысы,
Соз талашып жабырап.
Келгендерди карасаш,
Бариси калбай толуптур,
Тоц аткапча тыибастан,
Ар оюндан болуптур.
Сурнайын тарттырып.
Уну сонун такылдап,
Кернейин тарткапда
Келишимдуу банылдап.

31

Бийчилери бийлешин,
Откон кеткен создордон,
Эки-экиден суйлошун.
Келгендер бутун сунальн,
Орду-ордуна жатышты.
Каралашын кебирю,
Уйку албады козуно.
Тунку соккон Шамалы,
Адамдын коонун кандырат.
Ке бирөө уктон жатышат,
Жаш баладай магдыран.
Шамал болун жел согун, 3°
Асман ачык бы жыран,
Жер бети бутун тунжуран,
Булбулу толда сайраган,
Тундосу тынбай талаада
Ацыры тынбай жайнаган.
Каракаш торгой чулдуран,
Тац агарын атты эми,
Ойгочушун ордунан,
Мейманда турун жатты эми.
Келгендин бары турушун,
Нары бери басышты.
Сыдырым соккон желине,
Коцундорун ачышты.
Кундон, кунго кун отун,
Катары менен тунотун,
Ар жерден келди кошулун,
Берген тою булардын,
Уч кунго кетти созулун.

Алдына жорго мингизди,
Келгендердин кобуно,
Жацылан кийим кийгизди.
Байлыгын Элге билгизди.
Соорентик турун ордунан,
Баласын колго алганы,
Атын коюп бергиле деп,
Эсенканга барганы.
Коша жургон кишиге,
Эсенкан кепти салганы.
Кетти кептин соцуна
Соорентиктин баласын,
Эсенкан алды колуна. 33
Санаасын копко болгону,
Салмактан аны коргону.
Ичинен санаа ойлоду,
„Бул оцор болбойт ко,
Бой тартын аман чоцойсо,
Кыйла жерди жойлойт ко.
Касташканын качырын,
Бир оордуна койбойт ко."
Бул созун Элге айтпады,
Озу ойлонуп жатканы.
Эл ойлонуп турганы,
Эл ичинде Эр Мажик,
Мындай кепти урганы.
Эц акылду жан Экен,
Кайда болсо тартын бай,
Чебер созу бар Экен.
Эли кулак салганы
Эр мажик турун ордунан,
Алмамбет болсун аты деп,
Элге каран калганы.

Бала жерге тушкондо,
Кара жер бутун титирен.
Карыялар айтышты,
Жаш баланын кучуден.
Бир канча куну ку жаады
Кыш сыяктуу суук болун,
Карош болгон Эмедей,
Жерге туман толгону.
Эсенкан, келген элдер,
Уйлорунө кайтышты.
Омурлу болсун балощ ден
Жакшы созун айтышты.
Жайына кетип келгендер,
Соорептик тынын жатышты.
Курачы менен балчыдош,
Айласы кетип жан чыгын
Шумдукту бала туулдуден,
Калыц Элге айтышын.
Балчылар чыдан турбады,
Эсенканга токтотной,
Бул ишти кабар кылганы.
Эсенкан турун бакырын,
Балчы менен курачы,
Буларды койбой чакырын.
Келгендердин барысын,
Ар кайсы жаккатаратты,
Ошол куну туулган,
Балдардын барин каратты.
Курачы балчы кыдырын,
Кыйла жерин карашты.
Чатакташын озунчө,
Мен кыйын болун талашты.

32

Абайлап журун Соорентик,
Муну угун калганы,
Болжоп турун келерин,
Корсотпостон баласын,
Бекиттирин салганы.
Ата энеси астарлап,
Баласын жакш багышты.
Зордап журун Соорентик,
Бала оцун таанытыр,
Балалу болун калыптыр.
Козу менен айланат,
Корун коону жайланат.
Журогу толкун шайланат.
Коргон сайын кубанын,
Которулун чыцалын.
Энеси болот Экзеркан,
Жатып калды суналын.
Арадан кыйла ай отун,
Жылга калды так жетин.
Тамтоц болун баскаида
Баланы эшике чыгарын.
Жетелеп алып жугуртун,
Порумду кылып кийинтин.
Байлыгын элге билинтин.
Ойнон кетет жоголун,
Ата энесин туцултун.
Артынан изден журушот.
Таап алышып баласын,
Эркелетип кулушот.
Жашынан эле журокту,
Денеси толук билектуу.
Дагы кыйла кунотту.

32

Козун карап баланын,
Ата энеси аяй бай,
Баланы жакшы багышты.
Каналары жазылын,
Кабагы калды ачылын.
Кийими бутун карды ток.
Эч ичинде кайгы жок.
Сезбей такыр эч кимден,
Эч жеринде айбы жок.
Айлар отту карасам,
Жылдар отту санасам.
Бала болду кайратту,
Суйлогону айбатту.
Андай откон каары жок.
Жургондору бутун шок.
Кабагы ачык жаркыран,
Жаш болсо да, коргондор,
Озунон-озу калтыран.
Акылын алып карасоц,
Кыйла адамды тоц кылат.
Кайгыруну билбеген,
Акыл мен жоон берин,
Чоц адамдай суйлогон.
Чогулгон жерде болсода,
Ыксыз ишке кулбогон.
Муну байкап кыйласы,
Озунон-озу сурдогон.
Бой тартканда тыкыйын
Жолдошсуз такыр журбогон.

29

Арадан кыйла ай өтүп,
Соорентиктин капасы,
Эстен чыгып кеткени,
Зар болуп журуп кыйла эле,
Бир балага жеткени.
Алмамбети карасаш
Балдар менен кошулуп,
Жылдар өтту созулуп.
Абдан ашкан акылду,
Сүйлогону батымдуу,
Кундуз тундуз тынбаган,
Өзүнөн улуу балдарды,
Аке деп аны сыйлаган.
Өзгөрүлүп Алмамбет,
Эч тентектик кылбаган.
Балалу болуп Сорентик,
Кубанышып жыргаган.
Алмамбеттин жургонун
Коргон эли сындаган.
Балдар менен кечке ойнон,
Бир оордуна турбаган.
Каптан келип капыстан,
Душманы кошун курбаган.
Калыц эли тыныптыр,
Чабыш талаш жоголуп,
Пукуму бутун соолуп,
Жайнап эли турунтур.
Эч ким чатак салбаган,
Мандайына беш кылып,
Баланы жакшы кармаган.
Кана кылбай баланы,
Жаш болсо да тартынбай,
Баатыр сынду караны.

33

Калың эли жердешип,
Каптап турган талааны.
Зардап журуп келиптир,
Соорентиктин талабы.
Адам карап тургандай,
Алмамбеттин бараны.
Ай айланып жыл болуп,
Арадан кон жыл өтуптур,
Алибеттуу чоңоюп,
Тогузга жашы жетиптир.
Булчуңдары толуптур
Ар мучосу келишкен,
Толук бала болуптур
Алмамбет ойнон кеткенде,
Соорентик менен Экзеркан,
Тушту мындай кептерге.
Соорентик ойлоп кеп салды,
Эй байбиче деп калды:
„Башка келсе кайтарбай,
Убагында королук,
Туп Бээжинге баланы,
Чоң окууга берелик.
Кыйынчылык иштушсо,
Аны дагы корорбуз,
Ажал жетип кун бутсо,
Келгенден кийин олорбуз.
Турдук эле баласыз,
Аз жылы бизда конорбуз.
Ойлонуп коргун озуңуз,
Айтыңыз кандай жонуңуз.
Кайгырыпкана жебециз,
Баланы уядон кетирсек,
Кандай болот дебециз.

33

Аягын озуц байкагын,
Менин ушул айтарым."
Экзер туруп кеп айтты,
Байкасацчы деп айтты:
„Алыс жерде турабыз,
Окутталы деп айтыц
Оруну жок кеп айтыц
Алыска кетсе окуйм деп,
Айласын кандай кылабыз
Жалгыз бала кеткенсоц
Опколжуп кантип тынабыз.
Кошулайын мен деле,
Айтканыца тецелип.
Кой деп кантип айтамын,
Окуга берсе берелик.
Кандайларды цйротот,
Ар опорун королук.
Бутун чыкса болду эле,
Оз кучуно жолонуп.
Ачка калып ток калып,
Турмушу начар болотко.
Оор болсо окуусу,
Кайгыга бала толотко.
Окууга кетсе Алмамбет,
Азабын тартып журорсуц.
Канча айтса да болбодуц
Келечегиц ойлодуц
Этегинде билерсиц.
Чоцой гуча баланын,
Азабын менда тарткамын.
Тентектигин тыя албай,
Артынан журуп чарчадым.
Акылдашып кецешкин,
Байкагын ушу айтканым."
Кецешишти ата эне,
Баласынын айынан.

36

Аркы берки кенайтты,
Келечек болор жайынан.
Баланын ишин ойлоду,
Келе електе Алмамбет,
Кецеши бутуп болгону.
Кату айтпачан балага,
Балдар менен кошулуп,
Ойнон кеткен талаага.
Кон кечигип келбеди,
Экзер болду санаада,
Кандай азык камдоону,
Кийимдерин тандоону,
Акылдашты жанада.
Журоктору дегдеди,
Ойнон кеткен Алмамбет,
Алигиче келбеди.
Кун батканы калганда
Тунодо турган чымчыктар,
Чыркыран унун салганда.
Жайкала басып кенебей,
Алмамбет азыр келгени.
Ата энеси кубанып,
Жалынышып бергени.
Аталы салды мындай кеп.
Окат ичпей кечке чейин,
Ойнон кайда журдуц деп.
Кандай кабар билдиц деп.
Коргонуцду айтып бер,
Гизге болсун кыйла сеп.
Кайда кетип калганден,
Турдук эле кайгы жеп.
Талада ойнон журосуц,
Эч нерсени санабай.
Кечке басып ойнойсуц
Айткан созго болбойсуц
Алды артыца карабай.

36

Ата кулак салгын деп,
Мен чоцоюн калдым деп
Алмамбет салды мындай кеп:
"Кеонум келсе жатамын,
Уйкум келсе жатамын.
Балдар менен ойнойм мун,
Атаке эмне жададыц.
Жаш балдарга кошулуп,
Кыйла жерди кордум го.
Эсимден чыгат жургондо,
Ачкалыкка кондум го.
Ойнон журуп уктадым,
Айыл бутун тынч экен,
Эч кабарын укпадым.
Алыс ойнон барытпыз,
Тушто эле чыкканбыз.
Бугун эле жок болсоли,
Кота болуп калыпсыз,
Журосуц деп талаада,
Кайгыны ичке салыпсыз.
Кайда бардыц балам деп,
Ачууланып алыпсыз.
Санаа тартып ой ойлоп,
Кайгырып журуп карыпсыз.
Ойнобой муцум тарабайт,
Уйдон чыкпа такыр деп,
Бул айтышыц жарабайт.
Талаага ойнон мен кетсем,
Олтурун кайгы жейсицер,
Ойнобой кантип турамын,
Ата эне кандай дейсицер.
Коцшу болгон аралаш,
Айылыцды жат дебе,
Уйдо кантип турамын,
Ойлогула ата эне.
Кецешкиле озуцор,
Айтарым ушул силерге."

37

Жогорыда сөздөрду
Жаш Алмашбет айтканы.
Мунун айткан кептерин,
Ата энеси байкады.
Кайгылары басылды,
Кабактары ачылды.
Кунун жайнап отурду,
Кулкуго уйун толтурду.
Атасына жоо берин
Кебин айтып болтурду.
Асманда жылдыз жаркылдап,
Шамал болсо ийилип,
Жыгачтын башы шартылдап.
Атырылыпаккан суу,
Аркыран кулак тундурат.
Шарт эткен дабыш билинип
Уй ичи тынчтык тунжурап.
Соорентик турун ордунан,
Айланайын балам деп.
Айтайын азыр кабар деп
Азыр эле баштаймын,
Акылыца болсо эп.
„Насат айтар кеп барбы?
Айта бер ата деп калды"
Соорентик мындай кеп салды:
„Балам азыр айтайын,
Айтылган кепти байкагын.
Келгенде балам жаныма
Кайгырганым басылат,
Кабагым карыш ачылат.
Айтканыца конойун,
Тун Бээжинде окууга
Балам сени берейин.
Уйроносуц онорду,
Кандай шумдук дебегин.
Омур берсе башыца
Барысын билип келесиц.
Ай балта чабыш сайышка,
Машыгын сенда коносуц.

39

Кайнаган шумдук оорду,
Туп Бээжинден коросуц.
Озуцо азыр кеп салдым,
Мокул болсоц сен балам,
Жиберейин деп калдым.
Кецешкин балам озуцо,
Жооп бергин созумо.
Кандай соз бар ичицде,
Айткын балам сурайбыз.
Мокул болуп сен кетсец
Эптеп оокат кыларбыз.
Алыска барып окусац
Эл катары турарбыз.
Эп корор деп айтканды,
Озуцо салдым кецешти.
Окууцу бутуп сен келсец
Жолок болот эмеспи.
Кулак салгын созумо,
Кубат бергин озуцо.
Алыс эмес арасы,
Алтымыш кундук жол экен,
Окуп жаткан ал жерде,
Балбан, баатыр мол экен.
Угулду мага кабары,
Созумдун ушул аягы.
Айланайын ата деп,
Алмамбет айтты мындай кеп:
" Созуцуз жакты мага деп,
Укпадым эле кабар деп.
Айтканыца конойун,
Озуцор макул болсоцор,
Кечик пестен жонойун.
Сизди сыйлап атаке,
Атыцызды токуюн,
Туп Бээжинге мен барып,
Тук калтырбай окуюн.
Тилицерди алайын,
Эртелеп менда барайын.
Бутуп келип окууну,
Катылышкан жоо болсо,
Качырып думок салайын.
Бул айтканыц дурус кеп
Бутундой жакты мага эп.

73

Баш аягым камынып,
Турбайын деп биерде.
Дегенице макуллун,
Айтканым ушул силерге."
Кебин бутун Алмамбет
Эки жагын карады.
Олтурун учоо кецешип,
Алмамбетти окууга
Жибересек деп санады.
Жатууга орун салганы.
Орду-ордуна жатышып,
Уйкуга кирип калганы.
Уйкуда жатты мемирен,
Эч ойгонуш кылбады,
Айланада булбулдар,
Тил безеп такыр тынбады.
Тоңкулдагы такылдап,
Бир нерсени туйгандай
Сагызганы шакылдап.
Бакасы чардан бакылдап.
Асманачык чабыттан,
Ар жылдыздын туру бар.
Кулак салсаң тундосу,
Ар чымчыктын уну бар.
Конко чейин суйлошуп,
Кон отурун жатканы.
Асмандан жылып ылдыйлап,
Ай оордуна батканы.
Жаркынын чачып аалamга
Тоң агарып атканы.
Уктоп жатат мемирен,
Эч коздорун ачпады.
Тацга маалкы шамалы,
Согуп турат аркыран.
Кундун нуру кылтыйып,
Гарады жерге чачыран.
Эрте турган адамдын,
Коцулу чайттай ачылат.

38

Таң аткаича тынбаган,
Ҷымчык уну басылат.
Куш нуру жерге тийгенде,
Короодо малдар жайылып,
Кагышып оттоп жургондо.
Ордунан булар турушту.
Алмамбет тун кеп салды;
„Кон кечикпей атоке,
Мен жонойун деп калды."
Минерге атын тандаган,
Алтын кумуш жамбыдан,
Кийимин кошо камдаган.
Бир баласын алпештеп,
Караан кылып кармаган.
Айтканынан жанбаган,
Молын корсоң жайылып,
Жерге батпай сандаган.
Дуруйодон тон кылып,
Баласына арнаган.
Туболукко жер кылып,
Турукту жерди тандаган.
Бирөө менен талашып
Башка жерге барбаган.
Жылкыдан тандап мингизип,
Дуруйо тонун кийгизип.
Азыгын берди арбындуу
Байлыгын элге билгизип.
Алтын кумуш зарынан,
Дуруйонун барынан,
Жуздогон тоого жуктотуп
Жеткирип келдеп Алманды,
Желдеттерди кошкону.
Жамбыдан кошо арттырды,
Устуно килем жаптырды.
Алманды алып желдеттер,
Ардактуу жолун тартышты.
Энеси экзер кеп айтты;
„Аман бол балам деп айты.
Корормун тирүү козунду
Сагынармын озунду

40

Уккум келер сөзуңду
Жакшы оку деп бек айтты.
Санаага боюң алдырба,
Капа болуп кайгырба.
Аман болсом алдыңдан,
Тирүү тозуп турармын,
Откон-кеткен кербенден,
Кабарыңды угармын.
Кандай окуп отот деп,
Барин койбой сурармын.
Капа болуп кайгырбай,
Өзумчө кайрат кылармын.
Эсимден чыкпай элесиң
Аман болсоң айланын,
Бир куну бутун келерсиң.
Алды аркоңды байкагын,
Балам ушул айтарым."
Кебин бутун Энеси,
Копко каран турганы.
Аман баргын балам деп,
Арубак кабар алам деп
Атасы салды мындай кеп:
" Кабарыңа такыр чыкпаса,
Артыңдан издеп барармын,
Жети өлүп жерде калсамда,
Каралдым сени табармын.
Ламаларыңа колдосун,
Кайда жүрсөң аман бол,
Эч жамандык болбосун.
Айланайын Жолборсум.
Эсиңе алгын кебимди,
Таап жургунтецицди.
Жолуңарда жаман бар,
Эч такалбай тайгылбай,
Туш болбостон жаманга,
Туру сүук каманга,
Кошкун балам аманбар."

37

Алмамбет айтты мындай кеп,
„Санаа тартып ата эне,
Оюцарга алба деп.
Капа болбой карганда,
Коп ойлонбой тургула.
Пайда болбойт кайгыдан,
Кейибей кайрат кылгыла.
Аман болсомайланып,
Окуумду бутуп келермин.
Кайрат кылып озумчо,
Кыйындыкты жецермин.
Канча кыйын иш тушсо,
Убагында корормун.
Уйрончон соц ал жерге,
Убайымсыз конормун.
Айланайын эне ата
Башыцарга иш тушсо
Болбогула эч капа.
Азыртан бошон калдыцар,
Санаа тартып кайгырып,
Эмитен ойду алдыцар.
Ушуну айтты Алмамбет.
Ата эне эсен болгула,
Кайгы менен карыган деп.
Ойдо ылдый откондон,
Укпагыла жалган кеп."
Ата эне менен коштошун,
Журуп кетти Алмамбет,
Жигиттер менен топтошун.
Алды аркасын карабай
Болбогон ишти санабай.
Кун оордуна батыптыр,
Элдин алды жатыптыр.
Карацгылап жол журуп,
Канча кыйын тоо журуп.

Ацгыдаган капчыгай,
Касабалу зоо журуп.
Кун тийбеген тунт токой,
Нечен кыйын коо журуп.
Жургондордун барысы,
Кайгыланбай бут кулуп.
Катарлаша журушуп,
Терец созду башташып,
Жабылып бари кулушуп,
Жук артылган атанын,
Артынан тездеп айдашып,
Акыл кептеп суйлошуп,
Адамдын хоонун жайлашып.
Жургондорду байкасаң,
Ат дабышы дабыран.
Ке жеринде жейрени,
Жылкы сындуу жайылат.
Айбандан ашат кооздугу,
Издесец кайдан табылат.
Куйругу саяц жал тайкы,
Жапелдес келген ала бел,
Соорусу кец, озу кер,
Куланы койдой жайылат.
Ар жерден корсоц буларды,
Оцунон айрып таанылат.
Кыйла тоону ашышты,
Уч-кун удаа журушуп,
Бир токойдун четине,
Жете келип жатышты.
Куу карагай арчадан,
Улуу отту жагышты.
Оокатынын камын жеп,
Кол казанын асышты.

Аттарын аса байлашын,
Тоонун жуҗун тушурун,
Чогу койду жуктарун,
Барысын тегиз жайлашын.
От жарыгын коргондо,
Токойдогу айбандар,
Калбай келди жайнашын.
От боюнда отурун,
Кыйласы корун таңдашын,
Токой ичи чытырман,
Коргон адам жудогон,
Асман тирен чынары,
Картайын боору тулогон.
Сай талы оскон чынардай,
Кайыцы кокту тиреген.
Жалгыз жарым жан кирсе,
Жыртkычы жеген чыгарбай.
Ар айбандын чуусуна,
Адам чыдан тура албай.
Аюусу тынбай бакырын,
Алы жеткен жандарды,
Артынан куун качырын.
Арстаны аркыран,
Жайнап журот Илбирси,
Аңдыганын кутkарбайт,
Канысынан илгичи.
Айбандан сурдуу жолборсу,
Кулан, бокон, жейрейди,
Буларды аман койбоочу.
Эч тынбастан куну-тун,
Бут токойду жойлогон.

31

Ар жыгачка асылып,
Маймылдары ойногон.
Чуу болгон айбан унуно,
Конугун кулак канганы.
Аябай катуу жол журун,
Чарчап калган адамдар,
Уйкуга кирип калганы.
Ортодо жаткан Алмандын,
Жаш да болсо сурунон,
Жыртыкыч тие албады.
Катылышып капыстан,
Илбирс колун салбады.
Тун токой ичи тынчыбай,
Айбан уну дабыран,
Шамал болсо, астарак,
Кулак тунун шабыран.
Жаткандардын барысы,
Чын уйкуга киргени.
Уйкуда жатып мемирен,
Эч дабышын билбеди.
Карацгы жерге толгону,
Шамал согун сыдырым,
Таңга маалы болгону.
Токойдо турган куштардын,
Сайраса кулак тундурат.
Эрте турун жандардан,
Торгою кокто чулдуран.
Асманда жылдыз батканы,
Аламга чачып жарыкты,
Тан агарып атканы.
Жаткандар бутун ойгонун,
Ордунан тура баштады.

32

Асманда жылдыз болунун,
Адам даана корунун.
Жаркынын чачып ар жерге,
Тан, нуру калды согулун.
Кий имдерин кий инин
Барысы турун болунтур.
Ээр, Комдорун алышын,
Ат, тоону отко коюнтур.
Эч буйдалбай барысы,
Тамактанын калышты.
Ат менен тоону кармашын,
Атын токун, тоо комдон,
Жукторун бутун артышын,
Дабыран жолго салышты.
Ээсалышын бир туага,
Чын уйкуга канышты.
Эрте турун жоношун,
Кыйла жерге барышты.
Ашты арсак белдерди,
Эки жакка козсалын,
Корушту сонун жерлерди.
Аяк башы коз жетпес,
Корду кумду чолдорду.
Мелмилдеген жер-жерди,
Турган жакшы колдорду.
Бесыгы абдан кайнаган,
Булардан башка бул жерге,
Эч адам даан барбаган.
Туз жеринде ышкырын,
Жыландары жайнаган,
Адам корсо сурдогон,
Бул жерди эч ким билбеген.
Кыйма чийме жыланы,
Кумурскадан сандаган.
Канчалык каран турса да,
Адамдын козу калбаган.

36

Нечен куну жол журуп,
Жол жургондо мол журуп,
Какыраган чол журуп,
Кайтаган такыр чобужок.
Нечен сонун жер журуп.
Ат устундо ургулап,
Коцулдору болуиду,
Калдайган кара чоц Бээжин,
Ар жери калды корунун.
Кара таандай кайнаган,
Калыц кытай жайнаган.
Ар турлу окуу бар экен,
Адам корун тац калган,
Бээжин дечен шаар экен.
Алмашбеттер суйлошун,
Келдик дешин куулошун,
Алыстан шаарды кор гону. 37
Жабыла журун барысы,
Чет жакалай келгени.
Бир жерге келип турушун,
Келерки ишин ойлоду.
Желдеттерден алтоону,
Жук жанына койгону.
Биз аралап келели,
Кандай болгон иши бар,
Шаар ичин корону.
Канчалык ойлоп барысы,
Акыл айткан кишиге,
Дегенине конолу.
Турган жерин окууну,
Корсотуп берген адамга,
Дунуйодон берели.
Калганга айтын бул кепти,
Желдеттерин ээрчитин,
Калыц шаарды аралап,
Алмашбеттер жоноду.
Эки жагын каралап.

Атарына камчы урун,
Журду бари сабалан.
Шаарды корун барысы,
Коцулдору канганы,
Кочолорун аралан,
Базарына барганы.
Атчан турун Алмамбет,
Мындан кенти салганы:
Муну корун кытайлар,
Бут тоцыркан калганы.
Катары менен ойлонун,
Кыйла созду камдады.
„Аста баштан абайлан,
Айтуга бала чамдады.
Базарда турган барыца
Айттым менда саламды.
Ар онорду уйроткон,
Окуцарды табамбы?
Таан барын Окуну,
Турду онорго канамбы?
Турукту окун качнастан, 38
Туболук онор аламбы?
Киреге такыр орун жок,
Как талаада каламбы?
Кирип калсам окуга,
Байкайт элем чамаамды.
Кандай болот аягы,
Тындырбады санаамды.
Ордунан чыкпай оз оюм,
Кайра элиме барамбы?
Айланайын желдеттер,
Жоон жок айткан кебиме,
Оздорунчо кыжылдайт,
Албады мени тецине.
Тушунбодум мен дагы,
Булардын айткан создорун.
Айтсам такыр ун чыкпайт,
Билбедим такыр жондорун."

Базарын карап турушат.
Тил билгеи адам чыкпады.
Тушка жакын болгондо,
Барары кызын кылкылдап,
Калыц кытай толгондо.
Эрте басып Элдирен,
Эки жакка темселен,
Алмамбеттин жанына
Карган кытай келгени.
Аймалайын баламдеп,
Айта турган сагап кеп;
„Кайдан келген баласыц,
Айткын мага оюцду,
Издегениц табасыц."
Эртеден бери турасыц
Кандай сенин оюц бар.
Кеп сурап баламтурамын,
Кайда барар жолуц бар.
Ээрчитип алган жаныца
Кыйла желдет колуц бар.
Озуц кандай Элденсиц,
Кай жактагы жерденсиц
Колуц менен бул жакка,
Кай себептен келгенсиц.
Турсац керек салкында,
Чыдабай азыр терденсиц.
Жашырбастан барысын,
Койбой барын айткыныц
Эгер макул болбосоц,
Азыр турбай кайткыныц.
Кебицди мен укпасам,
Кантип чыдап тура алам.
Баштацыз баламсозуцду,
Барыцардан сурапам.
Жакшы болсо кебицер,
Уккандан кийин кубанам.

36

Жакшы болсо сөзүцөр
Көцүлдөн кантип чыгарам.
Айтылган кепти байкагын,
Балам ушул айтарым."
Алмамбет салды мындай кеп,
Атаке тыцшап туру цуз,
Айттарым ушул сизге деп:
„Жайнаган калмак уругу,
Соорентуктун кулуну
Кара калмак элим бар,
Калдайган кара жерим бар,
Абайлап уккун атаке,
Бул жерге келген жанумбар.
Арасы алыс жол экен,
Аябай катуу чолдодум,
Кабарын угун алыстан,
Окуйун деп келгемин. 39
Келгеним соц, барына,
Чоц саламды бергемин.
Тушунбоду кебиме.
Атаке кандай байкадыц,
Ичимде болгон кебимди,
Аягын азыр айтамын.
Тилимди билген киши жок,
Ацъыран кайта кетем деп,
Бутун денем куйун чок.
Тыцшасацыз атаке,
Азыр кепти саламын.
Ар онорду билгиздеп,
Бул жердеги окуунун,
Билесизби кабарын.
Айтын койсоц билсециз,
Жарыкта барын табайын.
Тудукту окун барысын,
Чын онорго канайын.
Ар онорго конычын,
Анан элге барайын.
Билсециз айткын чыныцды,
Айтын бергин сырыцды?

Айтын турган алдында,
Алмамбет созун буткону,
Кандай айтар экенден,
Ак сакал чалды куткону.
„Айланайын баламден,
Айтпадыц мага жаманкен.
Ал окуну билемин,
Озум менен ээрчитин,
Азыр алып баламден.
Баятон бери айтканыц
Бутундой болду мага эп.
Чын коцулун бар болсо,
Мени ээрчип жургунден.
Чалдын оцун карасац,
Сакал чачы агарган.
Мацдайында тырыш жок,
Жаш баладай мацгайган,
Чач сакалга караса,
Кыйлага кирип картайган.
Оцуна алып караса,
Жоцы туулган баладай.
Тургандардын барысы,
Чалдын оцун корушун,
Тушунбоду кандай ден.
Шаар четине калтырган,
Дуя дунуё тоолор бар.
Аларды таштан келгенбиз.
Кошо жургун атаке,
Биз аерге баралы.
Отурун абдан кецешин,
Желдеттердин барысын,
Кайра жолго салалы.
Алып калып дуйнону,
Ата эквобуз калалы.
Кайра келип сизменен,
Окуну анан табалы.
Ар дуйнонун бари бар,
Тийбес бизге залалы.

38

Кабарын угун барысы,
Оз ичинен кулгону,
Чалды алын жанына
Шаардан тышка жургону.
Кытай чалга тандашын,
Эч кабарын билбеди.
Кайра эрте кетсекден,
Чал барысын жур деди.
Тар когону аралап,
Бариси чалга каралап.
Кандай кеп чыгар экен,
Жандай журду сагалап.
Эрте журду барысы,
Ак сакалду карысы,
Аттарын бутун сабалап.
Акыл айткан барына
Айран болду карыга
Карынын айткан созуно,
Алмашбеттер конгону. 38
Убан, чубан калбастан,
Жук жанына келгени.
Сакалы ак, оцу жаш,
Биринчи бары коргону.
Корсотун берген акыца,
Атаке алгын мунуден,
Алмац турун алдастан,
Кол дунуйо бергени.
Дунуйодон койбостон,
Азык кылып алгынден,
Желдеттерге болгону.
Мына бу болот магаден,
Озунукун жондоду.
Кайратту Алмац турабы,
Турганыцыз кай жерден,
Бир келген чалдан сурады.
Айланайын баламден,
Кулак сал, турган барыцар
Айтамын азыр кыйлакен.

Алаксыбай уккула,
Барыңарга болсо эп.
" Таң калдыңар барыңар,
Кандай шумдук бул чал деп.
Онордун барин үйроткон,
Шумдуктун турун мен берем,
Ажидаар, жылан, марлардын,
Барисине тең келем.
Нечен жылы болсода,
Жер алдынан эч чыкпай,
Окутсам кантип кун корем.
Алты жыл болду сакасам,
Кундун козун корбодум.
Ушунча жылдан бери жакка,
Базарга бугун келгеним.
Жер алдында жатамын.
Эки жакка чыкпастан,
Келгендердин барына
Жашы менен карыга
Ар онорду үйротун,
Машыктырын атамын.
Шартын болот башыман,
Торолгондон жашыман,
Алты жылга толгондо,
Жай мезгили болгондо,
Базарга чыгын басамын.
Алты кунго эсалын,
Анан коңул ачамын.
Ар жерден келет кызыгын,
Келгендердин барысын,
Үйротпой кантип качамын.
Карыгандан кубарды,
Эгимдеги сакалын.
Ар онорду билгизин,
Алыска кетти атачым.
Кун корбостон кон жылга,
Кайра баштан жашардын.

37.

Жер алдында жатсамда,
Кабарыңды уккамын.
Келип калар бугунден,
Алдыңдан тозуп чыккамын.
Сени сынап келгенде,
Кыйла кенке буйткадым.
Аты жонум айтпастан,
Ар кайсы кенке буйтадым.
Созуңду угуп оозуңдан,
Озумдон-озум кубандым,
Соолотуңду мен коруп,
Которулуп чыцалдым.
Эчкимге айтпас созумду,
Азыр сага чыгардын.
Корбойсуң балам жамандык,
Капаланбай турасың.
Мени менен бир журуп,
Айтканымды угасың,
Коцулуңду эч болбой,
Бут окуга бурасың.
Кайраттанып тартынбай,
Кыл дегенди кыласың.
Конгондон кийин барына,
Ажидаардын заарына,
Ошондо моюн сунасың.
Чыдамдуу бол, кайрат кыл,
Уккун балам созумду,
Ошондо бутун чыгасың.
Коцум эрин коон толкун,
Сын сырымды айтканым.
Мунозуца кубанып,
Ар тарабың байкадым.
Колумда болду коп адам,
Селдейди такыр таппадым.
Акыл айттым озуңо,
Эч кайгырып качпадым.
Озумдон-озум чечилип,
Болгон созду какшадым.
Булар мен создошкун,
Балам азыр кайталы.

38

Акылың бар билерсиң
Созумду койбой илерсиң
Ушул менин айтарым"
Желдеттерди жоноткун,
Балам азыр кайталы.
Алмамбет айтту макулдеп,
Айтканындын барысы,
Бутундой мага болду эп.
Алмамбетти жеткирип,
Желдеттердин барысы,
Кайры кошун айтышты.
Тоолоруно чай жуктоп,
Үйлоруно кайтышты.
Чалды ээрчип эр Алмаң
Илгерилеп басышты. 35.
Нечен кырка тамды отту,
Ке жеринде казылган,
Нечен бийик жарды отту.
Соң добого жеткенде,
Жер алдына тушушту.
Ана жетет ана жок,
Конко басты кубурон,
Эл дабыш билинди,
Эң шумдукту кубурон,
Канысынан коргондор
Акыл эстен тунулот.
Кыжылдаган кон адам.
Кытай чалды коргондо,
Тең жарыла бергени.
Аябаган ысыктоп,
Алмаң журуп тердеди.
Катуу журуп экоотең
Жетчуу жерге келгени.
Абайлачын балам деп,
Азыр айтам далай кеп:

«О куу га жацы киргенде,
Турган жериц чуу болот.
Сайыш, чабыш, атыштын,
Үйроткон жери шу болот.
Жаш экенсиц сен балам,
Коргон сатын кубанам.
Чоц сууну соолткон,
Ачык кунду жаадырган,
Баштан аяк буларды,
Буткозун оман чыгарам.
Айбалтаны чан канды,
Кандай жерде болсо, да
Мыктыкты туздон аткаиды.
Асманды булут кантаса
Аны кайра ачканды.
Адам жок болсо жанында
Айласын таан кач канды,
Тупокту найза колго алын,
Ыгы менен сайганды, 36.
Капыстан келин кол салса,
Эч тартынбай баргамды.
Ушул айткан онорго,
Ээрчитин озум сугарам.
Журогуц таш, башыц жаш,
Колумдан келген онорду,
Үйротной кантин тура алам.
Алтымыш баштуу Ажидаар,
Коносуц мунунзаарына.
Канчалык кон кол болсода,
Чыдайсыц анын каарына.
Аман болсоц бутоксуц,
Макул болгун барына.
Кулак салгын жаш балам,
Соз айтып турган карыга.
Турук ту болсоц ар качан,
Эмгек озу келет го.

Кайжерде болсун качпаган,
Кайраттуулук керек го.
Кыйындыкты ар качан,
Чыдамкайлык жецет ко.
Байкасац балам бул жерди,
Кетте шаардын тушу го.
Ар оорду уйроткон,
Самаганыц ушу го.
Айтылган созду байкагын.
Кийимицди жайлаштыр,
Балам ушул айтарым"
Алмацды корсоц ошондо,
Кабагы калды ачылып,
Кайгыргоны басылып.
Дегенинцдин бариси,
Болду мага кыйла сен,
Айтайынчы сырымды,
Атаке болсо сизге эп.
Мына мындай болгон кеп:
" Келгенден бери уксунден,
Кыйла кепти салдыцыз.
Башкалыкты билгизбей, 37.
Атамдай болуп калдыцыз.
Кабарымды сиз угун,
Алдымдан тозуп бардыцыз.
Айтканыцды оорундап,
Бут калтырбай актайын.
Каргенимди катырып,
Барысын койбой тактайын.
Акыл деп айткан созуцду,
Эч унутпай сактайын.
Канчалык каарду болсода.
Баш тартып кайра качпайын.
Корсотуцуз барысын,
Бир четтен окуй баштайын.
Алыстан келдим атайы,
Атаке кантип таштайын.

Коргондо менда конормун.
Издесец да бут жерди,
Окууну кайдан табамын.
Эрчитип барып барына
Байкагыныц атаке,
Айтылган создун аягын.
Кайратынан кайтпады
Ушул создун барысын,
Эр Алмамбет айтканы."
„Турбады такыр ой келип,
Токтободу санаам деп
Ээс салып ал бугунчо,
Киргенден кийин окууга,
Бош бойсуц балам деп.
Айтканым ушул чынымды.
Меники кайдан жалган кеп.
Кытай чал албай неткени,
Эркин жатчы балам деп,
Эц карацгы жагына
Зал турун балын кеткени."
Жаткысы келбей Алмамбет,
Болбогон ишти эстеди.
Кеч киргени билинбей,
Тац атканы байкасац
Эч бир козго илинбей.
Жер алдында шамы бар,
Ар онорго салдырган,
Анда-санда тамы бар.
Кундур-тундур тынбаган,
Адамдардын бари бар.
Карацгы кеткен жагында,
Ажидардын жыландын,
Кантом турган заари бар.
Эч кыдырсац таппайсын
Ар онордун бари бар.
Туштушунда уйроткон,
Найза уну чакылдам.
Калкан тартком тошуно.
Коргондордун барысы,
Ишенбеген козуно.

40.

Кайсыл убак билинбей,
Карацгы карген куу гумдой.
Алмамбет жатты айласыз,
Кеткен чалдан туцулбой.
Шашын бушун энтелеп,
Чал оордуңдан тур деди.
Кийимиңди кийинип,
Мени менен жур деди.
Алдына салып Алмаңды,
Чал эрчитип алганы.
Алтымыш башту Ажидаар,
Алдына алып барганы.
Биринчи мындай болот деп,
Чал окутуп калганы.
Кончалык шамал болсода,
Кайрат кылып токтогун.
Азыр келет турду айбан,
Арсылдаган сурдуу айбан,
Эч алардан коркпогун.
Алар келген убакта
Ий деп такыр сезбегин. 38
Журогуңду токтотуп,
Окууңду айтып тездегин.
Акырында карасоң,
Айласыздан жыгылат
Алар да берет кездерин.
Ар опорду үйротту,
Эч оокат албай оозуна
Ажидаардын жанына,
Алты куну тунотту.
Убан-чубан арадан,
Дагы неге кун отту.
Одкатты такыр эстебейт,
Үйрөнгөнун кайталап,
Алмамбет айтып жаткаңы.
Бир малында караса,
Ажидаар жылан, ар айбан,
Алмамбетти кантады.

Эки жагын караса,
Жанындатурган чалы жок.
Эч буйдалын качпады.
Айта берди билгенин,
Акыл эстен шашпады.
Журогу согуп дукулдон,
Айбат салат барысы,
Алмамбеттке дупулдон.
Ажидаар менен арбашты.
Кайтарылып качпастан
Нечен куну кармашты.
Акырында караса
Айга жетти сапаса,
Келгендердин барысы,
Кыйлоны жеңген карысы
Барысы сулан калпасты.
Аны коруп Алмамбет,
Озунчо калды суйулуп,
Уйротуп жургон карыган чал,
Келип калды жанына,
Калдалактан жугуруп.
Дурбон келген турду айбан,
Тура албай жандан туцулуп.
Жыгыптырсыц барысын,
Ракмат сага балам деп.
Кайратыц бар калдайган,
Кыйлага жетер чамаац деп.
Жургун балам мени менен,
Секинден уйго баралы.
Кыйла кунго тыныгын,
Уйкуга бизда каналы.
Озубузчо отуруп,
Бир суйлошуп алалы.
Жашта болсо Алмамбет,
Келгендерди жецгени.
Эрчип алып чалменен,
Жаткан уйго келгени.
Чыдаган соц заарына
Келгенден кийин тердеди.

39.

Жатын дем ал балам деп,
Эч бир оокат бербеди.
Сулк эле келип жатканы,
Жанында чал ойлонуп,
Капа болуп толгонуп,
Ары-бери басканы.
Кандай шумдук болду деп,
Кунгуронун ичинен,
Айтты кыйла болгонкеп:
„Жаш баланы шен сынап,
Конторуно киргиздим.
Журогу тоодой экенго,
Окуганы ашынды.
Келгендерди кетирбей
Бир башынан качырды.
Алды менен келгенде,
Аларда кату асылды.
Аянына келгенде,
Айласын таппай басылды.
Кайрон балам Алмамбет,
Барынын оозун ачырды. 38.
Абайлайын шен дачы,
Бу кылганым чала го.
Эч кунтууго киргиздим,
Ойлоп корсом бала го.
Ушул созду таштабай,
Журокко бек туйойун.
Сынына жакты бу бала,
Абайлап аста журойун.
Кыйлага козу толду го.
Окутайын акырын,
Оз баламдай болду го."
Ушул созду ойлонуп,
Жанында чал турганда,
Алмаш калды ойгонуп.
Ордунан тура калганы,
Жакшы элеби балам деп,
Жанына басып барганы.

Аркы берки кептерден,
Алаксыта салганы.
Тамактанчын балам деп,
Ар оокаттын башынан,
Алдына бутун койгону,
Алын келген оокатты,
Экоо тец жеп болгону.
„Айланайын жан балам,
Алтымыш баштуу ажидаар,
Быяк этпестен жатты го.
Андан башка жылаандар,
Тегеректен басты го.
Чыдамду болдук арбашта,
Бариси тец этпецден,
Акырында качты го.
Тыбырчылап ойноктон,
Айласы кетип шашты го.
Тыштан корун кубандым,
Жыккандан соц аларды,
Сени коздой чурадым.
Ээ салгыныц балам деп
Алын келип турамын.
Мындан кийин карысац,
Ар онорго бурамын.
Кундон кунго куч алат,
Сен дагы кайрат кыла кор
Экинчи балам баргаида,
Жалындаган от чыгат,
Куйун турган чок чыгат.
Чыкылдаган суук болот.
Кандай адам болсо да,
Чыдабай суука бут тоцот.
Дабыраган жаан жайт.
Шамал бороон тук тынбайт.
Экинчи балам киредде.
Чыдай коргун барына

36.

Былк этпей жаткан супалып,
Ажидаардын заарына.
Шамал болгон от, жанган,
Жамгыр жааган суук болгон,
Ушундай шумдук каарына.
Эми балам коркпойсуң
Кыйласына конуктуң.
Нечен куну Арбашып,
Барысын койбой жецинсиң.
Кулак сал менин созумо,
Ойлонун турсам кыйындык,
Абдан каарду бирөө бар.
Калганы качат сурунөн,
Айласы дагы табылар.
Андан дагы сурдуулар
Асылын бари жабылар
Акылың менен ойлонун, 33.
Ушунда гана байкагын.
Калганын озуң билерсиң,
Балам ушулайтарын"
Жер алдына коз салсаң
Ар ойбандын суруу бар,
Мылтык отыш, сайышуу,
Айбалтанын чабышу,
Ар онордун туру бар.
Ажидаардын сурууно,
Эр Алмамбет конуптур,
Заарына чыдабай,
Кыйла адамдар олуптур.
Ар онорго канычын,
Алмамбет батыр коруптур,
Каалаганын окуйт деп,
Турду жерге болуптур.

Окусаш деп алыстан,
Эр Алмамбет келиптир.
Баралык эми баламдеп,
Кыйла созду салганы.
Шумдуктунун ичине,
Алмаң карап тура албай,
Экинчи жолу барганы.
Үйротун турун карыганчал,
Билгизбей кетип калганы.
Алтымыш башту Ажидаар,
Алмамбетти арбады.
Журогу согуп Эч сезбей,
Ажидаарды жандады.
Бир оозун ачса жалындан,
Оту чыгат арылдап.
Бир башын ойдо которсо,
Мондур жааган дабыран.
Адам чыдап тура алгыс
Бороон шамал шабыран.
Кышкы тушкон чилдедей,
Суук болот чыкылдап.
Заарын тогот этинен,
Суу сыякту чыпылдап.
Канчалык сурду болсода
Эр Алмамбет баатырдын,
Жыгууга алы келбеди.
Үйроңгднун унутпай,
Айтып турат Алмамбет.
Нечен, кун канча тундорду,
Откопун Эч ким билбеди.
Жыгылбады такыр деп,
Ажидаарга жинденди.
Ичинен суйлоп куртуулоп.
Акыры тындым кылыптыр.

34.

Алтымыш баштуу Ожидаар,
Аны Алмаш жыгыптыр.
Озунчо кату суйунун,
Турган жерде тыныптыр.
Капысынан кубаныш,
Уйроткон чал чыгыптыр.
Арасын туруп санаса,
Чубуруп жыл отуптур,
Алды аркасын караса
Аккан сууну соолткон,
Ачык куйду жаадырган,
Уйронгучо буларды,
Торт жылга чеген жетиптир.
Кулун жайнап отурду,
Бул эле болбос магадеп,
Айбалта чабыш, сайышка, 37.
Копкон козу канышка
Душман болсо намыска,
Дагы уч жыл окуду.
Баланын бою чыцалды,
Бутун койбой уйронун,
Кытайча тилди да билен,
Суйлосо чечен куулонун.
Барысын билин алганы.
Ушундай болсун баладеп,
Кытайда наамы калганы.
Жакшы билин тактады,
Устатынын айтканын,
Бут калтырбай актады.
Айлар отту арадан,
Жылдар кетти карасам.
Уч жылга жетти санасам.
Куну тун билинбей,
Мына ушундай жагы бар,
Кундур тундур очпогон
Жер алдында шамы бар.
Ар онордун бари бар.

Айбатына карасаң,
Пил мучолу туру бар.
Журсо шамал тынбаган,
Жолборс сынду суру бар.
Тогуз жашар Алмамбет,
Он алтыга толгону,
Ар онорго канычын,
Ашкан баатыр болгону.
Жети жылы тартынбай,
Ар онорду алганы.
Ата эми кетейин деп,
Алмамбет турун айтты кеп,
Жонойун деп калганы.
Кантип карман турайын,
Барсаң балам баргын деп,
Кытай чал айтты мындай кеп:
„Чйуцо барсаң сен балам,
Эсице алып турарсың.
Билгизди деп онорду,
Откон кеткен кербенден,
Кабарынды сурап турарсың.
Ушундай эле ойлосоң,
Балам менин санаамден,
Бут уйронун кетерге,
Кыйынды кайдан табамден.
Чыгарбаетан эсиңен,
Эстей жургун баламден.
Угармын менда кабар деп.
Кыйла кенти салганы.
Узатайын балам деп,
Артынан эрчин баргаиы.
Байлоодогу атына,
Булар келип калганы.
Аман болгуната деп,
Оюңа алба капа деп,
Алмамбет атка мингени.
Кош атаке аман кал,
Алмамбет айтты кыйлакеп.
Жакында кирип барасың
Мынабу жолго саласың.
Контон бери жат болгон,
Элиңди балам табасың.

42.

Кучактошып обушту,
Кол алышып корушту.
Алмамет Элин бет алып,
Жолго тушуп журду Эми.
Жок болгуча Кораны,
Кофан турду баланы.
Кеткиси келбей оордунан,
Корун турду талааны.
Ыйлап турат карасаң,
Ар онорду уйроткон,
Ак сакалдуу жаногы.
Эч корунбой калганы,
Базарда Элдер торады,
Арт жагын дагы карады,
Жашын аарчып бурулуп,
Заманасы куурулуп.
Оюн кайгы жеңгени.
Журоо берип ысыкта,
Чал аябай тердеди.
Алмашбеттен тушулуп, 38.
Уйуне кайра келгени.
Муну мындай салыңар,
Алда Эмне созу бар,
Алмаңдан кабар алгыла.
Сарыалага камчы уруп,
Шамал сынду удуруп.
Арандай оозун ачырып.
Эрте жетсем Экеидеп,
Алдындагы атынын,
Ак-кобугун чачтырып.
Тузоңчолу жон менен,
Тунтуз кеткен жол менен.
Куну туну жол журуп,
Жол жургондо мол журуп.
Атына камчы салганы.
Нечен жылы корбогон,
Айылына жакындап,
Алмаң келип калганы.

Сүйүнгөндөн эр Алмаш,
Атын аса байлады,
Корпочосун озу алып,
Алдына салып жайлады.
Нечен куну уктабай,
Эки жагын ойлонуп,
Уйкуга кирди толгонуп,
Таш атканча уктады,
Турду чочуп ойгонуп.
Атынын ээрин алганы,
Куура тушап бутунан,
Сары-аланы эркинче,
Отко коюп салганы.
Кайра келип ордуно-
Уйкуга кирип калганы.
Уч-кун, уч тун уктады,
Жатканы менен бул жерге,
Эч пайда такыр чыкпады.
Уч кунгө чыпчаш толгондо, 37.
Эртеш менен таш атып,
Жерге жарык толгондо.
Ордунан туруп кийинип,
Журогу туйлап сүйүнүп,
Атын барып кармады.
Калмак ээрди токунуп,
Устуно бекем отуруп.
Сары алага камчы уруп,
Аты кетти катуулап,
Шамалдан аша жулкунуп.
Жук экен деп ойлобойт,
Чоц атандай булкунуп.
Торт туячы бугулуп,
Кызып калды жугуруп,
Анча мынча ацдардан,
Арышын салып туйулуп.
Борондой болуп зыр кыран,
Туячында таш болсо,
Туш-тушка кетет быр кыран.

Тош болбогон чолдордо,
Топурак учот пырпыран.
Кушду жерде корасац
Туш-тушка учот чыркыран.
Кызын калды сарыала,
Бороондой болун буркуран.
Атын абдан шаштырды.
Оозун жыйын Алмашбет,
Асталатып бастырды.
Ою кетти болунун,
Коз чалдырса алдын,
Айылы калды корунун.
Жакын жолго салганы,
Кун батардын алдында,
Уйуно кирип барганы.
Энеси чыгып алдынан,
Кучактап тозун алганы. 39.
Атасы келип жанына
Шолоктоп ыйлап калганы,
Черуулору жабылып,
Атын алып байлады.
Алып кирип Алмацды,
Коцулдору жайланды.
Ссорандук Туруп кеп салды:
Кон кыйналгон жоксуцбу?
Карегим балам деп калды.
Ал жерде кандай озгоруш,
Кандай шитер бар деди.
Коргон билген барынан,
Балам кепти сал деди.
Айта отургун кебицди,
Чыгаргын балам деминди.
Окуцду кандай окудуц,
Кандай онор уйрондуц.
Канчалорга тец келдиц,
Сен кимдерден жецилдиц.
Кимдерден жаман кен уктуц.
Кыскасын айтчы ой балам,
Кандайча бутун жол чыктыц.

Айтсаңчы балам созуңду,
Карадым сенин козуңду.
Сурадым сенин жонуңду.
Аркы-берки кеп айттын,
Которсом деп коонуңду.
Кайсы жол менен келдиңиз,
Жакын экен каяны?
Айтканды озуң билерсиң,
Созумдун ушул аяны."
Ыккандын бари суйунду,
Душманы билип куйунду.
„Алыстан келип мен азыр,
Чолуруп чоорчан турамын.
Ал жайымдын болгонун,
Атаке кой бой сурадыц.
Айтуга азыр чамаам жок
Айласын кандай кыламын.
Тугонбогон кун бар го,
Эртец айтып берейин.
Кандай созду айтсацда,
Дегенице конойун.
Ээсалайын бугунчо,
Калганын дагы коройун.
Алмаң созун буткону,
Орун салып берчи деп,
Энесине суйлоду.
Эки жагын каранып,
Эшикке Алмаң чыкканы.
Ордуна келип кайрадан,
Керилип жатып уктады."
Айлалайын балам деп,
Суйлогону жургону,
Баатыр Экен караан деп.
Онордун барин уйронсоң,
Кыйлага жетер чамаац деп.
Суйунуп Экзер отурду.
Кеткиси келбей жанынан,
Бугулуп карап отурду.

38.

Жанында турун жалынып,
Экзер жатпай отурду.
Уйкусу кату келгени,
Ордунан турун Экзерин
Тошогуна жатканы.
Эки козу илинди,
Мемирен кату уйкуга,
Уктаганы билинди.
Калбай уктап калганы.
Жерге берин жаркынып,
Аппак тац отып калганы.
Салкын шам капыстан,
Сек ыгып урганы.
Тац аткапын билишип,
Кийимдерин кийинип,
Ордунан бари турганы.
Кату келген Сары-ала,
Байланып турат асылып,
Суулугун кату кемирип.
Аны отко койгону.
Уйда жоткан Алмамбет
Уйкусу кату мемирен.
Дагы келип жалынып,
Энеси Экзер кеткени,
Окатына камынып.
Ордунан турду Алмамбет,
Ак жолборстой чамынып.
Кубанышты ата эне,
Окуудан келип баласы.
Ойлору тынды токтолуп,
Кайгырар иши жокболуп,
Тынды буткул санаасы.
Уйго келип отурду,
Ар оокаттан алып келип,
Алдында бут толтурду.
Бут болгонун баждан,
Алмамбет айтып болтурду.
Окаттарын ичишти,
Тамак жешип бутушту.

39.

191.

„Алмамбет кандардан жол талашканы."

Аттанын азыр барам деп,
Эл аралап кором деп.
Черуу жыйын берициз,
Атаке сизге болсо эп.
Ушул менин ой тарым,
Деп Алмамбет салды кеп.
Атакеси Сорендук,
Кандык кылып турганы.
Алмамбеттке абайлап,
Коп черууну жыйнады.
Атын жакшы токутуп,
Жанына черуу кошт туруп,
Эл аралап жургону.
Эл ичинде коп экен,
Каарына чыдабай
Кайгыланып кийгону.
Алманды корун кыйлалар,
Озунон-озу сурдоду.
Азап тартып аябай,
Туткунда жургон андан коп.
Кенен ашка жетпеген,
Кийимге жетпей суукта,
Кутулсак деп ушундан,
Ыйлап зардап коксогон.
Начарлары сандан коп.
Камоодо калып кайгырып,
Эне атадан айрылып,
Айласы кетип алсыран,
Алы кетип шалдыран,
Бир курсактын абынан,
Тенин журот жалдыран,
Жарды-жалчы андан коп.
Башына туруп карабай,
Жалаң ачтан олгонун,
Калкалоого жарабай,
Бай-башчылар ондан коп.

Аз болсо да элине,
Башчы болуп алышып,
Азапка элин салышып,
Кур пулдогон кандар кой.
Кыйында калып кыйла эл,
Эки козун жаштаган.
Кул-куц болуп барысы,
Катын бала карысы,
Эч бир пайда таппаган.
Ушинтип шору кайнаган,
Байларынан жардыкой,
Окатка жетпей жайнаган.
Алмамбет журот алдында,
Черуулору жанында.
Элди аралап жургону,
Кембагалдын барысын,
Козун салып коргону.
Туткунда турган чыга албай,
Зардан жургон адамды,
Бошотуп барин чыгарды. 37.
Толой албай салыкты,
Бут кыйналып жатканды,
Барын койбой куткарды.
Кийимге жетпей талаада,
Зардан жургон адамга,
Окатка жетпей бутыйлап,
Сайлагандын барына,
Амбардан эгин болдурду,
Качынаны ачтырып,
Бутундой кийим бердирди.
Коргондор калды тукулун,
Жарды менен жалчылар,
Барысы кетти суйунун.
Кандын салган илийин,
Бул адам кандай буздуден,
Суйунуп жургон элдери,
Барысы салды мындай кеп:

" Абдан сонун жан экен,
Жардыларга караган,
Адилдиги бар экен.
Келечекти ойлогон,
Эч ичинде кири жок,
Жамандыгы болбогон.
Элге болгон дуйнону,
Эсенкан такыр билбейт го.
Угулуп калса кокустан,
Эсенкан абдан жиндейт го.
Каптан келип качырып,
Алмашбетти тилдейт го.
Оздорунчо суйлошуп,
Кетеличи журдешип,
Ушул созду айтканы,
Жабылыш барысы,
Кошо келген карысы,
Уйлорунo кайтканы.
Барысына койбостон,
Болуштурун бергени.
Черууларун ээрчитип,
Уйуно кайра келгени.
Арадан канча кун отту,
Карацгылан тун отту,
Акырында айланып,
Кундор отту карасам
Аттарын кырка байлаган,
Адамдын коонун жайлаган.
Атасынын жанына,
Акырын басып барганы.
Суйлосо да канчалык,
Эзбир жообун албады.
Кылганын угуп Уулунун,
Каарланып калганы.
Ордунан турун Соорендук,
Мындай кепти салганы:
" Балам айтам уккун деп,
Кыйла созду камдады.
Кыйындыгыц билинди,
Кон эл корун туцулду.

40.

Коптон бери кыдырган,
Байкадым балам сырыцды.
Айткаными аткарып,
Тилимди балам алсацчы.
Коцурбай дечен калчага
Кайраттанып барсацчы.
Сен кеткенде курутун,
Мушкунду мага салганы.
Канжайлак дечен Торумду,
Койнаган алтын кенимди,
Коцурбай калча алганы.
Азапта калып атакец,
Кур талаада калганы.
Балам кулак салып тур,
Созумдун жоктур жалганы.
Алып берсец буларды,
Атацдын жоктур армаиы.
Арбын жыйнап черуупу,
Ушуларды алып кел.
Коцурбай менен кармашып,
Чыр чатакты салып кел.
Айтылган созду байкагын,
Аягы ушул айтканым."
Соорендук кебин буткону,
Кандай кеп айтор экенден,
Эр Алмаца куткону.
Атасы турот кашында,
Кеп баштады Алмамбет,
Тура Он сегиз жашында:
" Айланайын ата деп,
Барып алып келермин,
Оюца алба кота деп.
Биерде турбай камынып,
Коцурбайга барайын.
Чатак салбай акырын,
Жайлуу кепти салайын.
Макул болсо Коцурбай,
Чатакташпай тынармын.

Эч созумо конбосо,
Канжайлакты бербесе
Ошол жерден ойрондон,
Билгенимди кылармын.
Же олтурун, же олун,
Качырын кайра чыгармын.
Акыры алым жетпесе,
Атымдын оозун бурармын.
Салгылашса Конурбай,
Калкайта найза сунармын.
Атаке содду байкагын,
Мына ушул кыларым."
Ушуну суйлоп Алмамбет
Озуно жолдош жыйнады,
Керуулору жабылып,
Жоломок болду калчаса
Алмамбеттер камынып.
Ай сарала от минип,
Саринжисин кийинип,
Ашкан сурду адамдан,
Баатырлыгы билинип.
Жолго салды барысы,
Кабагы ачык суйунуп.
Жоо жарагын илинип.
Алма баш мынтык жонунда,
Сыр найзасы колунда,
Албарсы журот жанында.
Ай балтосы жаркылдап,
Чоюн башы шаркылдап.
Бари тегиз журушту,
Атасы коруп Алмаңды,
Барысы калбай кулушту.
„Айланайын балам деп,
Кыйла жылы окудуц,
Кыйынчылык иш тушсо,
Далайга жетер чамаан деп.
Калдайган тоодой корунот,
Жургондогу караан деп,
Атасы коруп алыстан,
Ичинен айтты кыйла кеп."

40.

Жургондордун барынын,
Аттары туйлап булкунат,
Эч тайманбай кулушун,
Баатыр сынду булкунат.
Жабылыша жол журду,
Жол жургондо мол журду.
Касабалу коб ашын,
Канча кыйын тоо ашын,
Калдыраша жургону,
Айланага коз салып,
Кыйла жерге келгени.
Аралата журушун,
Жадыраша кулушун,
Шака-шака болушун,
Жолго бари салганы,
Коцурбайдын айылы,
Корунун чети калганы.
Ат коюшун барысы,
Жакын кирип барганы.
Коцурбайдын турганы,
Касбац деген тоо экен,
Устуно адам жетпеген,
Башынан коры кетпеген,
Бийик жаткан коо экен.
Ар жагына караса,
Арсайган бийик зоо экен.
Ортосун алып карасац
Чок-табылгы тор экен,
Шибери турат жайкалып,
Малга жайыт жер экен.
Топ-топ болгон борунда,
Табылгысы бар экен.
Ар жерине коз салса,
Абдан кыйла жар экен.
Кыян тушкон жерлери,
Бутун кеткен ац экен.
Тескейинде комулуп,
Кочку тушкон кар экен.
Куцгойундо жайылган,
Торт тулукту мал экен.

40.

Ар жерин бакылдан,
Кайберени бар экен.
Коңурбай турган жери экен,
Ар жагы ашкан бел экен.
Коңгон жерин карасаң
Абдан сонун кең экен.
Он эки кошат ак үйү,
Алыстан турат корунун.
Аккан суунун жанында
Чоң конушту кылыптыр.
Калдан, солон, жайсаңды,
Ар уруунун барысын,
Чакыртып бутун жыйыптыр.
Ортосунда кеп сүйлоп,
Коңурбай калча турунтур.
Чоголошун турган эл,
Коңурбайга жагынат,
Кандай кеп айтар экенден,
Ичтеринен сабылат.
Алмамбет корун буларды,
Акыл эстен шашпады.
Коңурбай эли кон экен,
Эч кайгырын качпады.
Жадыран жайнан барысы
Алмамбеттер барышты.
Аттыкан тушун барысы,
Турган жалпы элине,
Салам берип калганы.
Олурай бир карап,
Коңурбай алик албады.
Кандай элпек адам ден,
Олтурган тоң калды.
Сыртынан карап коргону,
Коңурбайдын мучосун.
Ала тоодой абрак,
Коңурбайга конуптур.

35

Коңурбайдын Шоораты,
Аламга кетип болуптур.
Он эки мучо келишип,
Тоодой болуп толуптур.
Эли турат кайгырып,
Үй алдына жабылып.
Эл ичинен кол жыйнап,
Эл чабууга камынып.
Жалпы эли сабылып.
Кастошып калкты кырууга.
Элди чаап тынууга.
Ташып талкан кылууга.
Соз сүйлогон адамды,
Койдой башын алганы.
Корккондорду качырып,
Артынан сая асылып,
Ичин коондой жарганы.
Он уруунун элине,
Салык салып барына
Кыйнап турган кези экен.
Каарына кон эл чыдабай,
Бийлап турган кези экен.
Алмамбет небак келишкен.
Коңурбай калча коңгуран,
Фринди алик бершген.
Алмамбеттер келгенде,
Суук козу менен кораган.
Оз ичинен ой-ойлоп,
Жамандыкты санаган.
Эй Коңурбай баатыр деп,
Саламга алик бербейсиң
Жарабас мунуңакыр деп;
Алмаң салды мындай кеп:
" Кон элиңди чогултуп,
Кандай кыйнап каардайсың,
Салам айтыпмен келсем,
Эмнеге алик албайсың.
Мойнуңду бурун толгойсуң.
Кон элиңди бут кыйнап,
Айтканыма болбойсуң.

40.

Озуңдон башка адамды,
Ит катары ойлойсуң.
Ар качан болсо абайлап,
Ушунуңду койбойсуң.
Менин сага айтарым,
Айтылган созду байкагын.
Мына азыр айтамын.
Мен кеткенде алынсыңа
Атамдын Канжайлак-дегенжерлерин,
Арбын алтын кендерин,
Кайтарып азыр бериңиз,
Доочу болуп дро-дролап,
Мына ошого келгемин.
Озундун тозбо жолукду,
Элди кыйнап жатасыңа,
Тободон ылдый басасыңа,
Элден тарткын колуңду.
Калыңа Эл кантип которот
Канысган кылган чоңдукту.
Кундо салым саласыңа,
Бут элиңди тынчытпай,
Бутундой жыйнап аласыңа.
Салык алып коп элден,
Пайданы кантип табасыңа.
Ушинтип журуп акыры,
Балесине каласыңа.
Байкагын элдин чамасын.
Айткапымын барына,
Аный дебей конуңуз.
Айтып бергем мен азыр,
Биздин келген жонубуз.
Элиңди айтпын тарашсын,
Акыл айтам озуңо,
Мени менен жарашкын.
Турган элди кыдырып,
Жарды болуп жалдырап,
Кедейликте алсырап,
Жургондорду мен кордун.
Коңурбайга барайын деп,
Кецешмеке мен келдим.

40.

Экообуз бирге кошулуп,
Эсенкан га баралы,
Аны менен кенешин,
Акыл создон салалы.
Оор турмушта жашаган,
Кийимче жетней суукта,
Оокат таппай ысыкта,
Калыц элди куткарын,
Барын алып калалы
Кандай айтат Эсенкан,
Орундалса болду эле,
Калыц элдин талабы.
Касташып мында турбастан,
Экообуз бирдей камынып,
Эл бошотуп алалы.
Кандай болот кандай жок,
Кыйноодо жоткан тумон эл,
Барысы болсун кардыток.
Жыргап калсын барысы,
Катын бала карысы,
Эч ичинде кайгы жок.
Жакшылык кылбай элице,
Чакыртып барин кыйнайсыц,
Сыйлабастан элицди.
Кайра салык жыйнайсыц.
Салыгыцды токтотуп
Омуруцда тыйбайсыц.
Акыратын Коцурбай,
Алмамбетти карады.
Абайлагын Коцурбай,
Кыйнайсыц элди оцдурбай,
Созумдун ушул аягы.
Алмамбет кебин буткону."
Жонго конот суйлошсе,
Касташып келген душманыц.
Которулуп кеткенде,
Тобосу кокко жеткенде.
Созго такыр ынабай
Кас болот жакын туугалыц.

39.

Алмайынча койбойт го,
Арамдык ишти ойлойт го.
Канчалык какшан айтсанда,
Эч бир созго болбойтко.
Алды артыца карабайт,
Жатындашыц болсо да
Убагында карабайт,
Туганыцан чоц чыкса
Эч бир ишке жарабайт.
Артынан жолон жакынын,
Которуго санабайт.
Коцурбай менен Алмамбет,
Кана болбо жарандар,
Бул созумду жалган деп.
Жогоруда айтылган,
Жалганы жок тура кеп.
Экоодагы ушундан,
Бирине кеби жакпаган.
Ыркы келбейт Экоонун,
Эли турат сабылан,
Эки жагын чамаалан.
Ачуланын коцурбай,
Ордунан тура калганы,
Обсуз хатуу бакырын,
Жасоолдорун чакырын
Мындай кепти салганы:
"Алмамбетти тик коран,
Кыйкырык менен кепсалат.
Соорендуктун арамы,
Ойлонсоцчу оолук пай
Бай кон жургун чаманды.
Келип мага жацшайсыц
Куткары элди деп,
Келгиндеп бери какшайсыц.
Сен кандайды билесиц,
Чокчолоцдоп чоц болуп,
Баатырсынын журосуц.
Обу жок созду суйлойсуц
Чанебирек журбойсуц.

39.

Калыңэл толойт качпастан,
Кан буйруган салыкты.
Кутулталы мындан деп,
Коңулуң кандай тарыкты.
Алдыма келип турасың,
Айласыз кецеш кыласың
Бошотсок деп карыкты.
Качпайт салык толоодон,
Калыңэл кайдан талыкты.
Болбогон ишти жоктойсуң
Такыр оозго келбеген,
Жаман созду оттойсуң
Бул журушуң бар экен,
Кай жерге барып токтойсуң.
Акылың толук корунот,
Санаасыз кепти баштайсың
Тим койсом сенин оюңа,
Байкабай келип какшайсың. 36.
Арамдык ойлон ар качан,
Бир оордуңда жатпайсың.
Акмакча созду бүйлойсуң,
Эсенканга барсак деп,
Мени келип куулойсуң.
Келгенмаден бери жакка
Сыйлаганды билбейсиң.
Эл куткарып алсак деп,
Мени кошо жур дейсиң.
Эсенкан менен ойнобо,
Калыңэлдин улугу,
Аткарбай каттин элтынат,
Кандын берген буйругун.
Озу турган кан болсо,
Калмак элин башкарат,
Колунда буйрук бар болсо.
Калыңэл бутун чыдайтко,
Буйруганы ал болсо.

Корорсуц дагы Алмамбет,
Бул журушуц аз болсо.
Эсенканга барганда,
Сенин созуц алабы.
Адыр айткан кебинди,
Барын туура табамбы.
Сен созуцо мен конуп,
Балесине каламбы.
Келген сенин созуцо,
Карабадым козуцо.
Айтарым ушул озуцо.
Дегенимди билбейсиц,
Катуутийин сен мага.
Айбан сынду суйлойсуц.
Ачуулаанын коцурбай,
Ушул кепти салганы"
Бул кепти угуп Алмамбет,
Каарланын калганы,
Колундагы сыр найза,
Оц колуна алганы.
Сенден азыр олойун деп,
Мождайыма келгенин,
Убагында каройун,
Найзасын алып Алмамбет,
Элди аралап алганы.
Калдайта сунуп найзасын,
Коцурбайга барганы.
Ошол жерден дурбутун,
Чыр-чатакты салганы.
Алкара атын мингени,
Каарына чыдабай,
Коцурбай качын калганы.
Алмамбет карап турбады
Коцурбайдын артынан,
Эч калбастан куу ганы.
Турган ордо жыгылды.
Олтурган элдин барысы,
Калдай, солон уруусу,
Алмамбетке жабылды.

39.

Жакын жанга келгенин,
Тебетейдей ыргытып,
Тошуна найза мылгытып,
Топтошкондун кобуна,
Сыр найзаны мылгытып.
Коңурбайды куудуго,
Артынан сая дыргытып.
Алмамбеттин черуусу,
Аларда кошо киргени.
Ачууланып Алмамбет,
Озунон озу жиндеши.
Карбаластан Коңурбай,
Качып кетип баратыр,
Ал-карага камчы урун,
Шашып кетип баратыр.
Кара-тоодой калдактан,
Ал-карасы алгактан.
Жакын калды карасам,
Ит олбостун талаасы.
Жакын жерден корунду,
Коңурбайдын караасы.
Барган сайын жакындан,
Алдындагы сары-ала,
Жетип барды такымдан.
Барып сайып откону,
Манжу, солон, жабылан,
Артынан булар жеткени.
Тополоң болуп барысы,
Коңурбайды куткарып,
Алдынан алып кеткени.
Жерден кара чоң чыгып,
Квийласын сайып кыйратып,
Талаага койду сулатып.
Экинчи жетип баргоны,
Кайратканып эр Алмаң
Дободой болгон Коңурду
Удаалап сайып калганы.
Каардаган Коңурбай
Канын жутуп алганы.

39.

Удаалап сайып коңурду,
Алмаңдын коону каңганы.
Жабылып жургон Манжуулар,
Дагы жетип барганы.
Алмамбеттен кутқарып
Коңурбайды алганы.
Ачуулаңып атына
Устундо журуп коңурбай,
Удаалап камчы салганы.
Кату качып Коңурбай,
Эсенканга барганы.
Ошол жерде кансыран
Акыл эстен таңганы.
Алдына барып Эсендин,
Бакырып суйлоп калганы:
" Эсеним азыр бай кагын,
Болгон кенти Башынан,
Бутун койбой айтамын.
Ачуулаңып куулонду.
Алмамбетти бут чагып,
Мына мындай суйлоду.
Соорентиктин арамы,
Болбогон шумдук баштады.
Ороромду бутун талкалап,
Ар кай жакка чачканы.
Каарына элим чыдабай
Туш тарапка качканы.
Эл туруп бари жадыран,
Кыйла кенти какшады.
Эл бийлентурган кандарды,
Бут кыйнаган залим дейт,
Сабыша келсе барысы,
Жеке жетер алым дейт.
Калың элди какшатат,
Башындагы салым дейт.
Аман болсом бут койбой,
Кутултармын барын дейт.

37.

Байыртан бери орногон,
мындай чатак болбогон.
Жол жобону бузганы.
Зындаида жаткан элдерди,
Бут калтырбай чыгарды.
Кылганына арамдык,
Кантип чыдап турамын.
Шишши толуп ашынды,
Казынаны бут койбой,
Элге болуп чачтырды.
Аңыраңдап артымдан,
Алмамбет кууп алганы.
Жете келип артымдан,
Олтуром деп сайганы.
Жете келип дз элим,
Ажыратып калганы.
Ушул кылган кордугу,
Барибизге жетет го.
Кун батышта бурутка,
Коону келсе кошулун, 42.
Арамыңа качып кетет го.
Аңдып турсоңа арамды,
мына ушундай оюбар.
Айтып турам алдыңда,
Аягы ушул болуулар.
Алмамбетти корасоңа,
Абдан шумдук суру бар.
Эл болбойт ал адамга,
Ичинде бузук туру бар.
Ушул жерди жер кылып,
Жердеп турсун Алмамбет,
Журушунун бариси,
Эч чыны жок жалган кеп.
Же мен турайын бул жерге,
Туура болсо силерге,
Оюңа алба жалган деп.
Канысынан качырып,
Кайгыланбай катырды,
Калыңа элди какшатып,
Кыйла жерге жапырды.
Айтканыма эч койбой,
Этегиме асылды.

Колунда бар найзасы,
Мени куун качырды,
Ушундай го жонубуз,
Айтканыма конунуз.
Качыт келип Конурбай,
Бул созун бутун айтканы."
Кабагы карыш туйулун,
Бырышыт бети жыйылып,
Ачуусу такыр кайтпады.
Конурбай кулак салгын деп
Эсепкан мындай баштады:
"Айтылганды бай кагын,
Алактабай учун тур,
Азыр созду айтамын.
Канжайлак дечен жайлоосун,
Алганыц Конур чын эле.
Айтканына Алмандын,
Эр Конурбай конгончу,
Чыр чатакты баштабай,
Жайлоосун колго берсецчи.
Аларды бербей эгерде,
Бул жерде тынчын турбайсыц.
Мага келип жамандан,
Мучосун бутун сындайсыц.
Ацгыран Конур Калганы,
Ордунан турун эсси кот,
Ушул кепти салганы."
Тоодой болгон Конурбай,
Айласы кетней неткени.
Канчалык ойлоп турга да,
Акыл эси жетпеди.
Капыстан келип куудуден,
Алмамбетти кектеди.
Алы кетти алсыран,
Айласы кетип шалдыран,
Эки козун алайтып,
Каран турат жалдыран.

37.

Муну мындай таштайлы,
Артынан кууган Коцурду
Элине салган зоолду.
Ак жолборстой чамынын,
Барайын деп Эсенге,
Келе жатат Камынын.
Кылганына Коцурдун,
Ичинен туйун сабылын.
Алды артына карабай,
Сары алага камчы уруп,
Эц бир кату баратат,
Кабыландай жулунуп.
Алмашбеттен баштайын,
Айтыштан менда качпайын.
„Кайгы тартын толгонун,
Оз ичинен ойлонун,
Эсенканга мен барын,
Бир кандыкты сурайын,
Кандыгына атамдын,
Кантип чыдан турайын.
Элимден черу коп жыйын,
Азапта жаткан элимди,
Бут азаттык кылайын.
Канболгон соц бут элди,
Бут кыдырын чыгайын.
Жарды жалчы, кедейди,
Тобосунон сылайын.
Карыка калын кандардын,
Элим тартты убайын.
Оз ичинен куцгурон
Ушул кепти салганы.
Эсенкандын алдына
Алмац кирип барганы.
Аттан тушун жадыран,
Салаш айтын калганы.
Катары менен ойлонун,
Кыйла созун камдады.
Кайратту эр Алмамбет,
Каналанын турабы.

39.

Эсенкандан ийменбей,
Бир кандыкты сурады.
Манжы менен Калмакты,
Байкаштырып кор деди.
Жашап турган бул жерди,
Шибе, тыргоот эл деди,
Бут кыдырып буларды,
Бир кандыкты бер деди.
Ушул менин айтарым,
Бербесеңиз мен турбай,
Азыр кайта кайтамын.
Муну угуп Эсенкан,
„Каарына келгени.
Кандыкты менден сурайсыңь,
Мунуңь кандай жоп деди.
Кандай тентек баласыңь,
Балтыр этиңь толгондо,
Акыл эске келген соңь
Этиңь толуп болгондо,
Бир кандыкты аласыңь.
Кайнаган Калмак элине,
Кан болуп турган башына,
Жолой деген эр Неме.
Алмамбет жашсыңь сабыр кыл,
Кан болуп турган Шибеге,
Кадырлу баатыр ороккыр.
Манжынын каны Нескара,
Кечилдердин кандыгын
Озу билген бардыгын,
Эр Коңурбай алган дейт.
Дагы кандай элдер бар.
Талаада жайнап калган дейт.
Каналанбай алмамбет,
Акыл эсти жыя тур,
Кандыкка кон асылбай,
Торо болуп тура тур.

36.

Оюца такыр алба деп,
ордунан туруп Эсен кан,
Ушундай деп салган кеп."
Каарланып Алмамбет
Атырылып тий гени.
Уккун каныш Эсен деп,
Мындай созго кир гени:
"Кандык кылып барысы,
Эл устунде, турушат.
Калыц элди какшатып,
Салым жыйнап аксатып,
Залимдикти кылышат.
Каарында турган калыц эл,
Кутула албай убара.
Кандарды элге жолотпой,
Бут калтырбай кубала.
Кандайсыц деп сын берип,
Ал аванды сураба.
Сурасам такыр бербедиц,
Этке тоюп семир деп.
Эл ичинде оор жукту,
Эч койбостон жецилдет.
Кандыгыцыз болсо эп.
Момун элдин барысы,
Жашы менен карысы,
Турушат бари четтентыш,
Бари азанка болду туш.
Куткарыцыз барысын,
Катын бала карысын
Кандыгыцды билейин,
Озуц менен аттанып,
Кошо ээрчип журойун.
Кутулганын мен корун,
Ошондо ачык кулойун.
Жардам берин мен дагы
Артыцыздан суйойун.
Ушул созду айтканы,
Соорендуктун берени.
Муну угуп Эсенкан,
Озунчо кайгы жегени.

40.

Мындай созду салганы,
Эр Алмаца каарданып,
Ачуусу келип калганы:
"Соорентиктин орамы,
Бу кылганың кандай деп,
Кадимки салты котор деп,
Баштайсың мага шумдук кеп.
Артыңдан бузук айдагыр,
Калжырабай азыр кайт,
Ата энеңе барып айт.
Эч убакта которбайм,
Мурунтан келген эски салт.
Бут элди башкарып,
Тобосундо кан турат.
Эл ичинде торолор,
Торолугун да кылат.
Коп суйлобо калжыран,
Кокустан бирди коросуң.
Коп тийишпе сен мага,
Жаштайыңда олосуң.
Ушул кеби жеткени,
Суйлогонго жарабай,
Эч аркасын карабай,
Башка ойду сана бай,
Ачуланып дулдуюп,
Ордого кирип кеткени."
Ордодо тезден басты го.
Эч кайгысы тарабай,
Тактыга барып жатты го.
Кол сынчысы эсендин,
Мындай кепти айт каны:
"Айланайын каным деп,
Абдан баатыр болсо да,
Ага жетер алың деп.
Коп желдетти сиз жыйнап,
Алмаңа булук салсаңчы,
Ушул жерден кетирбей,
Башын жулуп алсаңчы.
Сизге болсо ар качан,
Арашдыкты ойлойт го.

Ар качандан бир качан,
Жакшылыгы болбойт го.
Качып кетет бир куну,
Кун батышта бурутка.
Жаман эле болот го,
Калыц элди курутса
Казына киришип,
Дунуйону таратса,
Калмак элин бут койбой,
Оз алдына каратса.
Ойлонуп Эсен калганы,
Ачуланып сынчыга,
Мындай кепти салганы:
„Соорентиктин жалгызын,
Кантип озум жайлайын.
Олтуруп коюп баласын,
Тарта албаймын жаласын. 35.
Атасына бир куну,
Угулуп бари калат го.
Ачуланып Соорендук,
Баланын башын алат го.
Сырактай болуп жашында,
Ушинтип каза табат го.
Такта отуруп сынчыга,
Ушундай деп айтканы.
Эшикте турган Алмамбет,
Эрегишип кайтпады.
Сары-ала оозун бурбады.
Олтурсом деп Эсенди,
Жети куну турганы.
Кабарын Эсен укканы.
Ордосунан жети кун,
Эшикке такыр чыкпады.
Ачуланып тушпостон,
Ат устунде уктады.

Бардыгы 160069 строк. | 700 зн
22
1400
2006

194 gen Tamtam

[illegible]